

აპოლონ თაბუაშვილი

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

**ერეკლე II-ის გატარებული ღონისძიებები „ლეკიანობის“
აღსაკვეთად და მისი შედეგები
(1735-1783 წწ.)**

გვიანფეოდალურ ეპოქაში აღმოსავლეთ საქართველოსათვის დაღესტნელ მთიელთა მძარცველური შემოსევები მნიშვნელოვანი გამოწვევა იყო. დაღესტნელთა თარეში, თავისი ინტენსივობიდან გამომდინარე, საქართველოში სპეციფიკური ტერმინით – „ლეკიანობად“ მოიხსენიებოდა. ლეკების შემოსევებმა XVIII საუკუნეში განსაკუთრებულ მასშტაბებს მიაღწია, ხოლო ამავე საუკუნის შუა ხანებიდან თითქმის ყოველდღიურად მიმდინარეობდა. ქართლის და კახეთის მეფეები – თეიმურაზ II და ერეკლე II მათ წინააღმდეგ აქტიურად იბრძოდნენ. ხოლო ქართლის და კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანების შემდეგ (1762 წ.) ერეკლე II „ლეკიანობას“ კიდევ უფრო ფართო ფრონტით დაუპირისპირდა. როგორც წყაროებიდან ირკვევა, დაღესტნელ მთიელთა შემოსევების აღსაკვეთად ერეკლე II კომპლექსური გეგმით მოქმედებდა და სამხედრო აქტივობის პარალელურად აქტიურად იყენებდა ეკონომიკურ ბერკეტებსაც.

„ლეკიანობის“ საკითხი მეტ-ნაკლებად ყველა იმ ნაშრომშია განხილული, რომლებიც XVIII საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიას ეხება. თუმცა ძირითადი აქცენტი გადატანილია საბრძოლო მოქმედებებსა და, ზოგადად, სამხედრო კომპონენტზე.¹ რაც შეეხება დაღესტნელ მთიელთა შე-

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი. II. თბ. 1965; წიგნი VI. თბ. 1973; თ. ბოცვაძე. საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 1968; თ. ბოცვაძე. ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში (XV-XVIII სს.). თბ. 1990; მ. ლუმაძე. ბრძოლა დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 612-628; ზ. ედილი. საინგილო. შეადგინა, რედაქცია გაუკეთა, შენიშვნები, ბიბლიოგრაფია და საძიებლები დაურთო ა. ომარაშვილმა. თბ. 1997; თ. პაპუაშვილი. საინგილოს ისტორიის ნარკვევები. საქართველოს აღდგომისა და გამოსწისათვის ბრძო-

საჩერებლად ქართლ-კახეთის მეფის მიერ ამოქმედებულ ეკონომიკურ ბერკეტებს, ისტორიოგრაფიისათვის არც ეს თემატიკაა უცნობი. აღნიშნულ საკითხს ეხება როგორც XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები – პ. ბუტკოვი და ნ. დუბროვინი,² ისე ქართველი ისტორიკოსები. პ. ბუტკოვი და ნ. დუბროვინი ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შეფასებისას აშკარად ტენდენციურობას ავლენენ, რის გამოც პროცესის ობიექტური აღქმა შეუძლებელია.³ დასახელებული ისტორიკოსებისაგან აბსოლუტურად განსხვავებულ მოსაზრებას გვთავაზობს ნ. ბერძენიშვილი, რომელიც 1770-იანი წლების მოვლენების მიმოხილვისას აღნიშნავდა: „საჩუქრებით, „ჯამაგირით“ ერეკლემ ლეკთა ბელადები მრავლად გაიერთგულა, ლეკთა რაზმებიც დაიქირავა, სხვები კიდევ მორიგე ლაშქრის შემწეობით ალაგმა და ქვეყანას მშვიდობა მოუპოვა“.⁴ საინტერესო დასკვნის მიუხედავად, ავტორის ლაკონიური შეფასება პროცესის გაანალიზების საშუალებას არ იძლევა. ქართულ-დაღესტნური ეკონომიკური ურთიერთობების მრავალ საინტერესო ასპექტზე გაამახვილა ყურადღება დ. მეგრელაძემ,⁵ ასევე თ. ბოცვაძემ,⁶ ი. ალიმბარაშვილმა⁷ და სხვა ავტორებმა. დაღესტნელებთან ერეკლე II-ის მშვიდობიან პოლიტიკას ეხება თ. მარგველაშვილის, მ. გუდავას და ნ. ყანჩაველის მიერ გამოქვეყნებული მასალები.⁸ ბოლო ხანებში ნ. ჯავახიშვილმა გამოაქვეყ-

ლა კაკ-ელისენის გამო. თბ. 2008; ი. ალიმბარაშვილი. „ლეკიანობა“ და ქართლ-კახეთის სამხედრო-თავდაცვითი სისტემა (XVIII – XIX ს. 30-იანი წლები). სადისერტაციო ნაშრომი. თბ. 2013 და აშ.

² П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть I. СПб. 1869, გვ. 337; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. II. СПб. 1886, გვ. 42-44.

³ ქვემოთ ორივე ავტორის მოსაზრებებს საგანგებოდ განვიხილავთ.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II, გვ. 223.

⁵ იხ. დ. მეგრელაძე. დაღესტან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან. მაცნე. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო. №6 (39). თბ. 1967, გვ. 117-140.

⁶ თ. ბოცვაძე. საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 194-206.

⁷ ი. ალიმბარაშვილი. „ლეკიანობა“ და ქართლ-კახეთის სამხედრო-თავდაცვითი სისტემა (XVIII – XIX ს. 30-იანი წლები), გვ. 33-34, 147-150.

⁸ იხ. მ. გუდავა. ერეკლე მეორის რამდენიმე წერილი დაღესტნის თემებისადმი. მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია. №3. თბ. 1976, გვ. 150-157; ნ. ყანჩაველი. საქართველო დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან (ერეკლე მეორის ორი არაბული წერილი). მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების იტორიის სერია. №2. თბ. 1978, გვ. 163-165. თ. მარგველაშვილი. საქართველოსა და დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან დაღესტნური წარმოების ერთი არაბულენოვანი საბუთის მიხედვით. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები. აღმოსავლურ ენათა სერია. №2. თბ. 1957, გვ. 95-104..

ნა მეტად საინტერესო ნაშრომი ანწუხისა და სხვა დაღესტნურ თემებთან ქართველი მეფის ურთიერთობის შესახებ.⁹ პრობლემით დაინტერესების მიუხედავად, უმეტეს შემთხვევაში ეკონომიკური საკითხები და, ზოგადად, ერეკლე II-ის სამშვიდობო პოლიტიკის დეტალები განყენებულად არის შესწავლილი.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მიგვაჩნია, რომ საკითხი შემდგომ შესწავლას საჭიროებს. ამჯერად დეტალურად განვიხილავთ ყველა იმ აქტივობის ერთობლიობას, რომელთაც ერეკლე II დაღესტნელი მთიელების შემოტევებს უპირისპირებდა. იმის გამო, რომ ლეკების წინააღმდეგ ქართველი მეფის ჩატარებული ბრძოლები სამეცნიერო ლიტერატურაში სათანადოდაა გაშუქებული, ჩვენ სამხედრო ოპერაციებს დაწვრილებით აღარ შევხებით.

როგორც ცნობილია, ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლის შემდგომ ერეკლე II-ის ურთიერთობა ოსმალეთთან და მეზობელ მუსლიმურ სამფლობელოებთან მკვეთრად გაუარესდა. 1783 წლიდან რეგიონში შეცვლილმა გეოპოლიტიკურმა ვითარებამ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია, ასევე ქართულ-დაღესტნურ ურთიერთობებზეც. შესაბამისად, ამჯერად „ლეკიანობასთან“ ბრძოლის მხოლოდ ერთ ეტაპს შევხებით, ხოლო 1783 წლის შემდგომ განვითარებულ მოვლენებს ცალკე ნაშრომში შევისწავლით.

თავდაპირველად მოკლედ მიმოვიხილავთ XVII-XVIII საუკუნეების დაღესტანში არსებულ პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებას და მთიელების აღმოსავლეთ საქართველოზე თავდასხმების გააქტიურების მიზეზებს.

დაღესტანში ერთმანეთის მონათესავე თუ არამონათესავე ოცდაათამდე ეთნიკური ჯგუფი თუ ხალხი მოსახლეობს.¹⁰ აქ ვხვდებით რამდენიმე ძირითად ეთნიკურ ჯგუფს – ხუნძებს, დარგუელებს, ლეზგებს, ლაკებს, თაბასარანელებს და ა.შ. აქვე ცხოვრობენ არაკავკასიურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებიც, მათ შორის თურქული მოდგმის ყუბუხები, ასევე მთის ებრაელები, იგივე თათები. მართალია, განსახილველ ეპოქაში დაღესტნის მოსახლეობა, ყაბარ-ლოელებთან ერთად, ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხებთან (ყარაჩაელებთან,

⁹ ნ. ჯავახიშვილი. ანწუხი და ანწუხელნი საქართველოს ისტორიაში (XIV-XVIII საუკუნეები). ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების სამეცნიერო შრომათა კრებული: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები. ტ. 25. თბ. 2021, გვ. 110-128.

¹⁰ თ. ბოცვაძე. საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 3.

ბალყარელებთან, ოსებთან, ინგუშებთან, ჩეჩნებთან და სხვ.) შედარებით სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით დაწინაურებულები იყვნენ, მაგრამ ისინიც განვითარების დაბალ, ადრეფეოდალური ურთიერთობის საწყის საფეხურზე იმყოფებოდნენ. იმდროინდელ დაღესტანში ჯერ კიდევ მყარად იყო ფეხმოკიდებული ძველი პატრიარქალურ-თემობრივი გადმონაშთები.¹¹

დაღესტანში სხვადასხვა სიდიდის მრავალი ფეოდალური სამფლობელო და თავისუფალი სასოფლო გაერთიანება არსებობდა. შესაბამისად, ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, ორი სახის მმართველობა იყო: მოსახლეობის დაახლოებით ნახევარი მსხვილ ფეოდალურ წარმონაქმნებში ერთიანდებოდა, ხოლო მეორე ნახევარი – დამოუკიდებელ სასოფლო თემებში. XV-XVI საუკუნეებში დაღესტანში რამდენიმე დიდი სამფლობელო არსებობდა. მათგან გამორჩეული იყო საშამხლო, რომლის ცენტრი იყო ლაზიყუმუხი. თუმცა XVII საუკუნიდან მას სხვადასხვა ტერიტორია გამოეყო.¹² შამხალის ძალაუფლება კი თარღუსა (თანამედროვე ტარკი) და მის მიმდებარე მხარეებზე ვრცელდებოდა. XVII-XVIII საუკუნეებში შედარებით მსხვილი ფეოდალური სამფლობელოებიდან აღსანიშნავია თარღუს შამხალის სამფლობელო; მის ჩრდილოეთით მდინარეებს თერგსა და სულაკს შორის – ენდერის, აქსაის და კოსტეკოს მცირე სამფლობელოები; დაღესტნის ცენტრალურ ნაწილში – მეხთულინის, იმავე ჯენგუთაის (სახანოს ცენტრის – სოფელ ჯენგუთაის მიხედვით¹³) სახანო; ბუინაკი, რომელსაც შამხალის ოჯახის წევრი მართავდა; საშამხლოს სამხრეთით მდებარე ხაიდაყის საუცმო; ხაიდაყის სამხრეთით – თაბასარანი, რომლის ერთ ნაწილს მაისუმი მართავდა, მეორე ნაწილი კი ყადის დაქვემდებარებაში იყო; ხაიდაყისა და თაბასარანის დასავლეთით – ყუმუხის სახანო; დაღესტნის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში – ხუნძეთის/ხუნძახის სანუცალო. რაც შეეხება თავისუფალ სასოფლო-სათემო გაერთიანებებს, მათ ძირითადად ხუნძეთის სანუცალოს გარშემო ქვეყნის დასავლეთში, ცენტრალური მთიანეთის ერთ ნაწილში და სამხრეთით ვხვდებით.¹⁴ მსგავს თავისუფალ თემებს ქმნიდნენ ძირითადად ხუნძებით დასახლებული დიდოელები,

¹¹ თ. ბოცვაძე. ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში (XV-XVIII სს.), გვ. 31-32.

¹² История Дагестана. Т. I. Москва, 1967, გვ. 247-249.

¹³ Памятная книжка Дагестанской области. Сост. Е. Козубский. Темир-Хань-шура, 1895, გვ. 384-385.

¹⁴ იხ. История Дагестана. Т. I, გვ. 247-251.

ანწუხელები, კაპუჯელები, ყარახელები, ბოთლიხელები, ანდიელები, ანდალა-ლის მხარისა და სხვა რეგიონების მოსახლეობა.

დალესტნის სამხრეთ-აღმოსავლეთით კასპიის ზღვის სანაპიროზე მდებარე დარუბანდის სახანო კი თანადროულ წყაროებში, ირანზე დამოკიდებულების გამო, „ადრიბეუჯანის ქვეყნების“ ნაწილად იხსენიება.¹⁵ სახანომ ირანისაგან დამოუკიდებლობა ნადირ შაჰის გარდაცვალების შემდეგ მოიპოვა, მაგრამ 1759 წლიდან ეს სამფლობელო ყუბის ხანმა დაიმორჩილა.¹⁶

ქართული წყაროების უმეტესობაში დალესტნის მთიელი მოსახლეობა საერთო კრებითი სახელით – ლეკებად მოიხსენიება. მიუხედავად ამისა, როგორც წყაროებიდან ირკვევა, საქართველოში დეტალურ ინფორმაციას ფლობდნენ დალესტანში განსახლებული ეთნიკური ჯგუფებისა და სხვადასხვა სამფლობელოს შესახებ. XVIII საუკუნის ქართულ წყაროებში დალესტნური სამფლობელოებისა და მათი მმართველების მცირედით სახეცვლილ სახელწოდებებს ვხვდებით. ასე მაგალითად, ხუნძეთის ნუცალი ხუნძახის „მთავრად“ ან „ბატონად“ მოიხსენიება, სამამხლო – „მამხლის მამულად“ ან „მამხლის ადგილად“, თაბასარანის ყადის მართული ტერიტორია – „ყადის ადგილად“, ხაიდაყის საუცმიო – „უცმის ადგილად“, მეხთულინის, ანუ ჯენგუთაის სახანო იმდროინდელი მმართველის მიხედვით – „ჯონგათაის ალისულთნის ადგილად“, აქსაი – „იადსად“, ენდერი – „ანდრიად“, ხოლო ყუბუხის სახანო – „კუბუხად“ ან „სულხავის მამულად/ადგილად“. სახანოს მმართველები კი „სულხავის შვილებად“ იწოდებოდნენ.¹⁷ ეს სახელწოდება უკავშირდებოდა სურხაი I-ს, რომლის მმართველობის დროს XVIII საუკუნის I მესამედში სახანო განსაკუთრებით გაძლიერდა.

ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრებთან ახლოს დიდოეთის, ანწუხის, კაპუჯის და დალესტნის მთიანეთის სხვა თავისუფალი თემების მკვიდრნი

¹⁵ პოლკ. სტეფან ბურნაშვიის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ. რუსულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, განმარტებები და საძიებლები დაურთო დ. მერკვილაძემ. თბ. 2020, გვ. 55.

¹⁶ Г. Абдуллаев. Азербайджан в XVIII веке и взаимоотношения его с Россией. Баку, 1965, გვ. 204.

¹⁷ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск. Материал подобрал и подгот. к печати В. Гамрекли. Тбилиси, 1980, გვ. 174-175; იოანე ბაგრატიონი. ქართლ-კახეთის აღწერა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედოშვილმა. თბ. 1986, გვ. 76; ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I. თბ. 1988, გვ. 360-361.

სახლობდნენ. შედარებით ახლოს მდებარეობდა ასევე ხუნძახი და ყუმუხი. კახეთის საზღვრიდან ხუნძახამდე ოთხი დღის გზა ყოფილა,¹⁸ ხოლო დიდოეთამდე და კაპუჭამდე – მხოლოდ ერთი დღის, ასევე ერთი დღის სავალი გზით ყოფილა ანწუხი ქიზიყთან დაშორებული.¹⁹

განსახილველ ეპოქაში დაღესტანში მეზობელ ქვეყნებთან შედარებით ჭარბი მოსახლეობა ცხოვრობდა. XIX საუკუნის I მესამედით დათარიღებული ცნობების მიხედვით, დაღესტნის მოსახლეობა დაახლოებით 500 000 ადამიანს შეადგენდა.²⁰

დაღესტნის მთიანეთის გარდა, ლეკები სახლობდნენ ჭარ-ბელაქანსა და ელისუს სასულთნოშიც. როგორც ცნობილია, კახეთის სამეფოსაგან ალაზნის გაღმა მხარის რაიონების ჩამოცილების პროცესი XVII საუკუნიდან დაიწყო, როდესაც შაჰ-აბასმა წახურებულ ალიბეგს ეს მხარე სამართავად გადასცა და სულთნის პატივში აიყვანა. შედეგად ჩამოყალიბდა ელისუს (თანამედროვე სოფელი ილისუ, კახის რაიონი, აზერბაიჯანის რესპუბლიკა) სასულთნო. ამავსე პერიოდიდან კაკ-ენისელის ტერიტორიაზე დაღესტნელები (ხუნძები, წახურები და სხვ.) თანდათანობით ჩამოსახლდნენ. XVIII საუკუნის I მესამედში კახეთის სამეფოს ყოფილ ტერიტორიაზე უკვე ჩამოყალიბებული სახე მიიღო ჭარ-ბელაქნის თავისუფალმა თემებმა. ჭარ-ბელაქანსა და ელისუს სასულთნოში დაღესტნელებთან ერთად ცხოვრობდნენ სხვადასხვა წარმომავლობის მუსლიმები, ასევე – ქართველები და სომხები. XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართველების ერთი ნაწილი გამუსლიმებული იყო, ხოლო მეორე ნაწილი – „მართლმადიდებელნი ფარულად“.²¹ XIX საუკუნის დასაწყისის მო-

¹⁸ ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I. თბ. 1988, გვ. 361.

¹⁹ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. II. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. თბ. 1964, გვ. 87, 93.

²⁰ ტორმასოვის ცნობით, რომელიც 1811 წლებით თარიღდება, დაღესტანში 82 000 ოჯახამდე ცხოვრობდა. იხ. История, география и этнография Дагестана XVIII-XIX вв. Архивные материалы. под ред. М. Косвена, Х. Хашаева. Москва, 1958, გვ. 237-238; ბრონევსკის იმავე პერიოდის შეფასებით, დაღესტნის მოსახლეობა 100 000 ოჯახს აჭარბებდა. იხ. Новейшие известия о Кавказе, собранные и пополненные Семеном Броневским. СПб. 2004, გვ. 45-46; შედარებით უფრო დეტალურ მონაცემებს გვაწვდის დ. ზუბარევი, რომლის მიხედვითაც 1830-იანი წლების დასაწყისში დაღესტნის მოსახლეობა 500 000 ადამიანზე ცოტა მეტი იყო. იხ. Русский вестник. №5-6. 1842, გვ. 84-85. ყველა მონაცემის გათვალისწინებით, XVIII საუკუნის II ნახევარში დაღესტნის მოსახლეობა დაახლოებით ნახევარი მილიონი უნდა ყოფილიყო.

²¹ ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I, გვ. 360.

ნაცემებით, სულ ამ მხარეში 47 000-მდე ადამიანი ცხოვრობდა.²²

როგორც დაღესტანში, ისე ჭარ-ბელაქანში მოსახლეობის უმრავლესობა სოციალური თვალსაზრისით თავისუფალი იყო. თუმცა დაღესტნის აღმოსავლეთ ნაწილში, სადაც შედარებით განვითარებული მეურნეობა იყო, განსხვავებული სოციალურ ურთიერთობები დამკვიდრდა. მაგალითად, ხაიდაყის მოსახლეობა ორ სოციალურ ფენად – უზდენებად და რაიათებად – იყოფოდა. პირველი შედარებით თავისუფალი იყო, მეორე კი მიწათმოქმედებას ეწეოდა და გადასახადებს უხდიდა მმართველს.

დაღესტანში სოციალურად თავისუფალი მოსახლეობის სოლიდური ნაწილი მეომრები იყვნენ, რომელბსაც შედარებით დიდ სამფლობელოებში ორგანიზებას ადგილობრივი მფლობელები უწევდნენ, ხოლო თავისუფალ თემებში – „ბელადები“.

როგორც წყაროებიდან ირკვევა, საფრთხიდან გამომდინარე, ქართლ-კახეთის სამეფო კარი ყურადღებით აკვირდებოდა დაღესტანში მიმდინარე პროცესებს და მათი სამხედრო ძალების მონიტორინგს მუდმივად ატარებდა. იოანე ბატონიშვილის ცნობიდან ჩანს, რომ დაღესტნის მოსახლეობისა თუ სამხედრო ძალების ოდენობას ადგილობრივი „ბელადებისა“ და მოლების „კითხვით და გამოძიებით“ ადგენდნენ.²³ შესაბამისად, დაღესტნელი მთიელების სამხედრო ძალების შესახებ ქართულ წყაროებში საინტერესო ცნობებია დაცული. ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე 1769 წელს შედგენილ „მეზობელი ქვეყნების აღწერაში“ აღნიშნულია, რომ ხუნძახის ბატონს საკუთარი სამფლობელოდან და მეზობელი რეგიონებიდან 15-16 ათასი კაცის შეკრება შეეძლო. ჭარ-ბელაქანიდან კი სულ 5-6 ათასი ჯარისკაცი გამოდიოდა. ასევე, ღოკუმენტი ეხება ყუმუხის მმართველის, შამხალისა და ხაიდაყის უცმის ქართლ-კახეთთან დამოკიდებულებას, მაგრამ მათი სამხედრო ძალები შეფასებული არ არის²⁴

დაღესტნის სამხედრო ძალების შესახებ უფრო დეტალური ცნობები მოცემულია ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე 1784 წლის მაისში შედგენილ ღოკუმენტში, რომელიც ერეკლე II-მ კავკასიის ხაზის მთავარსარდალ პავლე პოტიომკინს გაუგზავნა. ერეკლე II-ის ხელმძღვანელობით შედგენილი ღოკუ-

²² იხ. Русский вестник. №5-6. 1842, გვ. 81-82.

²³ იოანე ბატონიშვილი. ქართლ-კახეთის აღწერა, გვ. 73.

²⁴ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I, გვ. 359-361.

მენტის მიხედვით, აქსაის („იალსიის“), ენდერისა („ანდრიის“) და საშამხლოს („თარლუსა და შამხლის მამულის“) გამოკლებით, დაღესტანში სულ 43 900 მეომარი ყოფილა. საერთო ჯამში, ნაჩვენებია ოთხი შედარებით დიდი მფლობელის და 18 სხვადასხვა სიდიდის რეგიონის სამხედრო პოტენციალი. მათგან ხუნძახის ბატონს შეეძლო 5000 კაცის გამოყვანა, ყუბუხის მმართველს („სულხავს“) ასევე – 5000 კაცის, თაბასარანის მმართველს – 1000 კაცის, „ჯონგათაის“ მმართველს – 500 კაცის. რაც შეეხება რეგიონების სამხედრო ძალებს, ყველაზე მეტი ჯარი, 6000 კაცი, იკრიბებოდა „ქარგასალტადან, წაჰადარიდან, ახუშიდან“ და მიმდებარე „ალაგებიდან“. ანდალალის დიდი სათემო გაერთიანებიდან გამოდიოდა 4000 სამხედრო პირი, ყარახიდან – 2000, ანდიიდან და მიმდებარე დასახლებებიდან – 1500, ანწუხიდან – 1000, კაპუჭიდან – 500 და ა.შ. ერეკლე II იქვე აღნიშნავდა, რომ „ამათი მეტნაკლებობა დიდსა ვერას იმოქმედებს და ამაში კაცთ რიცხვი არის ორმოცდასამი ათასი და ცხრაასი“. მისივე განმარტებით, ისინი წარმოადგენდნენ დაღესტანში მცხოვრებ სამხედროებს, ხოლო საზღვრებს გარეთ ლაშქრობა ერთდროულად მხოლოდ 14-15 ათას კაცს შეეძლო. „ეს იმით არის დამტკიცებული, რომ როდესაც ნადირშაჰ შევიდა დაღესტანში, მაშინ იმისი მეგრძოლი ლეკი თერთმეტი ათასის კაცის მეტი არ ყოფილა. თუმცა ნადირშაჰ დამარცხდა, მაგრამ იმათის დამარცხების მიზეზი ამპარტავენება და შიმშილი იყო“, – დასძენდა მეფე.²⁵

როგორც აღინიშნა, ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე შედგენილ დოკუმენტში არ იგულისხმებოდა საშამხლოს, აქსაის, ენდერისა და მიმდებარე მხარეებიდან გამოძავალი ჯარები.²⁶ რადგან დასახლებულ მხარეებში დაახლოებით 90

²⁵ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 173-176.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დაღესტნიდან 14-15 ათასკაციან ჯარზე მეტი ერთდროულად მართლაც არ გამოსულა. მიუხედავად იმისა, რომ 1755 და 1785 წლებში ქართლ-კახეთში შემოჭრილ ხუნძახის მფლობელებს 20 000 მეომარი ჰყავდათ, ორივე შემთხვევაში დაღესტნიდან მხოლოდ 11-12 ათასი კაცი გამოიყვანეს. მათი რიგები კი ჭარ-ბელაქნელებით, ელისუს სასულთნოსა და მეზობელი მხარეების ჯარებით შეივსო.

²⁶ რადგან, დაღესტნის ეს მხარეები კავკასიის ხაზთან ახლოს მდებარეობდა და იმ დროისათვის რუსეთის გავლენას განიცდიდა, ერეკლეს ზედმეტად მიუწევია პოტიომკინისათვის მათი სამხედრო ძალების შესახებ ინფორმაციის მიწოდება – „იალსიისა, ანდრიისა, თარლუსი და შამხლის მამულისა თქვენგან ცნობილია“. იხ. Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 175.

000 ადამიანი²⁷, ანუ 15-18 ათასი ოჯახი ცხოვრობდა, აღნიშნული მხარეების სამხედრო ძალების ოდენობა 10-12 ათასით უნდა განისაზღვროს.

ამდენად, ქართული წყაროს მონაცემებისა და საშამხლოს, ენდერის, აქსაის მოსახლეობის რიცხოვნობის გათვალისწინებით, დაღესტნის მთიანეთში სულ დაახლოებით 55 000 მეომარი ყოფილა.

დაღესტნის სამხედრო ძალების შესახებ განსხვავებული მონაცემიც გაგვაჩნია. კერძოდ, პ. ბუტკოვის ჩანაწერის მიხედვით, დარუბანდის ჩათვლით დაღესტნიდან 85 500 ჯარისკაცი გამოდიოდა.²⁸ ჩვენი აზრით, დაღესტანში აღნიშნული ოდენობის სამხედრო ასაკის მამაკაცები ნამდვილად იქნებოდნენ,²⁹ მაგრამ შეუძლებელია, რომ თითოეული მათგანი სამხედრო საქმით ყოფილიყო დაკავებული. როგორც აღინიშნა, კასპიისპირეთში მცხოვრები მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი მიწაზე მიმაგრებულ რაიათებს წარმოადგენდა და ისინი სამხედრო პირები არ იყვნენ. მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი ხელოსნობით, ნაწილი მუდმივად მესაქონლეობით იყო დაკავებული და ისინიც არ განეკუთვნებოდნენ მეომარ ფენას. არცთუ მცირე რაოდენობის მამაკაცი სასულიერო პირი იყო. გასათვალისწინებელია ხეიბრების ოდენობაც, რომელთა რიცხვი, მუდმივი სამხედრო დაპირისპირების ფონზე, საკმაოდ დიდი იქნებოდა. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ბუტკოვის ცნობა ზუსტი არ უნდა იყოს.³⁰ ხოლო ქართული წყაროს მონაცემები დამაჯერებლად გამოიყურება და გარკვეულწილად დაღესტნის მოსახლეობის საერთო ოდენობასთან შესაბამისობაშია.³¹

აღნიშნული მონაცემების მიხედვით, დაღესტანში მცხოვრები სამხედრო ასაკის მამაკაცების საკმაოდ დიდი ნაწილი, დაახლოებით 65%, მეომარ ფენას

²⁷ იხ. Русский вестник. №5-6. 1842, გვ. 84-85.

²⁸ იხ. История, география и этнография Дагестана XVIII-XIX вв. Архивные материалы, Москва, 1958, გვ. 209-212.

²⁹ ვინაიდან, დაღესტნელი მამაკაცების უმეტესობა ან ბარის მოსახლეობას ესხმოდა თავს, ან მოქირავნე ჯარისკაცად მსახურობდა, ნახევარი მილიონი მოსახლიდან სამხედრო ასაკის მამაკაცების რაოდენობა 17-18%-ზე, ანუ 85-90 ათასზე მეტი არ იქნებოდა.

³⁰ ბუტკოვი რომ ცალსახად გადაჭარბებულად აფასებდა დაღესტნის სამხედრო ძალების ოდენობას, დარუბანდის მაგალითითაც დასტურდება. მისი ცნობით, ამ მხარიდან 4000 მეომარი გამოდიოდა. XIX საუკუნის დასაწყისის შედარებით დაზუსტებული მონაცემების მიხედვით კი, დარუბანდში, გარეუბნებისა და მიმდებარე სოფლების ჩათვლით, სულ 10 200 ადამიანი სახლობდა. იხ. Русский вестник. №5-6. 1842, გვ. 82.

³¹ ალბათ, დაუჯერებელიც კი იქნებოდა, რომ ერეკლე II-ს, რომელიც თავისი ხანგრძლივი მეფობის განმავლობაში „ლეკიანობის“ წინააღმდეგ თავდაუზოგავად იბრძოდა, მათი სამხედრო შესაძლებლობების შესახებ რეალური მონაცემები არ ჰქონოდა.

წარმოადგენდა. მათთან ერთად გასათვალისწინებელია ჭარ-ბალაქნისა და ელისუს სასულთნოს სამხედრო ძალების ოდენობაც. მათი ჩათვლით ქართლ-კახეთის სამეფოსადმი მტრულად განწყობილი ლეკი მეომრების რიცხვი 60 000-ს აჭარბებდა.

მიუხედავად იმისა, რომ დაღესტანში განვითარებული იყო მესაქონლეობა, ამასთანავე, ოჯახები ამუშავებდნენ მიწების მცირე ფართობებსაც, ზოგიერთ აულში კი ხელოსნობის ამა თუ იმ დარგის ოსტატებიც იყვნენ, მთის მწირი რესურსებით ჭარბი მოსახლეობისა და ადგილობრივი თავკაცების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება ვერ ხერხდებოდა. შედეგად, მოსახლეობის სოლიდური ნაწილისათვის სამხედრო საქმე შემოსავლის ძირითად წყაროს იყო გადაქცეული. ისინი, როგორც დაქირავებული მეომრები, დროდადრო მსახურობდნენ სამხრეთ კავკასიის სხვადასხვა მმართველის ხელქვეით, უმეტესად კი ქართლ-კახეთსა და მეზობელ „ადრბეჟანის ქვეყნებზე“ თავდასხმებით ირჩენდნენ თავს. დაღესტნელი მთიელები იტაცებდნენ როგორც ქონებას, ისე ადამიანებს. დაღესტანში გადაყვანილი მოტაცებული ადამიანები ძირითადად ყირიმის სახანოში გაჰყავდათ.³² არცთუ იშვიათად, მათ სათანადო გამოსასყიდის გადახდის სანაცვლოდ ათავისუფლებდნენ. თუ მოტაცებულ ტყვეებს ახალციხის საფაშოში გადაიყვანდნენ, მათ იქ ოსმალთა ვაჭრები ყიდულობდნენ. ერთი სიტყვით, მეზობელი ბარის მოსახლეობაზე თავდასხმები დიდი ხნის დამკვიდრებულ ტრადიციას წარმოადგენდა, რომელიც უკვე სოციალურ მოვლენად იყო გადაქცეული. ცხადია, აბრაგობა დაღესტნელების მხრიდან დიდ მსხვერპლთან იყო დაკავშირებული. „ვინ იცის ღებრუნდება კი ვინც საქართველოში სააბრაგოდ წავიდაო“,³³ – იმდროინდელ დაღესტანში დამკვიდრებული მსგავსი გამონათქვამები ნათლად ასახავს იმ ფაქტს, რომ მოსახლეობას კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, თუ რა დიდ რისკთან იყო დაკავშირებული მათი „საქმიანობა“. მიუხედავად ამისა, მათ მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ფონი თარეშისაკენ უბიძგებდათ. დაღესტანში ხშირი იყო ურთიერთდაპირისპირების ფაქტებიც, რაც ასევე სოციალ-ეკონომიკურ ვითარებას უკავშირდებოდა, დავის საგანს კი უმეტესად მიწა და ქონება წარმოადგენდა.

როგორც აღინიშნა, XVIII საუკუნის შუა ხანებიდან აღმოსავლეთ საქართველოში დაღესტნელების შემოსევების ინტენსივობამ მკვეთრად მოიმატა,

³² ი. ცინცაძე. კაპიტან ოთარ თუმანოვის მოხსენებითი ბარათები საქართველოდან (1754-1756). თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. XXVII. თბ 1946, გვ. 19.

³³ თ. ბოცვაძე. საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 198-199.

რაც სხვადასხვა მიზეზით იყო გამოწვეული. შემოსევების გაზშირების ერთ-ერთ მაპროვოცირებელ ფაქტორად 1740-იანი წლების დასაწყისში ნადირ შაჰის დაღესტანში წარმოებული ომები უნდა მივიჩნიოთ. როგორც ჩანს, ირანული ჯარების შეჭრის შედეგად, მთიელების ისედაც მწირი ეკონომიკური შესაძლებლობები კიდევ უფრო შემცირდა. შედეგად, ეკონომიკური მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად მათ კიდევ უფრო გაზარდეს თავდასხმების ინტენსივობა; გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ დაღესტნის ჩრდილოეთ ნაწილში ყიზლარის ციხე-სიმაგრის აგებისა და რუსეთის იმპერიის ძალაუფლების განმტკიცების შემდეგ, ამ მიმართულებით მთიელთა თავდასხმები სრულად შეწყდა. როგორც გიულდენშტედტი გადმოგვცემს, „ლეკები არც ერთ ხალხს არ უთმობენ ისე, როგორც რუსებს; ისინი არა თუ არ მძარცველობენ რუსეთის მიწაზე, არამედ ავარიის ხანი (ხუნძახის – ა. თ.) და ყაზი-ყუმუხის ხანი ცდილობენ ხშირი მიწერმოწერით კარგი ურთიერთობა დაამყარონ ყიზლარის კომენდანტთანაც“.³⁴ ჩრდილოეთის მიმართულებით შეზღუდვამ თავისთავად გამოიწვია აღმოსავლეთ საქართველოსა და, ზოგადად, სამხრეთისაკენ მათი აქტივობის გაზრდა; რადგან, ეკონომიკური თვალსაზრისით, აღმოსავლეთ საქართველო მეზობელ მუსლიმურ სახანოებთან შედარებით დაწინაურებული იყო, მთიელებისათვის ქართლ-კახეთზე თავდასხმები უფრო მიმზიდველი ჩანდა; ამავდროულად, გასათვალისწინებელია რელიგიური ფაქტორიც, რის გამოც ადგილობრივ მოსახლეობაში საქართველოში სააბრაგოდ წასვლა გაუკაცურ და მისაბამ საქმედ ითვლებოდა.³⁵

აღმოსავლეთ საქართველოს ყველაზე უფრო ხშირად დაღესტნის შედარებით ახლომდებარე რეგიონების მოსახლეობა ესხმოდა თავს. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ დაღესტნის დასავლეთსა და სამხრეთში, ნაწილობრივ ცენტრალურ მთიანეთში მცხოვრები ლეკები, მათ შორის ზუნძეთის, ანდიის, ანდალალის, ანწუხის, კაპუჭის, ყარახის, არაკანის (თანამედროვე სოფელი ჰარაკანი), ოსოქოლოს (თანამედროვე სოფელი უნცუქულო) და სხვა მრავალი დასახლების მცხოვრებლები. ზემოთ განხილული დოკუმენტის მიხედვით, დასახელებული მხარეებიდან 20 000-ზე მეტი მეომარი გამოდიოდა, რომლებიც სათარეშოდ პერმანენტულად მოემართებოდნენ.

დაღესტნის მთიანეთის ცენტრალურ ნაწილში მდებარე ყუმუხისა და

³⁴ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. II, გვ. 81.

³⁵ თ. ბოცვაძე. საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 199; Л. Жирков. Стая и Новая Аварская Песня. Дагестанский сборник. Т. III. Махачкала. 1927, გვ. 110.

ჯენგუთაის სამფლობელოებიდან ქართლ-კახეთში წვრილ-წვრილი თარეშები ინტენსიურად არ ეწვობოდა, მაგრამ საფრთხე მუდმივად არსებობდა. დასახელებული სამფლობელოების მოსახლეობა ხუნძახის მფლობელის დაგეგმილ მსხვილმასშტაბიან ლაშქრობებში თითქმის ყოველთვის იღებდნენ მონაწილეობას.³⁶ კახეთის მოსაზღვრე თავისუფალი საზოგადოებების მიმხრობის შემთხვევაში კი ყუშუხის მფლობელი დამოუკიდებლად აწვობდა ლაშქრობებს.³⁷

რაც შეეხება საშამხლოს, ბუინაკს, თაბასარანს, ხაიდაყს, აქსაის და ენდერს, საერთო ჯამში, მათი სამხედრო ძალები 25 000 მეომარს აღემატებოდა. მათი ძირითადი შემოსავლებიც სამხედრო საქმესთან იყო დაკავშირებული. შესაბამისად, ცხოვრების წესიდან გამომდინარე, აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ ისინიც მტრულად იყვნენ განწყობილნი. თუმცა ტერიტორიული დამორების გამო ამ მხარეებიდან ხშირი თავდასხმები არ ეწვობოდა. 1760-1780-იან წლებში შამხალი უმეტეს შემთხვევაში ყუბა-დარუბანდის მმართველის – ფათალი-ხანის მოკავშირედ გამოდიოდა. ამ პერიოდში როგორც საშამხლოს, ისე ბუინაკის, თაბასარანისა და ხაიდაყის მმართველების სამხედრო ძალები ხშირად სწორედ ფათალი-ხანის დაქირავებულ მეზობლებად მსახურობდნენ. თავის მხრივ, ფათალი-ხანი, რომელმაც ბაქოსა და სალიანში გავლენა მოიპოვა, მოგვიანებით კი შემახის (შირვანის) სახანო დაიმორჩილა, სწორედ დაქირავებულ დაღესტნურ ძალებს ეყრდნობოდა.³⁸ რადგან, დაღესტნელ მთიელთა მოტივაცია მხოლოდ თანხის გამოუმუშავება იყო, ისინი სანდო მოკავშირეები არ იყვნენ. შესაბამისად, სიმდიდრის მოპოვების მიზნით მათი ნაწილი ზოგჯერ მოკავშირე ფათალი-ხანსაც უპირისპირდებოდა.³⁹ ამავე

³⁶ მაგალითად, პაპუნა ორბელიანის ცნობით, 1755 წელს საქართველოში შემოჭრილ ნურსალბეგს შამხალთან ერთად თავისი ჯარით ყუშუხის მმართველიც ახლდა. იხ. პაპუნა ორბელიანი. ამავენი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ. 1981, გვ. 226.

³⁷ მაგალითად, ასეთი ფაქტი მოხდა 1770 წელს, როდესაც ყუშუხის თავკაცებმა თუშეთის ახლომდებარე მოსახლე ლეკები გადაიბირეს, რასაც მათი წარუშვებელი ლაშქრობა მოჰყვა. იხ. ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II. თბ. 1997, გვ. 448-449.

³⁸ იხ. გ. მაჭარაძე. ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური ურთიერთობანი აზერბაიჯანულ სახანოებთან XVIII საუკუნის 60-80-იან წლებში. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №1. თბ. 1983, გვ. 72-90.

³⁹ სწორედ ასეთი ფაქტი მოხდა 1774 წელს, როდესაც ხაიდაყის უცმი ამირ-ჰამზა, თაბასარანის ყადი რუსტამი, ჯენგუთაის მფლობელი აღისულთან სხვა დაღესტნელმა მფლობელებმა ფათალი-ხანი დაამარცხეს. იხ. გ. მაჭარაძე. ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური ურთიერ-

დროს, ზემოთ ჩამოთვლილი სამფლობელოების ჯარები თანხის სანაცვლოდ იმავე ფათალი-ხანის მოწინააღმდეგე ხანების სასარგებლოდაც იბრძოდნენ.⁴⁰ ერთი სიტყვით, გეოგრაფიული ფაქტორების გათვალისწინებით, ზემოთ ჩამოთვლილი სამფლობელოებიდან ქართლ-კახეთზე გამუდმებული იერიშები არ ხორციელდებოდა და ადგილობრივი სამხედრო ძალები მოქირავნებად მსახურობდნენ. შემოსავლებსაც უმეტესად გადახდილი ჯამაგირისა და ბრძოლებში მოპოვებული ნადავლი სახით იღებდნენ. ამის მიუხედავად, სამამხლოსა და სხვა სამფლობელოების ჯარები პერიოდულად აღმოსავლეთ საქართველოში მაინც უტყვნენ.⁴¹ ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობებში დროდადრო ენდერისა და აქსაის მცხოვრებლებიც მონაწილეობდნენ. 1770 წლის ზაფხულში მიმდინარე მოვლენები სწორედ აღნიშნულ ფაქტს ადასტურებს, როდესაც ქართლში ტყვედ აყვანილ ლეკებს შორის ენდერისა და სამამხლოს მკვიდრებიც აღმოჩნდნენ.⁴²

დაღესტნიდან კახეთში სხვადასხვა გადასასვლელი არსებობდა, თუმცა აღმოსავლეთ საქართველოზე თავდასხმისათვის ისინი უმეტესად ბელაქნის გზას იყენებდნენ.⁴³ ჭარ-ბელაქანში ჩამოსული აბრაგების დიდი თუ მცირე ჯგუფები ადგილზე ყველანაირ მატერიალურ დახმარებასაც იღებდნენ და მათთან ერთადაც აწყობდნენ ლაშქრობებს. სწორედ ამიტომ დაღესტნელი მთიელებისათვის ჭარ-ბელაქანი საქართველოზე თავდასხმების ერთგვარ პლაცდარმს წარმოადგენდა.

ერთი სიტყვით, აღმოსავლეთ საქართველოს დაღესტნის სხვადასხვა მხარის მცხოვრებლები განსხვავებული ინტენსივობით ესხმოდნენ თავს, თუმ-

თობანი აზერბაიჯანულ სახანოებთან XVIII საუკუნის 60-80-იან წლებში, გვ. 81-83.

⁴⁰ 1783 წლის შემოდგომაზე ყარაბაღის ხანის მოწოდების შემდგომ თავისი ჯარებით მასთან გამოცხადდნენ ზაიდაყის უცმის შვილი, შამხლის შვილი, ჯენგუთაის მმართველი, ენდერისა და აქსაის მემორები, ასევე ზუნაძის ბატონის ოჯახის წევრი და სხვა ბელადები, სულ 8000 კაცით (იხ. Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 130). საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ერთი წლით ადრე ზემოთ ჩამოთვლილი დაღესტნელი მმართველების უმრავლესობა ყუბა-დარუბანდის ხანმა იბრემი ხანსა და ერეკლეს წინააღმდეგ საბრძოლველად დაიქირავა. იხ. ი. ლორთქიფანიძე. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (მე-18 საუკ.). მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვეთი II. თბ. 1940, გვ. 31-34.

⁴¹ იხ. პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 189, 226.

⁴² ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 448.

⁴³ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 175.

ცა, საბოლოო ჯამში, 60 000-ზე მეტი მებრძოლი პატარა ქვეყნის წინააღმდეგ იყო მომართული. მათი თარეში, ანუ „ლეკიანობა“, იმ დროისათვის მკვეთრად გამოხატული სოციალურ მოვლენა იყო, რის გამოც მათი შეწერება ურთულეს ამოცანას წარმოადგენდა.

XVIII საუკუნის 10-იანი წლებიდან ჭარ-ბელაქნის ლეკური დასახლებები დიდ პრობლემებს უქმნიდა აღმოსავლეთ საქართველოს, განსაკუთრებით კახეთს. „ლეკიანობის“ აღსაკვეთად, უპირველესად, ჭარ-ბელაქნის დაპყრობა და იქ ქართული სახელმწიფოს იურისდიქციის აღდგენა იყო საჭირო.

როგორც ცნობილია, კახეთის სამეფოს აღმოსავლეთით, ფიფინეთში (შემდგომში – ჭარი), ლეკების რამდენიმე ათეული კომლი თავდაპირველად ლევან მეფემ (1518/20-1574 წწ.) ჩამოასახლა და მათ ბეგარად კავკასიონის მთებიდან ყინულის ზიდვა დაადო. მიუხედავად იმისა, რომ XVII საუკუნეში კახეთის ამ მხარეში დაღესტნელების ჩამოსახლება გახშირდა, ისინი არჩილის მეფობის დროსაც კი კახეთის სამეფოს ექვემდებარებოდნენ და ძველ ბეგარას ასრულებდნენ.⁴⁴ არჩილის მეფობის შემდეგ მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუარესდა. ირანის შაჰების გადაწყვეტილებით 1677 წლიდან კახეთს ჯერ მუსლიმი ხანები, 1703 წლიდან კი – მუსლიმი მეფეები მართავდნენ. დავით იმამყული ხანისა (1715-1722 წწ.) და კონსტანტინე მამადყული ხანის (1722-1732 წწ.) მეფობის დროს ჭარ-ბელაქანი საბოლოოდ ჩამოსცილდა ქართულ სამეფოს.

გარდა იმისა, რომ აღნიშნულ პერიოდში „ლეკიანობა“ ქვეყანას აჩანაგებდა, ამ მოვლენამ კიდევ უფრო საშიში ხასიათი მიიღო. საქმე ისაა, რომ თანადროულ წყაროებში დასტურდება კახეთში მიმდინარე მეტად სახიფათო ტენდენცია, რომელიც გლეხების „გალეკებაში“ გამოიხატებოდა. ტერმინი „გალეკება“ გლეხების მიერ ლეკებისათვის წინააღმდეგობის გაწევაზე უარის თქმასა და მათ მხარეზე გადასვლას ნიშნავდა. ეს პროცესი, უპირველეს ყოვლისა, უკავშირდებოდა იმ უდიდო მდგომარეობას, რაც იმდროინდელ კახეთის სამეფოში სუფევდა. აღნიშნულ მოვლენას სოციალური დატვირთვატ ჰქონდა, რადგან „გალეკებით“ გლეხები სოციალურ თავისუფლებას იღებ-

⁴⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 539.

დნენ.⁴⁵ „გალეკების“ პროცესი მალევე შეჩერდა, რადგან, ერთი მხრივ, ადგილზე გაბატონებულმა დაღესტნელებმა თავად დაიწყეს ქართველი გლეხების დაბეგვრა, რამაც მათ შორის დაპირისპირება გაამწვავა,⁴⁶ მეორე მხრივ, თანდათანობით დავიწყებას მიეცა უიმედობის შეგრძნება. კახეთის მოსახლეობაში ნიჰილიზმის დაძლევა უშუალოდ დაკავშირებული იყო თეიმურაზ II-ისა და მისი ვაჟის – ერეკლე ბატონიშვილის სახელთან. საქმე ის იყო, რომ დიდ ხნის პაუზის შემდეგ 1733 წლიდან კახეთის ტახტი კვლავ ქრისტიანმა მეფემ – თეიმურაზ II-მ დაიკავა. 1735 წლიდან კი დაღესტნელ მომხდურებთან ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა მისი ვაჟი ერეკლე, რომელმაც 15 წლის ასაკში ნეიშნის მინდორზე პირველი სახელოვანი გამარჯვება მოიპოვა – „ხოლო წელსა 1735 მოვიდნენ ლეკნი და ქისიყი მოარბივეს. მაშინ იყო ძე მეფისა თეიმურაზისა ირაკლი წლისა 15, რომელმან შემოიყარა სოფლებიდან ჯარი, ეწია ნეიშნის მინდორში და ძლიერად შემოებნენ ლეკნი. გარნა თვით ესე ყრმა, ძე მეფისა თეიმურაზისა ირაკლი, მეორედ შევიდა შინაგან ჯარსა ლეკისასა და პირველად ამან მოკლა კაცი და ამის მხილველთა კახთა ერთპირად მიმართეს ყივილით და წინა წარიქციეს ჯარი ლეკისა, დაჰყარეს ტყვენი და საქონელი და მოსწყვიტეს უმრავლესნი და მოვიდა მალაროს გამარჯვებული, რომლისათვის ფრიად მხიარულ იქმნეს კახნი, იხილეს რა სიმხნე და მამაცობა მემკვიდრისა თვისისა“.⁴⁷ როგორც ვხედავთ, ომან ხერხეულიძე შესაშური სიზუსტით გადმოგვცემს კახთა სიხარულსა და აღტაცებას, რაც გამოწვეული ყოფილა 15 წლის ერეკლე ბატონიშვილის გამბედაობითა და უნარიანი სარდლობით. ამ შემთხვევაში რიგითი ბრძოლის მოგებას კი არ ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა, არამედ მოსახლეობა ქრისტიანი, ადგილობრივ ტრადიციებზე აღზრდილი ბატონიშვილის ასპარეზზე გამოჩენას ზეიმობდა.

აღნიშნული მოვლენიდან 60 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში ერეკლეს სარდლობით გამართული ათეულობით ბრძოლისა და სხვადასხვა სახის აქტივობის მნიშვნელოვანი ნაწილი სწორედ „ლეკიანობის“ საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული.

1730-იანი წლების შუა ხანებიდან 1740-იანი წლების შუა ხანებამდე აღმოსავლეთ საქართველოში პოლიტიკურ პროცესებს თეიმურაზ II უძღვებო-

⁴⁵ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. თეიმურაზ II. თბ. 2020, გვ. 35-41.

⁴⁶ მ. ქიქოძე. სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგების ცდები. კლასობრივი ბრძოლა XVIII ს. პირველ მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 398.

⁴⁷ ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ. 1989, გვ. 40.

და, ერეკლე კი მამის ხელქვეით მოქმედებდა. დასახლებულ პერიოდში აღმოსავლეთ საქართველოში ირანელთა ბატონობის შედეგად უძძიმესი მდგომარეობა იყო, რასაც დაღესტნელ მთიელთა მუდმივი შემოსევებიც ემატებოდა. მართალია, იმხანად მოსახლეობის „გაღლეკების“ საკითხი დღის წესრიგიდან სრულად მოხსნილი იყო, ქვეყანაში შემოჭრილ დაღესტნელ მთიელებსაც აქტიურად უპირისპირდებოდნენ, მაგრამ „ლეკიანობა“ როგორც კახეთისათვის, ისე ქართლისათვის დაუძლეველ პრობლემად რჩებოდა.

თეიმურაზ II-მ ნათლად დაინახა, რომ იმხანად ირანელთა ქვეყნიდან გაძევება და თავისუფლების მოპოვება შეუძლებელი იყო. ცხადია, ქართველებს ძალები არ ეყოფოდათ ირანის ფაქტობრივი მმართველის – თამაზ-ყული ხანის (შემდგომში ნადირ შაჰის – 1736-1747 წწ.) დასამარცხებლად, რომელმაც რეგიონიდან ოსმალეთსა და რუსეთის იმპერიას უკან დაახვეინა. ასეთ პირობებში კახეთის მეფემ ირანის სამხედრო ძალების ლეკების წინააღმდეგ გამოყენება სცადა. თეიმურაზმა მიზანს მალევე მიაღწია და 1735 წელს მას თამაზ-ყული ხანმა ჭარზე გასალაშქრებლად ირანული ჯარი მისცა. ვახუშტის სიტყვით, კახელებმა და ირანელებმა „მოსწყვდნეს მრავალნი, შემუსრეს კოშკნი და სიმაგრენი მათნი და მოსტყუევნნეს, აღიღეს ალაფი დიდი და წარმოვიდნენ“.⁴⁸ „ჭარის ომების ქრონიკაში“ დაცული ცნობების მიხედვით, კატეხში, ჭარში, თალასა და სხვა დასახლებებში ირანელებს ლეკების სახლები დაუწვავთ, მათი კოშკები და ციხეები დაუნგრევიათ, ხოლო ხეხილის ბაღები გაუჩეხიათ. გადარჩენილი მოსახლეობა კი მთებში გაქცეულა.⁴⁹ სასტიკი დარბევის მიუხედავად, იმ პერიოდში ჭარის სრული გაკონტროლება მაინც ვერ მოხერხდა. ნადირ შაჰმა ჭარის დასაპყრობად ირანის ჯარი 1739 წელსაც გაგზავნა. მან კახეთის მეფესაც მოუწოდა ირანელებთან ერთად ლაშქრობა, რასაც თეიმურაზი სიამოვნებით დათანხმდა, მაგრამ ირანული სარდლობის არაეფექტური მოქმედებების გამო დამარცხდნენ.

1741 წელს ნადირ შაჰმა ირანულ ჯართან ერთად თეიმურაზი ჭარელების წინააღმდეგ კიდევ ერთხელ გაგზავნა. ვახუშტის გადმოცემით, აღნიშნული ლაშქრობა წარმატებული ყოფილა – „ესენი შეუჭდნენ კუალად ჭარს, შემუსრეს, მოსწყვიდნეს კნინლა დაბოლოებადღე მათთა, წარმოიყვანეს ტყვენი მრავალნი...“.⁵⁰

⁴⁸ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 627.

⁴⁹ Хроника войн Джара в XVIII столетии. Баку. 1939, გვ. 20-21.

⁵⁰ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 629.

როგორც მოხმობილი წყაროებიდან ირკვევა, ირანულ-ქართული ერთობ-
ლივი ლაშქრობის მიზანი არა ადგილობრივი ლეკების დაშინება-დამორჩილება,
არამედ ჭარ-ბელაქნიდან მათი საბოლოო გაძევება ყოფილა. სწორედ ამ
ფაქტს ადასტურებს ერეკლე II-ის მიერ შედგენილ ერთ-ერთი მოგვიანო ხა-
ნის წერილი, რომელშიც ჩვენთვის საინტერესო მოვლენებია აღწერილი. მეფე
აღნიშნავდა: „ჩვენ სამჯერ და ოთხჯერ გვინახავს ნადირ-შაჰის ჯარებით აღ-
სპობა ამ ერისა და აოხრება... და თვით მამაჩემი და მე და მამის ჩემის ძმის
წული იმ ჟამებსა და იმათს აოხრებაში დამსწრენი ვართ და იმ დროს იქ
მყოფნი. და შემდგომად აოხრებისა მათისა, წელიწად ნახევარს 1500 კაცი ანუ
მეტნაკლები ნიადაგ იყვნენ მათ აოხრებულთა ადგილთა შინა, რათა განრო-
მილნი მათგანნი აღარ მიეშვათ მუნ დასახლებად“.⁵¹ როგორც ვხედავთ, ჭარზე
შეტევისა და იქიდან მოსახლეობის გახიზვნის შემდეგ ადგილზე ჯარები ჩა-
უყენებით, რომ ლეკებს უკან დაბრუნების საშუალება აღარ მისცემოდათ.

არსებული ცნობებით კარგად იკვეთება ქართული მხარის სურვილი –
სამეფო კარი ჭარ-ბელაქნის სრულ დამორჩილებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში
მიიჩნევდა შესაძლებლად, თუ იქიდან ლეკები განიდევნებოდნენ. ირანულ ჯა-
რებთან ერთად ქართველებს თავდაპირველად ამ მიზნისათვის პრაქტიკულად
მიუღწევიათ კიდეც, რადგან ლეკები მთებში გაუძევებიათ, ხოლო ადგილზე
1500 ჯარისკაცი ჩაუყენებიათ. პაპუნა ორბელიანის ცნობით, ჭარში ლაშქრო-
ბა 1741 წლის მარტში დაწყებულია.⁵² რადგან ჭარ-ბელაქანში საოკუპაციო
ჯარი 1,5 წელი გაჩერებულია, 1742 წლის შემოდგომამდე ეს მხარე ლეკები-
საგან დაუსახლებელი უნდა ყოფილიყო. ეს მოსაზრება დასტურდება „ჭარის
ომების ქრონიკითაც“, რომლის მიხედვით გახიზნული ლეკები ჭარ-ბელაქანში
მხოლოდ 1742 წლის შემოდგომაზე დაბრუნებულან.⁵³

ერეკლე II თავის წერილში ჭარ-ბელაქნიდან ჯარის გამოყვანის ზოგად
მიზეზად ირანში მიმდინარე პროცესებს ასახელებს.⁵⁴ „ჭარის ომების ქრონი-
კაშიც“ აღნიშნულია, რომ მთაში გახიზნული ლეკების უკან დაბრუნება ირან-
ის სამხედრო ძალების დაღესტანში განცდილ მარცხს უკავშირდებოდა.⁵⁵ საქ-

⁵¹ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 108.

⁵² პაპუნა ორბელიანი. აშაგნი ქართლისანი, გვ. 45.

⁵³ Хроника войн Джара в XVIII столетии, გვ. 36.

⁵⁴ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 108.

⁵⁵ Хроника войн Джара в XVIII столетии, გვ. 36.

მე ისაა, რომ ჭარზე ლაშქრობიდან მალევე ნადირ შაჰი დიდი ჯარით დაღესტანში შევიდა, სადაც საბოლოოდ დამარცხდა კიდეც. პარალელურად, შაჰის წინააღმდეგ აჯანყებები არ ცხრებოდა. პაპუნა ორბელიანის გადმოცემით, ჭარში 1742 წელს „ადრბეჟანის“ სარდალი ფანა-ხანი ქართულ ჯართან ერთად უნდა შესულიყო, მაგრამ გივი ამილახვრის მეთაურობით დაწყებული აჯანყების გამო ლაშქრობა აღარ შემდგარა.⁵⁶

ამდენად, ჭარ-ბელაქნის რამდენჯერმე დალაშქრისა და 1741-1742 წლებში თავის სამოსახლოდან ლეკების განდევნის მიუხედავად, თეიმურაზ II-მ ირანული ძალების გამოყენებით ამ მხარის შემოერთება მაინც ვერ მოახერხა. ამის მთავარი მიზეზი კი ირანის ჯარების დაღესტანში წარუმატებლობა იყო.

მას შემდეგ, რაც ჭარელები თავის საცხოვრისს დაუბრუნდნენ, ისინი თეიმურაზთან დაზავებულან. მეფესთან შერიგების შემდეგ მათ ქიზიყში, გავაზში, ყვარელსა და კახეთის სხვა ადგილებში ვაჭრობის უფლებაც მიუღიათ, სადაც ხორბალს, სიმინდს, მარილსა და სხვა საჭირო პროდუქციას იძენდნენ.⁵⁷ ისევე როგორც სხვა მრავალ შემთხვევაში, ჭარელებმა ქართველებთან შეთანხმების პირობები მალევე დაარღვიეს.

ზოგადად, XVIII საუკუნის 30-40-იანი წლების მიჯნაზე, მძიმე მდგომარეობიდან გამომდინარე, აღმოსავლეთ საქართველოში პროცესები არაერთგვაროვნად ვითარდებოდა. თუ დაღესტნისა და ჭარის საკითხზე ქართველებისა და ირანელების ინტერესები თანხვედრაში მოდიოდა, ნადირ შაჰის მიერ ქვეყნის კოლოსალური ოდენობის გადასახადებით დაბეგვრა⁵⁸ მოსახლეობას აჯანყებისაკენ უბიძგებდა. აჯანყებულები კი ირანელებთან საბრძოლველად ქვეყანაში ისევ ლეკებს იწვევდნენ. შექმნილი ვითარების შედეგად ქვეყანა ნადგურდებოდა.⁵⁹

თეიმურაზი და ერეკლე იმხანად აჯანყებულებს არ შეუერთდნენ. მართალია, მათ ირანის ძალების გამოყენებით ჭარის დაპყრობა ვერ მოახერხეს, მაგრამ სხვა უმნიშვნელოვანეს წარმატებას მიაღწიეს – 1744 წელს შაჰის ბრძანებით მამა-შვილმა ქართლსა და კახეთში მეფობის უფლება მიიღო,

⁵⁶ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 53-54.

⁵⁷ Хроника войн Джара в XVIII столетии, გვ. 36; პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 54.

⁵⁸ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 46-49.

⁵⁹ ომან ხერხეულიძე. მეფობა ერეკლე მეორისა, გვ. 42.

1745 წელს კი ნადირისავე ნებართვით თეიმურაზ II სვეტიცხოველში ქართლის მეფედ ქრისტიანული წესით ეკურთხა.⁶⁰

ჭარის დაუფლების მცდელობების პარალელურად, აღმოსავლეთ საქართველოში დაღესტნელ მთიელთა არაერთი ლაშქრობა მოეწყო. ქართულმა ჯარმა ერეკლე II-ის სარდლობით მომხდურები არაერთხელ დაამარცხა, მაგრამ გამუდმებული თარეშის აღმოფხვრა ვერ ხერხდებოდა.⁶¹

ნადირ შაჰის გარდაცვალებისა (1747 წ.) და ირანში ხანგრძლივი შინაბრძოლების დაწყების შემდგომ აღმოსავლეთ საქართველო ირანის ბატონობისაგან მალევე განთავისუფლდა და უკვე 1749 წლიდან ქართლისა და კახეთის სამეფოები სუვერენულ ქვეყნებს წარმოადგენდნენ.⁶² მამა-შვილის მმართველობის შედეგად ქართლ-კახეთი ფაქტობრივად ერთ სამეფოდ იყო გაერთიანებული. დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დაახლოებით ერთ წელიწადში, ერეკლე II-ის წარმატებული სამხედრო ოპერაციების შედეგად, მეზობელი განჯისა და ერევნის სახანოები ქართლ-კახეთის მოხარკეები გახდნენ, ხოლო ქართული სახელმწიფოს გავლენა მდინარე არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე მთელ „ადრბეუანის ქვეყნებზე“ გავრცელდა.⁶³

ღროის მოკლე პერიოდში სამხრეთის მიმართულებით მიღწეული შთაბეჭდავი წარმატებების ფონზე, ქართველმა მეფეებმა, როგორც ჩანს, „ლეკიანობის“ პრობლემის გადაჭრაც უკვე შედარებით მარტივ საქმედ მიიჩნიეს. ამ მიზნის განხორციელებისათვის მათ, პირველ რიგში, ჭარის დაპყრობა განიზრახეს. ქართველ მეფეებს, ქართლისა და კახეთის ჯარის გარდა, მოლაშქრეები ყაზახ-ბორჩალოდანაც ახლდნენ. მათ განჯის ხანი და ყარაბაღელთა ჯარიც შეუერთდა. ლაშქრობის დასაწყისში მეფეებთან ერთად ყოფილა შაჰის ხანის აჯი-ჩალაბის ძმის შვილიც.⁶⁴ მაგრამ, ჭარისაკენ მიმავალ თეიმურაზსა და ერეკლეს მოულოდნელად შაჰის ხანი აჯი-ჩალაბი დაუბირისპირდა. 1751 წლის თებერვალში ქართველები მდინარე აგრი-ჩაისთან გამართულ ბრძოლაში დამარცხდნენ.⁶⁵ მართალია, იმავე წელს ერეკლე II-მ თავრიზის, ურმიის,

⁶⁰ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 41, 100-107.

⁶¹ იხ. პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 43-88.

⁶² მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის განთავისუფლება ირანის ბატონობისაგან. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 610-612.

⁶³ მ. დუმბაძე. ბრძოლა დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 614-616.

⁶⁴ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 180-181.

⁶⁵ მ. დუმბაძე. ბრძოლა დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის, გვ. 620-621.

ხოისა და სხვა სახანოების მფლობელი აზატ-ხანი ერევანთან ახლოს სასტიკად დაამარცხა და სახანოზე კონტროლი შეინარჩუნა, მაგრამ „ლეკიანობის“ საკითხი გადაუჭრელი რჩებოდა. აზატ-ხანის 18000-იან კორპუსზე რეზონანსული გამარჯვების შემდეგ ერეკლემ ჯერ რამდენჯერმე დაამარცხა ქართლ-კახეთში შემოჭრილი ლეკთა ჯარები, ხოლო 1752 წელს თეიმურაზთან ერთად აჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ დაიდრა, რასაც ჭარზე შეტევა უნდა მოჰყოლოდა. მეფეებმა ამჯერადაც მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალები შეკრიბეს, რომელთა შემადგენლობაში, ქართველებთან ერთად, განჯის, ერევნის, ყარაბაღის, შაჰისევანის და ყარაღაღის ხანები იყვნენ. ბრძოლის დაწყების წინ „ადრიბეჟანის“ ხანებმა აჯი-ჩალაბთან დაამყარეს კავშირი, რის გამოც მეფეებმა ისინი დააპატიმრეს. ამ ფაქტმა ბანაკში არეულობა გამოიწვია. შედეგადაც განჯასთან გამართულ ბრძოლაში ქართველები ამჯერადაც დამარცხდნენ.⁶⁶ თეიმურაზი და ერეკლე სამი თვის განმავლობაში ემზადებოდნენ მტრის მოსაგერიებლად. ამ პერიოდში მათ ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩერქეზების და ოსების ჯარი დაიქირავეს. საბოლოოდ, 1752 წლის 1 სექტემბერს თულქითაფასთან გამართულ ბრძოლაში ერეკლემ შაჰის ხანისა და მისი მოკავშირეების ჯარები გაანადგურა.⁶⁷ ამ გამარჯვებით ქართლ-კახეთმა რეგიონში კვლავ მოიპოვა დაკარგული ავტორიტეტი, მაგრამ ჭარ-ბელაქნისა და, შესაბამისად, „ლეკიანობის“ საკითხის გადაუჭრელი დარჩა.

1749-1752 წლებში განვითარებული მოვლენების შედეგად თეიმურაზისა და ერეკლესათვის ცხადი გახდა, რომ ჭარის შემოერთება და „ლეკიანობის“ აღკვეთა უდიდესი ძალისხმევას მოითხოვდა. მათთან ბრძოლაში, არათუ დამოწმებულ „ადრიბეჟანის“ ხანებზე დაყრდნობა არ შეიძლებოდა, არამედ ქართული სახალხო ლაშქარიც არაეფექტური იყო. საჭირო იყო ჯარის მოდერნიზება, რაც საკმაოდ დიდ ფინანსურ რესურსებს მოითხოვდა. ქართლ-კახეთის ეკონომიკური შესაძლებლობები კი „ოსმალთა-ყიზილბაშობის“ შედეგად ისედაც მნიშვნელოვნად იყო შემცირებული, ხოლო „ლეკიანობა“ უფრო ამძიმებდა ვითარებას. თანადროული წყაროებით ნათლად იკვეთება, რომ სახელმწიფო ფინანსურ პრობლემებს განიცდიდა. პაპუნა ორბელიანის გადმოცემით, იმ წლებში სამეფო ხაზინა იმდენად სავალალო მდგომარეობაში ყოფილა, რომ თეიმურაზსა და ერეკლეს ზარაფხანაში ფული საკუთარი ოქროსა

⁶⁶ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 190-195; ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 53.

⁶⁷ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 201-202.

და ვერცხლის ძვირფასეულობისაგანაც კი მოუჭრევინებიათ.⁶⁸ ასევე, ქართლისა და კახეთის მეფეების მწირ ფინანსურ შესაძლებლობას უსვამდა ხაზს XVIII საუკუნის შუა ხანებში თბილისში მყოფი ქართველი წარმომავლობის რუსეთის იმპერიის მზვერავი კაპიტანი ოთარ თუმანოვიც.⁶⁹

ასეთ პირობებში ქართველმა მეფეებმა პრობლემის გადაჭრა საგარეო მოკავშირის დახმარებით სცადეს. პოტენციურ მოკავშირედ კი რუსეთის იმპერია მიიჩნიეს, რომელიც მართალია, ოსმალეთის ფაქტორის გამო რეგიონში არ აქტიურობდა, მაგრამ მუდმივად ინტერესდებოდა საქართველოსა და ირანში მიმდინარე მოვლენებით.⁷⁰ ამ მიზნით 1752 წელს მეფეებმა პეტერბურგში ელჩობა გააგზავნეს. ისინი სამი ათასი ჯარისკაცით დახმარებას ან აღნიშნული ოდენობის სამხედროების დასაქირავებელი ფინანსური რესურსის გამოყოფას ითხოვდნენ, რომლითაც „ლეკიანობას“ ალაგმავდნენ. სანაცვლოდ კი ირანში შეჭრისა და ახლომდებარე ქალაქების დაკავების პირობას ღებდნენ, სადაც იმპერიის ინტერესებს გაატარებდნენ.⁷¹ რუსეთის საიმპერატორო კარი ქართველი მონარქების წინადადებით არ დაინტერესდა.

რუსეთის იმპერატორის პასუხის მოლოდინში მდგომარეობა რთულდებოდა. ამ პერიოდში დაღესტნელთა თარეში კიდევ უფრო მასშტაბური გახდა, რაც გარკვეულწილად ჭარ-ბელაქნის წარუმატებელი შემოერთების მცდელობას უკავშირდებოდა. ლეკების შედარებით დიდი თუ მცირე დაჯგუფებები ქვეყანაში იჭრებოდნენ და ნადავლის სახით იტაცებდნენ როგორც ადამიანებს, ისე პირუტყვსა და ყველა სახის ქონებას. მართალია, ქართველები ბრძოლის ველზე თითქმის ყოველთვის ამარცხებდნენ დაღესტნელთა დიდ ჯარებს, მაგრამ წვრილ-წვრილი თარეშის პირობებში მღევარი ჯარი ხშირად ვერ ასწრებდა რეაგირებას და მძარცველები ნადავლთან ერთად ტოვებდნენ ქვეყანას. რუსეთის მზვერავის, ოთარ თუმანოვის, მოხსენებითი ბარათებიდან ირკვევა, რომ მხოლოდ 1754 წლის 30 ივნისიდან იმავე წლის ნოემბრის ბოლომდე

⁶⁸ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 196.

⁶⁹ იხ. ი. ცინცაძე. კაპიტან ოთარ თუმანოვის მოხსენებითი ბარათები საქართველოდან (1754-1756). თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. XXVII. თბ. 1946, გვ. 19.

⁷⁰ რუსეთის დაინტერესებაზე მზვერავ ოთარ თუმანოვისა და თომა ბარათაშვილის საქართველოში გამოგზავნაც მეტყველებს. იხ. ი. ცინცაძე. კაპიტან ოთარ თუმანოვის მოხსენებითი ბარათები საქართველოდან (1754-1756); პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 221-222, 225-226.

⁷¹ იხ. ი. ცინცაძე. ათანასე თბილელისა და სიმონ მაყაშვილის ელჩობა რუსეთში (1752-1754). საისტორიო მოამბე. №6. თბ. 1952, გვ. 85-116.

ქართლ-კახეთის მოსახლეობას ლეკები 52-ჯერ დასხმიან თავს. მათ 154 ადამიანი დაუჭრიათ და დაუხოცავთ, ხოლო ტყვედ წაუყვანით – 227. ასევე გაუტაციათ 620 სული საქონელი.⁷² ერთი წლის განმავლობაში (1754 წლის ივნისიდან 1755 წლის ივნისამდე) კი ლეკებს 700-800 ადამიანი დაუხოცავთ ან ტყვედ წაუყვანიათ. ბრძოლაში მოკლული ლეკების რიცხვი კი 600-700-ს აღწევდა.⁷³ დაღესტნელი მთიელების თავდასხმების შედეგად სოფლის მოსახლეობასთან ერთად ქალაქებიც ზარალდებოდა, რადგან ისინი იკავებდნენ გზებს და დარცვავენ საგაჭრო ქარავნებს, რაც ქალაქების პროდუქციით მომარაგებას აფერხებდა. პაპუნა ორბელიანი 1750-იანი წლების მოვლენების აღწერისას მრავალ ასეთ ფაქტს აღნიშნავს – „მოვიდა ერთი ჯარი ლეკისა, რომელსაცა წაეხდინა საციციანო და ქარავანი არზრუმს მიმავალი ალგეთზე“; „წამოვიდა ჯარი ისევ ლეკისა განჯილამ და დადგა სომხითის ქვეყანაში... მრავალი მიმსვლელ-მომსვლელი ქარავანი წაახდინა“; „შეიკრა გზები მტრისაგან, რომ მგზავრი აღარ გაატარეს, აღარც ზემო ქართლიდამ ჩამოუშვეს და აღარც ახალციხისა ქვეყნიდამ ქარავანი, ამით ქალაქს თბილისს ძვირობა შეიქმნა და ხალხი, დიახ, შეწუხდა“.⁷⁴ შედარებით მცირე ჯგუფების თარეშის კვალდაკვალ, 1754-1755 წლებში ხუნძახის ნუცალის ორგანიზებით ფართომასშტაბიანი ლაშქრობებიც მოეწყო. ერეკლე II-მ ორივე ჯერზე შეძლო დაღესტნელთა დამარცხება,⁷⁵ მაგრამ ვერც ამ ფაქტმა შეანელა დაღესტნელ მთიელთა თარეშის ტემპი.

1754 წელს რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნდა ელჩად წარგზავნილი სიმონ მაყაშვილი, რომელმაც მეფეებს იმპერატორის უარყოფითი პასუხის შესახებ აცნობა. სწორედ ამ ფაქტის შემდეგ ვხვდებით „ლეკიანობის“ წინააღმდეგ სისტემური ბრძოლის პირველ ნაბიჯს, რაც „ნოქარის“ (სპარსულად – მოსამსახურე, შეიარაღებული მსახური, მეომარი) დაარსებაში გამოიხატა. 1755 წელს შექმნილი „ნოქარი ჯარი“ ადგილობრივი მოსახლეობისაგან გა-

⁷² ი. ცინცაძე. კაპიტან ოთარ თუმანოვის მოხსენებითი ბარათები საქართველოდან (1754-1756), გვ. 17-19.

მონაცემები დააჯგუფა ი. ალიმბარაშვილმა. იხ. ი. ალიმბარაშვილი. „ლეკიანობა“ და ქართლ-კახეთის სამხედრო-თავდაცვითი სისტემა (XVIII – XIX ს. 30-იანი წლები), გვ. 55.

⁷³ ი. ცინცაძე. კაპიტან ოთარ თუმანოვის მოხსენებითი ბარათები საქართველოდან (1754-1756), გვ. 28.

⁷⁴ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 175, 225, 234-235.

⁷⁵ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 215-232.

მოყვანილი 1000-კაციანი დაქირავებული ჯარი იყო.⁷⁶ მათი ხელფასისათვის თანხები მოსახლეობიდან იკრიბებოდა.⁷⁷ ჯარის ეს სახეობა თვისებრივად განსხვავდებოდა ფეოდალური სახალხო ლაშქრისაგან, რადგან ის მუდმივ დანაყოფს წარმოადგენდა. გეგმის მიხედვით, „ნოქარ ჯარს“ დაღესტნელი მთიელების წვრილ-წვრილი ლაშქრობები უნდა აღეკვეთა, ღიდი ჯარის შემოსევის შემთხვევაში, მათ სახალხო ლაშქარი დაეხმარებოდა.⁷⁸

ახლად შექმნილი დანაყოფი მომხდურებს შედარებით ეფექტურად ებრძოდა. თავის მხრივ, XVIII საუკუნის 50-იანი წლების მეორე ნახევარში ერეკლემაც არაერთხელ დაამარცხა ჩონჩოლ-მუსას, კოხტა ბელადის და სხვა დაღესტნელი თავაყცების წინამძღოლობით შემოჭრილი ჯარები.⁷⁹ პარალელურად, ლეკებისაგან მოსახლეობის დასაცავად მეფეებმა მთელი ქვეყნის მასშტაბით ციხე-სიმაგრეების აგება დაიწყეს. ახალ ციხეებთან ერთად ამაგრებდნენ და აძლიერებდნენ ძველ თავდაცვის ნაგებობებსაც.⁸⁰ ამ ფონზე, 1757 წელს ჭარულები მეფეებთან კიდევ ერთხელ დაზავდნენ.⁸¹

ლეკ აბრაგებთან ბრძოლაში ზემოაღნიშნული წარმატებების მიუხედავად, მოთარეშეთა ახალ-ახალი რაზმების შემოჭრა მაინც არ წყდებოდა.⁸² იმ პერიოდში მოსახლეობისაგან მთლიანად დაიცალა საბარათაშვილო, სომხითი, ორბელიანების მამული და სხვა ადგილები.⁸³ შეზღუდული ოდენობის „ნოქარი ჯარის“ საშუალებით „ლეკიანობის“ შეჩერება შეუძლებელი აღმოჩნდა. სამხედრო დანაყოფის წევრების რიცხვის გაზრდა კი იმხანად, სათანადო სახსრების არარსებობის გამო, ვერ ხერხდებოდა.

პრობლემის სიმწვავიდან გამომდინარე, 1760 წელს ქართლ-კახეთის სამეფო კარმა კიდევ ერთხელ მიმართა რუსეთის იმპერიას. ამჯერად თეიმურაზ II თავად გაემგზავრა პეტერბურგში, რომელიც იმპერატორ ელისაბედს ლეკების შესაკავებლად კვლავ ჯარით ან ფინანსებით (სესხის სახით) დახმარებას სთხოვდა. სანაცვლოდ, თეიმურაზი რუსულ მხარეს, 1752 წლის წინა-

⁷⁶ რამდენიმე ასეული „ნოქარის“ გამოყვანა თავდაპირველად ქართლს 1736 წელს ნადირ შაჰმა დააკისრა.

⁷⁷ ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები და რეფორმები ქვეყნის მმართველობის მოღონიზაციისათვის. თბ. 2010, გვ. 137-138.

⁷⁸ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 226.

⁷⁹ მ. ღუმბაძე. ბრძოლა დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის, გვ. 628.

⁸⁰ მ. ღუმბაძე. ბრძოლა დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის, გვ. 626.

⁸¹ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 245.

⁸² პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 226-246.

⁸³ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 244.

დადებასთან შედარებით, უფრო მომგებიან და გაბეღულ გეგმას სთავაზობდა – დაღესტნელ მთიელთა თარემის აღკვეთის შემდეგ ირანში შესვლისა და შაჰის ტახტზე რუსეთის სასურველი კანდიდატის აყვანის პირობას დებდა.⁸⁴ 1752 წლის ელჩობის მსგავსად, რუსეთის საიმპერატორო კარმა ქართველ მონარქს უარით უპასუხა. თეიმურაზი კი საქართველოში გამოგზავრებადღე, 1762 წლის 8 იანვარს, პეტერბურგში მოულოდნელად გარდაიცვალა.⁸⁵

თეიმურაზ II-ის რუსეთში გამგზავრების შემდეგ ერეკლე II-მ როგორც ლეკებთან ბრძოლაში, ისე „ადრიბეჟანის“ მიმართულებით რამდენიმე მნიშვნელოვან გამარჯვებას მიაღწია. მან 1760-1762 წლებში ლეკებს სასტიკი მარცხი აგება ყარაიაზე, ნათლისმცემლის მონატერთან ახლოს, ახმეტასა და სხვა ადგილებში.⁸⁶ 1760-იან წლების დასაწყისში ერეკლემ მეზობელ მუსლიმურ სახანოებშიც დაიბრუნა იმ დროისათვის უკვე შერყეული გავლენა. ასევე მოახერხა ირანის მმართველ ქერიმ-ხანთან ურთიერთობის ნორმალიზებაც. 1762 წლიდან კი ქართლ-კახეთი ოფიციალურად ერთ სამეფოდ გააერთიანა და ქვეყნის შიგნით მეფის ძალაუფლება მნიშვნელოვნად განამტკიცა.⁸⁷ პარალელურად, მეფემ ვაჭრობის, საქალაქო ცხოვრებისა და, ზოგადად, ეკონომიკის განვითარებისათვის სხვადასხვა ღონისძიების აქტიურად გატარება დაიწყო,⁸⁸ რის შედეგადაც თანდათანობით გაიზარდა სამეფო შემოსავლები.

ქართულ წყაროებში სწორედ 1760-იანი წლებიდან ვხვდებით დაღესტნიდან გამოძავალი სამხედრო ძალებისა და, ზოგადად, ადგილობრივი მოსახლეობის შესახებ დეტალურ ცნობებს, რაც იმ ფაქტზე მიანიშნებს, რომ სამეფო ხელისუფლებამ პრობლემის სიღრმისეულად გაანალიზება დაიწყო. როგორც ჩანს, სამეფოს მესვეურებმა კარგად გააცნობიერეს, რომ ათეულობით ათასი დაღესტნელი მებრძოლის შეჩერება, რომლებისთვისაც თარეში შემოსავლების მიღების პრაქტიკულად ერთადერთ წყაროს წარმოადგენდა, მხოლოდ ზმაღდაზმაღ ბრძოლით ვერ მოხერხდებოდა. პატარა ქვეყანას საამისო სამხედრო შესაძლებლობები არ ჰქონდა. ამიტომ ერეკლე II-მ მათ გასაწეიტ-

⁸⁴ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი II. თბ. 1968, გვ. 454.

⁸⁵ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი II, გვ. 114.

⁸⁶ ომან ზერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 58-59.

⁸⁷ მ. ლუმაძე. ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII ს. 60-იან წლებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 630-636.

⁸⁸ ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები და რეფორმები ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის, გვ. 27-38.

რალეზლად შეცვალა ლეკ აბრაგებთან ბრძოლის სტრატეგია და, სამხედრო დაპირისპირების პარალელურად, ეკონომიკური ბერკეტების გამოყენებაც დაიწყო, რისი ერთ-ერთი გამოხატულებაც ლეკებისათვის „ჯამაგირების“ დანიშვნა იყო. თავად ერეკლე II-ის მოსაზრებით, სუბსიდირების საშუალებით ლეკების „შემორიგება“ ქვეყნისათვის ორმაგ სარგებელთან ყოფილა დაკავშირებული – ამ გზით აჩერებდა მათ თავდასხმებს, საჭიროების შემთხვევაში კი მოქირავენების სახის დამხმარე სამხედრო ძალებს იღებდა.⁸⁹

ზოგადად, კავკასიის მთიანეთში მცხოვრები მოსახლეობისათვის ფულადი სახსრების გამოყოფის პრაქტიკა საქართველოში ძველი დროიდანვე გამოიყენებოდა. ქართველი მეფეები ჩრდილოეთ კავკასიიდან დაქირავებულ ჯარებს ხშირად იწვევდნენ. ისინი მოქირავენებისათვის ერთჯერადად გადახდილ გასამრჯელოსთან ერთად, ადგილობრივ თავკაცებს შემოსავლის მუდმივ წყაროსაც უჩენდნენ. პაპუნა ორბელიანის გადმოცემით, ქართველებს ამგვარი პრაქტიკისათვის 1750-იან წლებშიც მიუძღმით, როდესაც „ჩერქეზისა, კალმუხისა, ჯიქისა, ქიშტისა, ღლიღვისა, ნოლისა და ოსის“ დაქირავებული ჯარის გასტუმრების წინ თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს ოსებისათვის ძველი დროიდან დანიშნული „ჯამაგირის წიგნები“ განუახლებიათ.⁹⁰ აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამხედრო დაპირისპირების პარალელურად, ქართველი მეფეები ლეკების „შემორიგებას“ 1740-1750-იან წლებშიც აქტიურად ცდილობდნენ. წყაროებში არა მხოლოდ ჭარებლებთან დაზავების ფაქტებს ვხვდებით, არამედ – დაღესტნელ მთიელებთან მორიგების არაერთი მცდელობაა აღწერილი. პაპუნა ორბელიანის გადმოცემით, 1751 წელს ქართლის დასარბევად მოსულმა შამხალის შვილმა თეიმურაზსა და ერეკლეს შერიგების წინადადებით მიმართა, რასაც მეფეები უმაღლ გამოეხმაურნენ, ის თავისი გარემოცვით თბილისში დააყენს, ხოლო მისი 1000 კაციანი ჯარი – ბორჩალოში. მოგვიანებით შამხალის შვილს თეიმურაზმა თბილისში ქორწილიც გადაუხდა. მას დატყვევებული ლეკებიც გადასცეს და დაღესტანში პატივით გაგზავნეს. შამხალის შვილის მსგავსად, ქართველი მეფეები დიდი ენთუზიაზმით შეხვდნენ 1756 წელს ხუნძახის ნუცალის დაზავებასთან დაკავშირებულ წინადადებას. 1754-1755 წლებში ორგზის ფართომასშტაბიანი თავდასხმის მიუხედავად, მეფეებმა ნურსალ-ბეგის წარმომადგენლებს ძვირფასი სამოსი, ასევე „საბოძა-

⁸⁹ ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II. თბ. 1997, გვ. 219.

⁹⁰ პაპუნა ორბელიანი. ამბავი ქართლისანი, გვ. 219-221.

რი“ უბოძეს და დაღესტანში დიდი პატივით გაისტუმრეს.⁹¹ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართველ მეფეებს XVIII საუკუნის 40-50-იან წლებშიც ექნებოდათ სურვილი, ოსი თავკაცების მსგავსად, ლეკებისა და სხვა ჩრდილოეთ კავკასიელებისთვისაც დაენიშნათ ხელფასები და ამ გზით მათთან მშვიდობიანი ურთიერთობები დაემყარებინათ, მაგრამ იმდროინდელი ეკონომიკური მდგომარეობა ამის საშუალებას არ იძლეოდა. ფინანსური უზრუნველყოფის გარეშე კი დაღესტნელი მფლობელები და ჭარელები შეთანხმებას მალევე არღვევდნენ. ასე მაგალითად, 1751-1752 წლებში შამხალის შვილის „შემორიგების“ მიუხედავად, 1755 წელს ნურსალ-ბეგთან ერთად საშამხლოს ჯარები ქვეყანას შემოესივნენ. ხოლო შერიგების მოსურნე ხუნძახის მფლობელი 1758 წელს კიდევ ერთხელ შემოიჭრა ქართლში.⁹² ქართლ-კახეთის მოსახლეობას დროაღარო „შემორიგებული“ ჭარიდანაც ესხმოდნენ თავს.

დაღესტნელი თავკაცებისა და ჭარელებისათვის ხელფასის გადახდის პრაქტიკა, სამეფო შემოსავლების შედარებით გაზრდისთანავე, 1760-იანი წლების დასაწყისიდან უნდა დაწყებულიყო. როგორც ჩანს, ერეკლე II-მ დამატებით მიღებული თანხების დიდი ნაწილი სწორედ დაღესტნელ მთიელთა სუბსიდირებისაკენ მიმართა. 1763 წლის ერთ-ერთ დოკუმენტში ჭარელებისათვის 300 თუმანის (3000 მინალთუნი/რუბლი) გადახდის ფაქტს ვხვდებით.⁹³ ჭარელებისათვის წელიწადში 3000 რუბლის გადაცემის ფაქტი ცოტა მოგვიანო პერიოდის ცნობითაც დასტურდება. თანხის მიღების სანაცვლოდ მათ აღმოსავლეთ საქართველოს დასარბევად დაღესტნელები არ უნდა გაეტარებინათ.⁹⁴ როგორც 1769 წელს ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე შედგენილ „მეზობელ ქვეყნების აღწერაშია“ აღნიშნული, 1760-იან წლებში ერეკლე იმ დროისათვის დაღესტნის ყველაზე გავლენიან მფლობელთან – ხუნძახის ნუცალთანაც დაზავებულა და მისთვის „მცირეს რასმე ჯამაგირიც“ დაუნიშნავს. ამავე დოკუმენტიდან ვიგებთ, რომ ხუნძახის ბატონის მსგავსად, მეფესთან ზოგიერთი დაღესტნის თემიც „შემორიგებული“ ყოფილა. სავარაუდებელია, რომ მათი თავკაცების ნაწილი „ჯამაგირსაც“ იღებდა. ყუბუხის მფლობელთან კი ერეკლეს მხოლოდ სიტყვიერი შეთანხმება ჰქონია. „მეზობელ ქვეყნების

⁹¹ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 189-196, 241.

⁹² პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 232, 245-246.

⁹³ თ. ბოცვაძე. საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 173.

⁹⁴ გ. მაჭარაძე. ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური ურთიერთობანი აზერბაიჯანულ საზნოებთან XVIII საუკუნის 60-80-იან წლებში, გვ. 78.

აღწერაში“ ისიც ხაზგასმულია, რომ ყუმუხის მმართველის, ხაიდაყის უცმის, ხუნძახის ბატონისა და სხვა მფლობელების ხელქვეითები დროდადრო ფარულ მტრობას მაინც აგრძელებდნენ.⁹⁵

ზოგიერთი დაღესტნელი თავკაცისათვის „ჯამაგირის“ დანიშვნის პარალელურად, ლეკი აბრაგების ქვეყანაში შემოჭრის შემთხვევაში, ერეკლე II მათ აქტიურად ღებნიდა და ბრძოლის ველზე მუდმივად ამარცხებდა. ომან ხერხეულიძის ცნობით, მეფემ ლეკთა ჯარები 1763 წელს კეხვში, 1764 წელს მრავალწყაროზე, 1765 წელს სამგორის მინდორში, ხოლო 1767 წელს იორზე დაამარცხა. ზოგიერთ შემთხვევაში მომხდურები ბრძოლის ველზე იმდენად მძიმე მარცხს განიცდიდნენ, რომ „დაღესტანში იმათი მოანბე ვერღარა“ მიდიოდა.⁹⁶

XVIII საუკუნის 60-იან წლებში კიდევ უფრო დიდი ინტენსივობით აგებდნენ ციხე-გალავნებსაც, რაც ლეკებისაგან მოსახლეობის დაცულობის ხარისხს ზრდიდა. ომან ხერხეულიძის ცნობით, ერეკლე II-ის მეფობის დროს ჯამში 160 შედარებით დიდი ციხე-სიმაგრე აიგო ან განახლდა. მათ შორის მეფის ინიციატივით სრულებით განახლდა გორის ციხე, აიგო სიღნაღის, თელავის, ბოჭორმის, გრემის, პატარძელის და სხვა ციხე-გალავნები.⁹⁷ გიულდენშტედტის გადმოცემით, რომელიც საქართველოში 1770-იანი წლების დასაწყისში იმყოფებოდა, ქართლ-კახეთის უმეტეს სოფელში კოშკები და მცირე ზომის ციხე-გალავნები ყოფილა აგებული, სადაც ლეკების შემოსევის დროს მოსახლეობა თავს აფარებდა.⁹⁸

გატარებული ღონისძიებების შედეგად, მთიელთა თარეშის ინტენსივობამ მნიშვნელოვნად მოიკლო. ცოტა მოგვიანებით შედგენილ წერილში ერეკლე II მიღწეულ წარმატებას შემდეგი სიტყვებით აღწერდა: „ლეკები ზოგნი შემოვირიგე... და ნივთნი მცირეობით განუწყესე და ზოგნი შევაშინე და ესენ-

⁹⁵ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I, გვ. 359-361.

განსახილველ პერიოდში ხუნძახის ნუცალისათვის ხელფასის მიცემის ფაქტი სხვა საბუთითაც დასტურდება. იხ. ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I, გვ. 492.

შემორიგებულ ლეკებთან ურთიერთობებსა ეხება, ასევე 1769 წლის 7 აგვისტოს ერეკლეს ბრძანებულება. იხ. ერეკლე II-ის მიერ გაცემული საბუთები (1736-1797 წლები). ავტორ-შემდგენელი მ. ჭუმბურიძე. თბ. 2008, გვ. 64.

⁹⁶ ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 59-60.

⁹⁷ ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 74.

⁹⁸ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. თბ. 1962, გვ. 250-251.

იც ასრევე მეყანდნენ დაწყობილნი“.⁹⁹ სხვა წერილში კი აღნიშნავდა, რომ იმ პერიოდში დაღესტნელთა ნაწილი მას უპირისპირდებოდა, მაგრამ საერთო ჯამში ვითარების კონტროლს ახერხებდა.¹⁰⁰

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ერეკლე II-მ „ლეკიანობას“ ერთობლივად სამხედრო და ეკონომიკური ბერკეტები დაუპირისპირა, რამაც შედეგი მალევე გამოიღო. დაღესტნელი მთიელების თარეშის სრულად აღსაკვეთად კი დამატებითი ფინანსები იყო საჭირო, რათა მეფეს, ერთი მხრივ, სტაბილური მუდმივი ჯარი შეექმნა, მეორე მხრივ, მეტი დაღესტნელი თავკაცის „შემორიგება“ მოეხერხებინა.

განსახილველ ათწლეულში ერეკლე II-მ, „ლეკიანობის“ უარყოფითი შედეგების კონპენსირების მიზნით, საკანონმდებლო ცვლილებასაც მიმართა. კერძოდ, მან 1765 წელს გამოსცა კანონი, რომლის მიხედვით გლეხები საკუთარი ძალისხმევით ტყვეობიდან თავის დახსნის შემთხვევაში თავისუფლებას იღებდნენ, თუ სხვა მებატონესთან მივიდოდნენ, ძველ ბატონს მათი მისაკუთრება ეკრძალებოდა.¹⁰¹ მართალია, აღნიშნული ინიციატივა მოთარეშე აბრაგებთან ბრძოლას არ უკავშირდებოდა, მაგრამ სხვა მხრივ იყო მნიშვნელოვანი. დაღესტნელი მთიელების მიერ გატაცებული მოსახლეობის სოლიდური ნაწილი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ყირიმში იყიდებოდა. ჩრდილოეთ კავკასიიდან თუ ყირიმიდან ბევრი ტყვე გაქცევას ახერხებდა. მრავლად იყო სხვადასხვა პირობით თავის დახსნის შემთხვევებიც. ზოგჯერ ტყვეები ოსმალეთიდანაც გარბოდნენ. გაქცეული ქართველი ტყვეები უმეტესად რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ან მოსაზღვრე მხარეებში ხვდებოდნენ. მართალია, 1758 წლის ბრძანებულებით, რუს მოხელეებს ქართველი ტყვეებისათვის ხელშეწყობა და სამგზავრო პასპორტების გაცემა ეკალებოდათ,¹⁰² მაგრამ მათ საქართველოში დასაბრუნებლად მრავალი დაბრკოლება ეღობებოდათ. ზოგიერთი მათგანი კი სამშობლოში დაბრუნებაზე თავად აცხადებდა უარს. ამ მხრივ მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა 1763 წლიდან, როდესაც რუსეთის მთავრობამ თერგის ნაპირებთან მოზღოვის ციხე-სიმაგრე დააარსა. რუსეთის

⁹⁹ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 928.

¹⁰⁰ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 869.

¹⁰¹ Д. Пурцеладзе. Грузинские крестьянские и судебные акты, грамоты и письма грузинских и персидских царственных особ. Тифл. 1882, გვ. 17.

¹⁰² ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 95-97..

წარმომადგენლები 1763 წლიდანვე აქტიურად ცდილობდნენ ჩრდილოეთ კავკასიიდან კოლონიზაციის მიზიდვასა და მათ იქ დასახლებას. რუსეთის მთავრობის ძალისხმევით აღნიშნულ ქალაქსა და მის შემოგარენში მრავალი ქართველი მკვიდრდებოდა. მაღალი ალბათობით, ერეკლე II-ის საკანონმდებლო ინიციატივა სწორედ ამ ფაქტს უნდა უკავშირდებოდეს. მეფე გაქცეულ ქართველ ტყვეებს სოციალური თავისუფლების მინიჭებით, რუსეთში დასახლების ნაცვლად, საქართველოში დაბრუნების დიდ მოტივაციას აძლევდა.¹⁰³ გარდა გლეხების მოტივაციის გაზრდისა, აღნიშნული საკანონმდებლო ინიციატივით ტყვეების გამოხსნის პროცესიც გააქტიურდა, რადგან ნებისმიერ პირს მიეცა უფლება, მის მიერ ტყვეობიდან დახსნილი გლეხი საკუთარ ყმად დაეტოვებინა.¹⁰⁴ ახალი საკანონმდებლო ნორმიდან გამომდინარე, დროთა განმავლობაში ქვეყანაში ძალიან გაიზარდა ტყვედ ნამყოფი გლეხების რაოდენობა.

1770 წლიდან ქართულ-დაღესტნური ურთიერთობები მკვეთრად გაუარესდა, რაც დაკავშირებული იყო 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში ქართლ-კახეთის სამეფოს ჩართვასთან. რუსული ჯარის საქართველოში შემოსვლიდან მალევე ოსმალეთის მთავრობამ დაღესტნელ მთიელებს ქართლ-კახეთის სამეფოს წინააღმდეგ ამხედრებისაკენ მოუწოდა. ამისათვის კი ფინანსებსა და საჩუქრებს არ იშურებდა. ოსმალეთთან და ყირიმის სახანოსთან მჭიდრო კავშირში მყოფმა ყუბუხის მფლობელის ოჯახის წევრმა, ჰაჯი გარაიმ, ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ გამოსვლაზე იმთავითვე თანხმობა განაცხადა. მას სხვა დაღესტნელმა „ბელადებმაც“ მიბაძეს. მალევე ახალციხის საფაშოში ყუბუხის სახანოს ჯარებთან ერთად მთელ დაღესტანში გამორჩეული მაღალი კოხტა „ბელადი“ და სხვა თავკაცები ჩავიდნენ. მათ შორის იყო ყოფა

¹⁰³ ვ. მაჭარაძე სრულიად გამორიცხავს ქართველი ტყვეების სამშობლოში დაბრუნების საქმეში რუსეთის მთავრობის უარყოფით როლს (ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 95-99). თუმცა, მოზდოკსა და სხვა დასახლებებში მათი მასობრივი ჩასახლება სწორედ ამ ფაქტზე მეტყველებს.

¹⁰⁴ XVIII საუკუნის II ნახევარში ვხვდებით შემთხვევებს, როდესაც გლეხი იხდიდა დატყვევებული გლეხის გამოსასყიდ თანხას. ამ შემთხვევაში, ყოფილი ტყვე გლეხის ყმა ხდებოდა. საკითხის შესახებ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. XVIII საუკუნის ადმოსავლეთ საქართველოს სოციალური ისტორიიდან („სოფლის ნასყიდის“ გაგებისათვის). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XII. თბ. 2017, გვ. 139-148.

„ბელადი“, მუსა „ბელადი“, ალია „ბელადი“, რეხაი „ბელადი“ და სხვები. ლეკების ერთი ნაწილი ქართლ-კახეთს დაღესტნიდან და ჭარ-ბელაქნიდან უტეგდა. 1770-1772 წლებში ერეკლესთან დადებული შეთანხმება მხოლოდ ხუნძახის მფლობელმა და რამდენიმე თავკაცმა არ დაარღვია.¹⁰⁵ მართალია, ახალციხეში პირველ ეტაპზე ჩასული დაღესტნელი თავკაცების უმეტესობა და მათი რაზმები ასპინძის ბრძოლას შეეწირნენ,¹⁰⁶ მაგრამ 1770-1773 წლებში „ლეკიანობამ“ კვლავ მაღალ ნიშნულს მიაღწია. მდგომარეობას ისიც ამძიმებდა, რომ დაღესტნელებთან ერთად ქართლში დროდადრო ახალციხის საფაშოს ჯარებიც იჭრებოდნენ. მომხდურ მტერს ერეკლე ხშირად ამარცხებდა, მაგრამ ლეკ-ოსმალთა ყველა თავდასხმაზე რეაგირება ფიზიკურად ვერ ხერხდებოდა.

1772 წლის შემოდგომაზე ხუნძახის მფლობელის შემოტევის საფრთხეც დადგა, რადგან ის დიდი ჯარით ჭარში დაბანაკდა. ერეკლე II-მ შესაბამისი ზომები მიიღო, თუმცა საქმე დაპირისპირებამდე არ მივიდა, რადგან მეფემ ნუცალთან და ჭარელებთან შეთანხმება მოახერხა. აღნიშნული შეთანხმების შედეგად ჭარ-ბელაქნიდან და დაღესტნიდან მათი შემოჭრის საფრთხემ დროებით იკლო, მაგრამ ახალციხიდან განუწყვეტელი შეტევები თითქმის ყოველდღიურად მიმდინარეობდა.¹⁰⁷

ახალციხიდან ქართლში შემოჭრილი დაღესტნელების საწინააღმდეგოდ ერეკლე II-მ 1772 წლის აგვისტოში „ზემო ქართლის მღევრობის“ კონკრეტული წესი შეადგინა. აღნიშნული ბრძანებულებით, ადგილობრივი სოფლების მოსახლეობას შეტყობინების მიღებისთანავე წინასწარ განსაზღვრულ ადგილზე გამოცხადება და მტრის ღვეზის დაწყება ევალებოდა.¹⁰⁸ მღევარი ჯარების უკეთ ორგანიზებულმა სისტემამ ქვეყანას მცირე შვება მოუტანა, მაგრამ მისი საშუალებით „ლეკიანობასთან“ ბრძოლაში გარდატეხის შეტანა შეუძლებელი იყო. 1773 წლის გაზაფხულზე უკვე ნურსალ-ბეგმაც დაარღვია შეთანხმება და ქიზიყში შეიჭრა. მართალია, ქართულმა ჯარმა ის დაამარცხა და ხელმო-

¹⁰⁵ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I, გვ. 360-361, 492.

¹⁰⁶ იხ. ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I, გვ. 577; ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 218.

¹⁰⁷ იხ. Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся к Грузии. Т. I. Под редакцией А. Цагарели. СПб. 1891, გვ. 490-493.

¹⁰⁸ ა. კლიმაშვილი. ზემო ქართლის მღევრობის განწყობა 1772 წლისა. მაცნე. №1. თბ. 1966, გვ. 91-95.

ცარული გაბრუნდა უკან,¹⁰⁹ მაგრამ ჭარ-ბელაქნიდან თავდასხმების საფრთხემ მოიმატა.

როგორც ცნობილია, მრავლად გაცემული დაპირების მიუხედავად, ოს-მალეთთან ომში ჩაბმულ ერეკლეს რუსეთის საიმპერატორო კარმა არანაირი დახმარება არ გაუწია. იმპერატორმა საქართველოდან თავისი ჯარები 1772 წელს გაიყვანა, ხოლო ოსმალეთთან ზავის დადების დროს მისი ინტერესები საერთოდ არ გაითვალისწინა. ერეკლე II, რომელიც ამ ომის შედეგად სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნებას იმედოვნებდა, რუსეთისაგან სრულიად მიტოვებული აღმოჩნდა. როგორც თავად აღნიშნავდა, ოსმალებსა და ლეკებს „დავიწყებული და დამშვიდებული მტერობა ახლა ამ საქმეებით“ განვუახლო.¹¹⁰

საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ დაღესტნელების ამხედრებას რიგ შემთხვევებში რუსეთის არმიის სარდლობის გაუთვლელი ნაბიჯებიც იწვევდა. როგორც ერეკლე II ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავდა, გენერალ ტოტლებენს სრულიად უმიზეზოდ მასთან „შემორიგებული“ და ოსმალეთის წინააღმდეგ მებრძოლი დაღესტნელი „ბელადი“ თანმხლებ პირებთან ერთად დაუხოცავს. მეფე იქვე დასძენდა, რომ გენერლის დაუფიქრებელი მოქმედების შედეგად ბევრი შერიგებული დაღესტნელი ქვეყნის წინააღმდეგ ხელახლა ამხედრებულა.¹¹¹

რუსეთის მთავრობის უმაღლესი თანამდებობის პირებისათვის მიწერილ წერილებში ერეკლე II, ასევე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ იმპერიის სასარგებლოდ ომში ჩაბმით მისმა ქვეყანამ მძიმე ეკონომიკური დანაკარგები განიცადა და სამხედრო ხაჯებისათვის სამეფო კარმა დიდი ოდენობის თანხა – 43 000 თუმანი გაიღო. სამეფოს მძიმე მდგომარეობიდან გამოსაყვანად მეფე საიმპერატორო კარს დახარჯული თანხის ოდენობის სესხის გამოყოფას სთხოვდა.¹¹² რუსეთის იმპერატორმა ერეკლეს არც ეს თხოვნა არ დააკმაყოფილა.

„ლეკიანობასთან“ მიმართებით ერთადერთი დადებითი ფაქტი, რომელიც

¹⁰⁹ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 84.

¹¹⁰ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 869, 928-929.

¹¹¹ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 219.

¹¹² ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი II, გვ. 929.

რუსეთ-ოსმალეთის ომს მოჰყვა, 1771 წელს რუსეთის არმიის ყირიმში შესვლა იყო. ამ კამპანიის შედეგად ყირიმში მყოფი მრავალი ტყვე, მათ შორის ქართველებიც, განთავისუფლდნენ. ასეულობით მათგანი სამშობლოშიც დაბრუნდა, თუმცა ერეკლეს იმელები ბოლომდე ამ მხრივაც არ გამართლდა. ყირიმიდან გამოსული ბევრი ქართველი რუსეთის მთავრობამ ამჯერადაც მოზღოვსა და მის ახლომდებარე სხვა დასახლებებში ჩაასახლა.¹¹³

რადგან ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების მიხედვით ყირიმის სახანო ოსმალეთის გავლენას ჩამოშორდა და დამოუკიდებლად გამოცხადდა, ადგილზე ტყვეების შეყვანა თანდათან შეჩერდა. ყირიმში განვითარებულმა მოვლენებმა „ლეკიანობის“ მასშტაბებზე არსებითი გავლენა არ იქონია, მაგრამ ამ ფაქტის შემდეგ ლეკები საქართველოდან მოტაცებული მოსახლეობის უმეტესობას გამოსასყიდის გადახდის სანაცვლოდ ანთავისუფლებდნენ. წყაროებში დადასტურებული მონაცემების მიხედვით, განსახილველ პერიოდში გლეხების გამოსასყიდი თანხის ოდენობა შედარებით შემცირდა და უმეტესად 2-3 თუმანს შეადგენდა.¹¹⁴ ეს ძირითადად ეხებოდა იმ ტყვეებს, რომლებიც ახალციხის საფაშოში ვერ გადაჰყავდათ. ახალციხეში ტყვე გლეხების გამოსასყიდი შედარებით მეტი იყო და დაახლოებით 4 თუმნით განისაზღვრებოდა.¹¹⁵ ცხადია, მაღალი წოდების წარმომადგენლების გატაცების შემთხვევაში, გამოსასყიდი გაცილებით დიდი იყო.¹¹⁶

ამდენად, რუსეთის ფაქტორის გამო, „ლეკიანობასთან“ ბრძოლაში ერეკლეს მიერ 1770 წლამდე მიღწეული წარმატება იმ დროისათვის პრაქტიკულად ანულირებული იყო. ქართლ-კახეთის მეფეს რთული ვითარებიდან ქვეყნის გამოყვანა ამჯერადაც მხოლოდ შინაგანი რესურსების მობილიზებით უნდა მოეხერხებინა.

¹¹³ იხ. A. Tabuashvili. The Issue of Georgian Captives in the Crimea in the 18th Century. Materials in Archaeology and History of Ancient and Medieval Crimea. Archaeology, History, Numismatics, Sigillography and Epigraphy. volume 10. Moscow, Tyumen, Nizhnevartovsk. გვ. 329-333.

<http://maias.ru/> <http://maias.ru/data/documents/MAIASK10-2018.pdf>

¹¹⁴ იაკობ რაინეგის ცნობით, 1770-იან წლებში კახეთიდან მოტაცებულ ტყვეს ლეკები სხვაგან არ ყიდდნენ. თავის გამოსყიდის საფასური კი 2 თუმანს შეადგენდა. იხ. იაკობ რაინეგისი. მოგზაურობა საქართველოში. გერმანიიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გ. გელაშვილმა. თბ. 2002, გვ. 168.

¹¹⁵ მ. რეხვიაშვილი. იმერეთის სამეფო XVIII საუკუნეში (ნარკვევი). თბ. 1982, გვ. 315-316.

¹¹⁶ 1776 წელს ლეკების მიერ მოტაცებული თავადი სულხან თუმანიშვილის შვილს თავი 30 თუმნად დაუხსნია. იხ. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. წიგნი II. მასალები შეარჩია და გამოსაცემად მოამზადა ნ. ბერძენიშვილმა. თბ. 1953, გვ. 49.

ერეკლე II-მ შექმნილი მდგომარეობის გამოსასწორებლად რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულებისთანავე ჯერ ახალციხის ფაშასთან დაიწყო მოლაპარაკებები, შემდეგ – სულთნის კართან. მეფემ 1776 წელს სულეიმან ფაშასთან, ხოლო 1778 წელს ოსმალეთის მთავრობასთან სამშვიდობო შეთანხმებას მიაღწია. შეთანხმების თანახმად, ოსმალეთის მხრიდან თავდასხმების საშიშროება დღის წესრიგიდან მოიხსნა და ერეკლეს რეგიონში აქტიური პოლიტიკის გატარების საშუალება მიეცა.¹¹⁷

იმავს პერიოდში ერეკლე II-მ ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციის მიზნით მრავალი სახის რეფორმა გაატარა, რის შედეგადაც მოკლე დროში გაიზარდა როგორც სამეფოს სამხედრო პოტენციალი, ისე ეკონომიკური შესაძლებლობები. მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია სამხედრო რეფორმა, რომლის ერთ-ერთი ფაზა იყო „მორიგე ჯარის“ დაარსება. 1774 წლის 1 იანვარს დამტკიცებული „მორიგე ლაშქრის განაწილების“ მიხედვით, ქართლ-კახეთის სამეფოს ყველა სრულწლოვან მამაკაცს საკუთარი შეიარაღებითა და სურსათ-სანოვავით წელიწადში ერთი თვე სამხედრო სამსახური ევალებოდა.¹¹⁸ „მორიგეს“ დაარსებით მეფის განკარგულებაში აღმოჩნდა დაახლოებით 5000-კაციანი ნახევრად რეგულარული ჯარი.¹¹⁹ თბილისში ევროპული კალიბრის საველე ზარბაზნების ჩამოსხმაც დაიწყო, რომლის ზარისხი ეტაპობრივად უმჯობესდებოდა. საველე ზარბაზნების დამზადების პარალელურად, შეიქმნა საარტილერიო შენაერთი, რომლის შემადგენლობაში 400-მდე პროფესიონალი მეზარბაზნე და სხვა დამხმარე პერსონალი მსახურობდა. 1780-იანი წლების დასაწყისში საარტილერიო შენაერთი 15-მდე საველე ზარბაზანს მოითვლიდა. საველე არტილერია ქართლ-კახეთის სამეფოს რეგიონში დიდ სამხედრო უპირატესობას ანიჭებდა, რადგან მსგავსი შეიარაღება არათუ დაღესტნელებს, „ადრბეყანის ქვეყნების“ არც ერთ მმართველს არ ჰქონდა. ასევე თბილისში ააგეს თოფისწამლის ქარხანაც, სადაც დიდი რაოდ-

¹¹⁷ იხ. ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი IV. თბ. 1967, გვ. 168-169; ა. თაბუაშვილი. გეორგიევსკის ტრაქტატის წინაპირობები – რუსეთის იმპერიის სტრატეგიული ინტერესები და საქართველო XVIII საუკუნის 70-იან წლებსა და 80-იანი წლების დასაწყისში. რუსეთის ექსპანსია კავკასიაში და საქართველო. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი. თბ. 2021, გვ. 7. <https://www.gfsis.org/ge/publications/view/3013>

¹¹⁸ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 436-446.

¹¹⁹ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70-80-იანი წლების მიჯნაზე. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. IV, გვ. 678.

ენობით პროდუქცია მზადდებოდა.¹²⁰

XVIII საუკუნის 70-იანი წლებშივე სრული დატვირთვით ამუშავდა მეფის ძალისხმევით შექმნილი ახტალის, ალავერდის, შამბლულისა და დამბლულის ვერცხლისა და სპილენძის მადნის გამოსადნობი საწარმოები. ასევე სახელმწიფოს ხელშეწყობითა და უშუალო მონაწილეობით შეიქმნა მრავალი სხვა მანუფაქტურული ტიპის საწარმო. გაფართოვდა საშინაო და საგარეო ვაჭრობა. შედეგად, 1780-იანი წლების დასაწყისში სახელმწიფო ყოველწლიური შემოსავლების ოდენობა, წინა ათწლეულთან შედარებით, საგრძნობლად გაიზარდა და 400 000 მინალთუნს/რუბლს მიაღწია.¹²¹

აღნიშნული რეფორმების კვალდაკვალ ერეკლე II-მ დაღესტნელი მთიელების გასანიტრალებლად ერთდროულად დაიწყო სამხედრო და ფინანსური რესურსების აქტიური გამოყენება. მან „მორიგე ჯარის“ შენაერთები ყველა იმ ადგილას განათავსა, სადაც დაღესტნელების შეტევა იყო მოსალოდნელი.¹²² მუდმივად საომარ მზადყოფნაში მყოფი სამხედრო დანაყოფები მტრის ყოველი შემოჭრის დროს ეფექტურად რეაგირებდნენ და უმეტეს შემთხვევაში მათ ნადავლის წაღების საშუალებას აღარ უტოვებდნენ. „მორიგე ჯარის“ მოქმედება გათვლილი იყო როგორც დაღესტნელთა წვრილ-წვრილი თარეშის წინააღმდეგ, ისე შედარებით დიდი კონტიგენტის – 1000-დან 2000-კაცამდე – მოსაგერიებლად.¹²³ მრავალრიცხოვან მტერთან დაპირისპირების დროს მათთან ერთად ბრძოლაში საარტილერიო ბატარეა და სახალხო ლაშქარი ერთვებოდა. ასეთ პირობებში დაღესტნელებმა მოკლე დროში მრავალი მძიმე მარცხი იკემეს.¹²⁴ ომან ხერხეულიძის გადმოცემით, მკაცრი სამხედრო დევნის პარალელურად, მეფეს დაღესტნელი თავკაცებისათვის „ჯამაგირები“ დაუნიშნავს და მათთან მშვიდობიანი ურთიერთობა დაუმყარებია – „შეირიგა დაღესტნის პირველნი ბელადნი და თვით ომარ-ხან და მისცა ჯამაგირი რაოდენ ძალ ედვა“. იმავე თხზულების თეიმურაზ ბატონიშვილისეულ ვერსიაში ასევე

¹²⁰ იხ. ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები და რეფორმები ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის, გვ. 81-82, 138-158.

¹²¹ იხ. ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები და რეფორმები ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის, გვ. 27-118. პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 35.

¹²² ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 68.

¹²³ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 436.

¹²⁴ თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ. 1983, გვ. 57; ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 68.

აღნიშნულია: „ესევეთარი განწესებულება („მორიგე ჯარი“ – ა. თ.), რომ მარადის ამარცხებდის ლეკთა, იხილეს რა, შეშინდეს ფრიად და ვერღარა იკადნიერეს რბევა და ოხრება და ავაზაკობა. შემოვედრნენცა მეფესა ერეკლეს დაღესტნის პირველნი ბელადნი და მმართველნი მათნი და თვით ომარ-ხანიცა, ხუნზახის ბატონი. სთხოვეს ჯამაგირნი და წყალობა მეფესა, აღუთქვეს ერთგულება. შემოირიგნა მეფემან, დაჰპირდა წყალობასა, განუწესნა ჯამაგირი საზომისაებრ“.¹²⁵

თუ რა მასშტაბის შეთანხმება შედგა ქართლ-კახეთის მეფესა და დაღესტნელ მეომრებს შორის, ამის შესახებ ძალზე საინტერესო დეტალებს ვხვდებით ისტორიულ დოკუმენტებში. ერთ-ერთი ასეთი დოკუმენტი 1784 წლის 23 აპრილით თარიღდება, რომელიც ქართლ-კახეთში რუსეთის იმპერიის ოფიციალურმა წარმომადგენელმა, პოლკოვნიკმა სტეფან ბურნაშევმა შეადგინა. დოკუმენტი წარმოადგენდა საიდუმლო მოხსენებას, რომლის ადრესატი კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი გენერალი პავლე პოტიომკინი იყო. მოხსენების დასაწყისში ბურნაშევი მიღებული ინფორმაციით თავის გაოცებას ვერ მალავდა და აცხადებდა, რომ იმ დროს, როდესაც რუსეთის იმპერატორმა ქართლ-კახეთის სამეფო მფარველობაში ყოველგვარი ხარკის გადახდის პირობის გარეშე მიიღო, თავად ერეკლე II მნიშვნელოვანი ოდენობის თანხებს დაღესტნელებს უხდიდა. შემდეგ ჩამოთვლილია მეფესთან დაზავებული დაღესტნური თემების გაერთიანებები. დოკუმენტის მიხედვით, ხუნძახის, ანდის, ყარახის, აშილტას, ოსოქოლოს, ბალაქანის, არაკანის, დიდოს, ანწუხის, კაპუჯის და სხვა მსგავსი სიდიდისა თუ შედარებით მცირე თემთა გაერთიანებების საერთო რაოდენობა, რომლებიც ერეკლე II-ისგან „ჯამაგირებს“ იღებდნენ, შეადგენდა 46-სს.

ამავე დოკუმენტიდან ვიგებთ, რომ ხელფასს იღებდნენ ის სოფლები და ადგილობრივი სამხედრო მეთაურები, რომლებიც ქართლ-კახეთთან მშვიდობიან ურთიერთობას იცავდნენ. სამშვიდობო პირობის დაცვის შემთხვევაში, ხელფასების ასაღებად დაღესტნელები ქართლ-კახეთის სამეფოში ჩამოდიოდნენ, რომლებსაც დამატებით საჩუქრებიც გადაეცემოდათ. დაღესტნის მშვიდობიანი სოფლებიდან საქართველოში ჩამოსული ხალხისა და მათი წინამძღოლების რაოდენობა ერთდროულად 600-700 კაცს აღწევდა. ქვეყანაში მყოფ დაღესტნელებს საჭმელ-სასმელით სამეფო კარი უზრუნველყოფდა. თუ მათ

¹²⁵ ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 68-69, 93.

საქართველოში აღჭურვილობა დაუზიანდებოდათ ან ცხენი დაეცემოდა, აღნიშნულ ხარჯებსაც სამეფო კარი ფარავდა. 300-400 ლეკი კი მეფის მხარდაჭერით სამეფოში მუდმივად ცხოვრობდა. მშვიდობიანი ურთიერთობის უზრუნველსაყოფად ერეკლე II-ს მათგან 60-მდე „ამანათი“, ანუ მძევალი ყოველთვის ჰყავდა აყვანილი.

ბურნაშევისავე გადმოცემით, დაღესტნელი მთიელების ხელფასისათვის, მათი მასპინძლობისა და საჩუქრებისათვის წლიური სამეფოს ხარჯები ზოგჯერ 50 000 რუბლს შეადგენდა, ზოგჯერ კი – 60 000 რუბლს. ხოლო, როდესაც მეფე მათ მოქირავნებად იწვევდა, დამატებით თანხებს აძლევდა. დაღესტნელთა ჯარის დაქირავებისათვის მას ერთხელ 100 000, მეორედ 110 000 რუბლი გადაუხდია. მოხსენებიდან იმასაც ვიგებთ, რომ ბურნაშევს ერეკლესათვის აღნიშნული პრაქტიკის გაუქმება მოუთხოვია.¹²⁶

ბურნაშევის შეტყობინების მიღებისთანავე პავლე პოტიომკინმა უკვე ერეკლე II-ს მიმართა მასთან მშვიდობიან ურთიერთობაში მყოფი დაღესტნელი მეომრების ოდენობის შესახებ ინფორმაციის მიწოდების თხოვნით.¹²⁷ საპასუხოდ, ერეკლე II-მ 1784 წლის 26 მაისს კავკასიის ხაზის მთავარსარდალს თითქმის მთელი დაღესტნის სამხედრო ძალების შესახებ გაუგზავნა მონაცემები. გაგზავნილი დოკუმენტის გარკვეული ნაწილი¹²⁸ სწორედ „შემორიგებულ“ მთიელებს ეხება. მეფე მათ შესახებ აღნიშნავდა: „რომელიც ამ ლეკებისა დაგვიწერია, ვისაც ჩვენგან გაჩენილი გამაჯირი აქვსო, არიან ოთხას ორმოცამდის, რომ იმათი სახელები თავთავის სოფლისა თვითეულად გვიწერია... იმათში, რომელიც პირველი სოფლის ბელადები არიან, თხუთმეტამდის კაცის სახელი სახელდობრ დავწერეთ, რომ ამათში ზოგს სამასის კაცის შოვნა შეუძლიან და ზოგს ამაზე მეტ ნაკლებისა.

ქ. არაკანიდამ რაჯაბილა ბელადი.

ქ. აშილტიდამ ფირბუდალ ბელადი.

ქ. წატანახიდამ ალიხან ბელადი.

ქ. ონსოქოლოდამ ყარაპაჯი მამად და მალაჩილო ჰაჯი მამად.

ქ. კარატადამ ნურმაჰმა ბელადი და ყურბან.

¹²⁶ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 162-164.

¹²⁷ Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, бывшего в Грузии с 1783 по 1787 г. Под ред. А. Цагарели. СПб. 1901, გვ. 23.

¹²⁸ დაღესტნელ მთიელთა სამხედრო ძალებს მიმოხილვისას დოკუმენტის პირველ ნაწილში არსებულ მონაცემებს ჩვენ ზემოთ უკვე გავვცანით.

- ქ. ბალაქანიდამ¹²⁹ აბაქარ ბელადი.
- ქ. ტლუხიდამ იუსუფ ბელადი.
- ქ. მესტერუხიდამ ომარ ბელადი.
- ქ. ხუნდახიდამ ჩუმილა ბელადი.
- ქ. ქუდალისიდამ იტინას უფროსი შელ (?).
- ქ. წობოთადამ თამაზხან ბელადი.
- ქ. ჭამალიდამ ბუსალ მაჰმა ბელადი.
- ქ. მეთელტიდამ მუსა ბელადი.

ამ თხუთმეტ უფროს ბელადს გარდა, სხვა ბელადებს, ზოგს სამოცის კაცის შოვნა შეუძლიან, ზოგს ორმოცისა და ზოგს ოცისა და ბოლოს კაც-თაც ათამდის შეეძლებათ კაცის შოვნა“.¹³⁰

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ პავლე პოტიომკინმა ბურნაშევს ჯერ კიდევ 1783 წლის 1 ოქტომბერს დაავალა ერეკლეს ჭარელ ლეკებთან ურთიერთობის დეტალების ფარულად გარკვევა.¹³¹ როგორც ჩანს, მან საკუთარი აგენტურის საშუალებით გაარკვია ქართულ-დაღესტნური ურთიერთობების დეტალები, რაც მოგვიანებით ერეკლემაც დაადასტურა. შესაბამისად, ზემოთ მოხმობილი ცნობები ორ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ წყაროს უნდა ეფუძნებოდეს, რაც მათ სანდოობაზე მეტყველებს. ამასთან ერთად, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ორივე ისტორიული დოკუმენტის მონაცემი სხვა წყაროებითაც დასტურდება.

წარმოდგენილი ცნობების მიხედვით, ერეკლე II-ს სუბსიდია დაღესტნის მოსახლეობის საკმაოდ სოლიდური ნაწილისათვის გამოუყვია. საერთო ჯამში, მეფესთან „შემორიგებული“ სხვადასხვა სიდიდის 46 თემთა გაერთიანება მთელ დასავლეთ დაღესტანსა და ცენტრალური მთიანეთის მნიშვნელოვან ნაწილს მოიცავდა. ქართველ მეფესთან მშვიდობიანი ურთიერთობაში მყოფი დასახლებები ქართლ-კახეთის საზღვრებიდან ჩრდილოეთით აქსაისა და ენდერის სამფლობელომდე არსებულ ტერიტორიებს სრულად ფარავდა, ხოლო აღმოსავლეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით – პრაქტიკულად ყუბუხის სახანომდე, ჯენგუთაის (მეხთულინის) სამფლობელომდე და სამამხლომდე აღ-

¹²⁹ ამ შემთხვევაში საუბარია არა ბელაქანზე, არამედ დასავლეთ დაღესტანში მდებარე დასახლებაზე.

¹³⁰ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 174-176.

¹³¹ Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, გვ. 12.

წევდა.¹³² ეს ტერიტორია კი იმდროინდელი დაღესტნის დაახლოებით 40% იყო, სადაც იოანე ბატონიშვილის ლეტალური აღწერის მიხედვით 36 690 კომლი ცხოვრობდა.¹³³

ერეკლე II-ის წერილში არსებული ცნობების მიხედვით, ასევე შესაძლებელი ხდება „შემორიგებულ“ თემებიდან გამოძავალი მეომრების რაოდენობის განსაზღვრა. მეფის გადმოცემით, „ჯამაგირების“ მიძღები 440-მდე „ბელადიდან“ თხუთმეტ მათგანს შედარებით მეტი სამხედრო პირის მობილიზება შეეძლო და თითოეული საშუალოდ 300 მეომარს კრებდა. შესაბამისად, ომარ-ხანის მეომრების გამოკლებით, 14 „ბელადის“ დაქვემდებარებაში 4000-ზე მეტი სამხედრო პირი ყოფილა. სხვა 425-მდე „ბელადს“ კი ჯამურად 15 000-მდე კაცის გამოყვანა შესძლებიათ, რადგან თითოეულის განკარგულებაში საშუალოდ 30-40 მეომარი (10-დან 60-მდე) ითვლებოდა. თუ დასახელებულ სამხედრო პირების რიცხოვნობას ხუნძახის ნუცალ ომარ-ხანის განკარგულებაში მყოფ 5000-კაციან ჯარსაც მივამატებთ, გამოდის, რომ ერეკლესთან დაზავებული თემებში 24 000-მდე მეომარი სახლობდა. თავის მხრივ, მეფესთან „შემორიგებულ“ მეომრების რიცხვი მთელი იმდროინდელი დაღესტნის სამხედრო ძალების 40%-ს აღემატებოდა.

როგორც აღინიშნა, ბურნაშევის ცნობის თანახმად, დაღესტნელი მთიელების „ჯამაგირების“, საჩუქრებისა და რამდენიმე ასეული მათგანის საქართველოში ცხოვრების ხარჯებისათვის სამეფო 50-60 ათას რუბლს/მინალთუნს ხარჯავდა, რაც სოლიდურ თანხას შეადგენდა. ამ მონაცემების სიზუსტე მოგვიანო პერიოდის (XIX საუკუნის დასაწყისი) ქართლ-კახეთის სამეფოს მოხელეების ჩვენებებით დასტურდება. კერძოდ, სალაროს ნაზირების (ზედამხედველი) – ევგენი აბაშიძისა და იოსებ მელიქიშვილის გადმოცემით, დაღესტნელი მთიელები და ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხები სახელმწიფოსაგან ყოველწლიურად სამი ათას თუმანზე (30 000 მინალთუნი/რუბ-

¹³² გეოგრაფიული ტერმინები დოკუმენტში მოცემულია იმდროინდელი ქართული შესატყვისების მიხედვით. აღნიშნული გეოგრაფიული დასახელებების მდებარეობის გარკვევის საკითხში გაწეული დახმარებისათვის მადლობას მოვასხენებ კავკასიოლოგ ლევან კოჭლამაზაშვილს.

¹³³ იოანე ბატონიშვილი, დაღესტნის სხვა მხარეებისაგან (საშამხლო, ზაიდაყის, ჯენგუთაის სამფლობელო, თაბასარანი, „აზოშის ყადის ადგილი“, ყუმუხი, ენდერი და აქსაი) განსხვავებით, სწორედ დასახელებულ რეგიონის მოსახლეობაზე ფლობდა ლეტალურ ინფორმაციას. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ის ცნობებს ადგილობრივი საერო და სასულიერო პირებისაგან იღებდა. თავისთავად ეს გარემოებაც მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ მის მიერ აღწერილი თემები ქართულ სახელმწიფოსთან დაზავებული იყო. იხ. იოანე ბაგრატიონი. ქართლ-კახეთის აღწერა, გვ. 73-76.

ლი)¹³⁴ მეტი თანხის ქსოვილს („ფარჩას“) იღებდნენ. იოსებ მელიქიშვილის შედგენილი საბუთიდან ისიც ირკვევა, რომ „ფარჩის“ სახით გადახდილი „ჯამაგირების“ გარდა, სოლიდური ოდენობის თანხები მთიელების საჩუქრებისათვისაც იხარჯებოდა.¹³⁵ ქართლ-კახეთის სამეფოში მთიელებისათვის დანიშნული ხელფასების დიდი ნაწილი სწორედ „ფარჩის“, ანუ ტექსტილური ნაწარმის სახით გაიცემოდა, რაც მრავალი ფაქტით დასტურდება. მაგალითად, 1800 წლის 20 სექტემბრის გიორგი XII-ის ბრძანებაში პირდაპირ არის მითითებული, რომ მთიელების „ჯამაგირებისა“ და საჩუქრების განაღდება „ფარჩის“ საშუალებით უნდა მომხდარიყო – „... ოსების მისაცემ ჯამაგირში ოთხასორმოცდარვა ტანი (ერთი ხელი ტანისამოსისათვის საჭირო ქსოვილი – ა. თ.) ფარჩა მოეც. ტანი ათ შაურობაზე, იქნება ოცდორი თუმანი და ოთხი მინალთუნი. ბოლას და ათენს საჩუქრადაც ექსვსის თუმნის ფარჩა მოეც. იქნება ჯამი ოცდარვა თუმანი და ოთხი მინალთუნი“.¹³⁶ იმავე წლის ერთ-ერთ საბუთში ლეკების მისაცემი „ფარჩის“ დასამზადებლად ერევნიდან დიდი ოდენობის ბამბის ყიდვაზეა ცნობები.¹³⁷

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებისათვის ხელფასის სახით გადახდილი 30 000 მინალთუნზე მეტი ღირებულების ქსოვილიდან უმეტესი ნაწილი, არანაკლებ 20 000 მინალთუნის „ფარჩა“, სწორედ დაღესტნელებზე მოდიოდა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ლეკებს „ჯამაგირების“ ანგარიშში, ტექსტილის ნაწარმის გარდა, სპილენძს,¹³⁸ საღებავებს,¹³⁹ რკინასა¹⁴⁰ და სხვა საჭირო ნივთებს აძლევდნენ. რა თქმა უნდა, ხუნძახის ნუცალსა და ზოგიერთ დაღესტნელ „ბელადს“ ხელფასის გარკვეული ნაწილი ფულადი სახითაც აუნაზღაურდებოდათ. „ჯამაგირებთან“ ერთად ლეკების

¹³⁴ სურამის ყოფილი მორავის ცნობით, ლეკებს 7-8 ათის თუმნის „ფარჩა“ მიეცემოდათ, რაც აშკარად გადაჭარბებული რიცხვი უნდა იყო. იხ. მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. წიგნი III. მასალები შეარჩია და გამოსაცემად მოამზადა ნ. ბერძენიშვილმა. თბ. 1955, გვ. 351.

¹³⁵ მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის. შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაუროთ შ. მესხიამ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. I (26). 1948, გვ. 16-18, 73-76.

¹³⁶ მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. წიგნი III, გვ. 134.

¹³⁷ მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. წიგნი III, გვ. 133.

¹³⁸ დ. მეგრელაძე. დაღესტან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 119.

¹³⁹ Д. Пурцеладзе. Грузинские крестьянские и судебные акты, грамоты и письма грузинских и персидских царственных особ, გვ. 60.

¹⁴⁰ დ. მეგრელაძე. რკინის ადგილობრივი წარმოებისა და მისი შემოზიდვის შესახებ XVIII ს. საქართველოში. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. VII. თბ. 1964, გვ. 113.

გადასაცემი საჩუქრებისა და ასეულობით მათგანის ქართლ-კახეთში ცხოვრების ხარჯებს თუ გავითვალისწინებთ, ეჭვგარეშეა, რომ სახელმწიფოს საერთო დანახარჯები 50 000 მინალთუნს/რუბლს გადააჭარბებდა.

რაც შეეხება დაქირავებული დაღესტნელებისათვის 100-110 ათასი რუბლის გადახდის ფაქტს, ბურნაშევის ეს ცნობაც ობიექტურ რეალობას უნდა ასახავდეს, რადგან იმ პერიოდში დაქირავებული მთიელების თვიური ანაზღაურება 2-3 თუმანს, ანუ 20-30 მინალთუნს/რუბლს შეადგენდა.¹⁴¹ შესაბამისად, შედარებით დიდი კონტიგენტის – 3 ათასამდე მეომრის – თუნდაც 1,5 თვით დაქირავებისათვის 100 000 რუბლზე მეტი იყო საჭირო.

წყაროებიდან ირკვევა, რომ ლეკების მიღება-გასტუმრებასა და „ჯამაგირების“ გაცემასთან დაკავშირებულ საქმეებს ქართლ-კახეთის სამეფოს სპეციალური მოხელე – ლეკების მემანდარბაში, ანუ მესტუმრეთუხუცესი ხელმძღვანელობდა. 1779 წელიდან ამ საქმიანობას თომა მელვინეთუხუცისძე იღვწოდა.¹⁴²

როგორც ზემოთ აღინიშნა, დაღესტნელ მთიელებთან შეთანხმების მიღწევა, უპირველეს ყოვლისა, სამეფოს სამხედრო და ფინანსური რესურსების გაზრდამ გახდა შესაძლებელი. გარდა აღნიშნული ფაქტორებისა, ამ პროცესს სხვა გარემოებებმაც შეუწყო ხელი. კერძოდ, ოსმალეთთან გაფორმებული შეთანხმების კვალდაკვალ სულეიმან ფაშამ ახალციხეში მყოფი ქართველი ტყვეები უკან დააბრუნა, ხოლო ლეკთა ჯარები საფაშოდან დაითხოვა. შედეგად, დაღესტნელი მთიელების მოქმედების არეალი მნიშვნელოვნად შეიზღუდა, ხოლო ახალციხის ბაზარი მათთვის ძნელად ხელმისაწვდომი გახდა. მართალია, ახალციხეში ტყვეებით ვაჭრობა ნებადართული იყო და თუკი ლეკები მოტაცებული ადამიანის მიყვანას მოახერხებდნენ, გაყიდვაც არ ეკრძალებოდათ, მაგრამ მათ მაინც გაურთულდათ საქმე. არსებული ცნობების თანახმად, ახალციხეში დატყვევებული ადამიანის ბაზარზე გასაყიდად ყადის სპეციალური ნებართვა ყოფილა აუცილებელი, რომელიც მხოლოდ ტყვის მიყვანიდან სამ თვეში გაციემოდა. ნებართვის გაცემის სამთვიანი დაყოვნების არსი კი იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ ხნის განმავლობაში ტყვეს პატრონი გამოსჩენოდა და გამოესყიდა.¹⁴³ მაღალი ალბათობით, ქართველი ტყვეებით ვაჭრობასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილება ოსმალურ მხარეს ერეკლეს-

¹⁴¹ ა. თაბუაშვილი. ფასები ფეოდალური ეპოქის საქართველოში (X-XVIII სს.). თბ. 2019, გვ. 161.

¹⁴² მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, გვ. 73-76.

¹⁴³ მ. რეხვიაშვილი. იმერეთის სამეფო XVIII საუკუნეში, გვ. 15.

თან შეთანხმების შემდეგ უნდა მიეღო. მანამდე ყირიმის ტყვეთა ბაზრის მოშლამ, ამჯერად კი ახალციხის მიმართულებით დაწესებულმა შეზღუდვებმა გარკვეულწილად „ლეკიანობის“ შედეგებიც შეცვალა. ისინი უკვე იბულებული ხდებოდნენ გატაცებული ადამიანები საკმაოდ მცირე გამოსასყიდის სანაცვლოდ გაეთავისუფლებინათ. ტყვეების გათავისუფლების გამო მეფესთან მიღწეული შეთანხმება მათთვის ხელსაყრელი იყო, რადგან ამ შემთხვევაში პრაქტიკულად იმაზე მეტ თანხებს გამოიმუშავებდნენ, რასაც სიცოცხლის რისკის ფასად თარეშის პირობებში ახერხებდნენ. ხოლო თუ საწინააღმდეგო გადაწყვეტილებას მიიღებდნენ, მათ უკვე საომრად მომართულ „მორიგე ჯარის“ დანაყოფებთან მოუწევდათ შეტაკება.

მეფესა და დაღესტნელებს შორის შეთანხმების მიღწევა ასევე უკავშირდებოდა ხუნძახის მფლობელების ირგვლივ განვითარებულ მოვლენებსაც. 1770-იან წლებში ხუნძახის ნუცალსა და ყუბა-დარუბანდის მფლობელ ფათალი-ხანს შორის განსაკუთრებით გამწვავდა დაპირისპირება. 1774 წელს ფათალი-ხანის ჯართან შეტაკებას ნურსალ-ბეგი შეეწირა.¹⁴⁴ ამ ფაქტის შემდეგ ხუნძახის ახალი მფლობელი, ნურსალ-ბეგის შვილი ომარ-ხანი, ფათალი-ხანის დაუძინებელი მტერი გახდა. ფათალი-ხანს კი ერეკლე II და ყარაბაღის ხანიც უპირისპირდებოდნენ. შესაბამისად, საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, ომარ-ხანისათვის ერეკლესთან დაახლოება მომგებიანი იყო.

ბუტკოვის ცნობით, ერეკლე II-სა და ომარ-ხანს შორის შეთანხმება 1778 წელს შედგარა.¹⁴⁵ მეფეს სხვა დაღესტნელი „ბელადებისთვისაც“ 1776-1778 წლებში უნდა დაენიშნა „ჯამაგირები“.

თუ რა სახის ურთიერთობა ჩამოყალიბდა ერეკლესა და „შემორიგებულ“ დაღესტნელ „ბელადებს“ შორის, ამის შესახებ მეტად საინტერესოა ომარ-ხანის თომასადმი გაგზავნილი წერილი. სავარაუდოდ, XVIII საუკუნის 70-80-იანი წლების მიჯნაზე შედგენილ წერილში აღნიშნულია: „ხუნძახის ბატონის უმახანის კეთილათ მოსახსენებლო ჩემო საყვარელო თომა, მრავალს მოკითხვას მოგწერ. მერმე შენ ჩემი და ბატონის მამისჩემის (ერეკლე II – ა. თ.) ერთგული ხარ, ვიცი. მერმე თუ ჩემი სიყვარული გაქს, ახლა შევიტყობ. მერმეთ ეს ანდელი ქარავანი წამოვიდა მანდ, მე და ამათ შუა ცო-

¹⁴⁴ გ. მაჭარაძე. ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური ურთიერთობანი აზერბაიჯანულ სახანოებთან XVIII საუკუნის 60-80-იან წლებში, გვ. 79-80.

¹⁴⁵ П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Ч. 3. СПб. 1869, გვ. 145.

ტა ღავა გვაქვს. ახლა მამაჩემს (ერეკლე II-ს – ა. თ.) თუ ჩემი შვილობა უნდა, ახლა გამოჩნდება. ეგენი დაიჭიროს, ჯინჯიხაში ჩაყაროს, რაც მაგათ საქონელი აქთ, იმას კი ნუ დაფანტავს, ერთს ალაგს დადვას, მინამ ჩემი კაცნი მოვიდოდენ. ეგ კაცნი დიად წვალებაში ჩაგდებინე, რომ არ გამოიპარონ. თუ ეს ასრულებინე, მაგის და ჩემს მამაშვილობას ქვეყანა შეიტყობს. ამით დაბტკიცდება – ჩემი ავკაცნი მაგისთვისაც ავნი უნდა იყვნენ, მტრის მტრობა და მოყვრის მოყვრობა ორივეს ერთი. თუ ჩემი თავი გინდა, ეს კარგად შეატყობინე და ამაზე ბეჯითი იყავ“.¹⁴⁶

როგორც ვხედავთ, დაღესტანის ყველაზე გავლენიანი მფლობელი ომარ-ხანი ერეკლეს მამას უწოდებდა, ხოლო მათ ურთიერთობას – მამაშვილობას. ცხადია, ოფიციალურ წერილში გულწრფელი ურთიერთობების ფორმები არ უნდა დავინახოთ, მაგრამ ომარ-ხანი რომ ერეკლეზე დამოკიდებულად თვლიდა თავს, ეს აშკარაა. ის თავის მოწინააღმდეგე ანდიელების დასჯას ერეკლესაგან დაჟინებით კი ითხოვდა, თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ მან ამის შესახებ უშუალოდ მეფეს ვერ მისწერა და შუამავლის საშუალებით სცადა საქმის მოგვარება. შუამავლად კი ომარ-ხანს ლეკების საქმის მემანდარბაში – თომა მეღვინეთხუცესიშვილი აურჩევია.

მოხმობილი საბუთი სხვა მხივაც არის საინტერესო. კერძოდ, როგორც ომარ-ხანის წერილშია აღნიშნული, ანდიიდან გამოსულ ლეკების ქარავანს თბილისში „საქონელი“ მოჰქონდა. ცხადია, საუბარია სავაჭრო საქონელზე, რაც იმის დამადასტურებელია, რომ დაღესტნელი მთიელები თბილისს არა მხოლოდ ხელფასის მისაღებად სტუმრობდნენ, არამედ – სავაჭრო მიზნითაც. საქმე ის იყოს, რომ ერეკლე II-მ, პირდაპირი გზით სუბსიდირების გარდა, დაღესტნელთა „შემოსარიგებლად“ სხვა სახის ეკონომიკური ბერკეტებიც აამოქმედა. კერძოდ, მან მშვიდობიან ურთიერთობაში მყოფ დაღესტნელებს ქართლ-კახეთში უბაჟო ვაჭრობის უფლება დართო. ძნელია იმის განსაზღვრა, თუ როდის მიიღეს ლეკებმა უბაჟო ვაჭრობის უფლება, მაგრამ ცალსახაა, რომ XVIII საუკუნის ბოლო მეოთხედში ეს შეღავათი მოქმედებდა.¹⁴⁷ ამ პროცესის შედეგად იზრდებოდა დაღესტნელების და, ზოგადად, ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელების როგორც თბილისზე, ისე ქართლ-კახეთის სხვა ქალა-

¹⁴⁶ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 41-42.

¹⁴⁷ იხ. მ. სამსონაძე, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება XIX ს. პირველ მესამედში. თბ. 1980, გვ. 109-111.

ქებზე ეკონომიკური დამოკიდებულება. ბურნაშევის გადმოცემით, 1780-იანი წლების შუა ხანებში ჩრდილოეთ კავკასიელ მთიელებს ქსოვილებით, ტანისამოსით, ცხენის მოსართავებით, სპილენძისა თუ რკინის სხვადასხვა სახის ნაკეთობებით და აუცილებელი მოხმარების სხვა პროდუქციით მთლიანად ერეკლეს ქვეშევრდომი ვაჭრები ამარაგებდნენ.¹⁴⁸ თავის მხრივ, ქართლ-კახეთის ქალაქები დაღესტნელებისა და სხვა მთიელების დამზადებული საქონლის – ნაბდების, ხელნაკეთი ნაკეთობების, საბრძოლო იარაღის და ა.შ. – ძირითად გასაღების არეალად გადაიქცა. აღმოსავლეთ საქართველოზე მთიელების ეკონომიკური დამოკიდებულებას ის ფაქტიც ზრდიდა, რომ ქართულ ქალაქებში ისინი ეცნობოდნენ მათთვის უცხო ნაწარმს – ყავას, სურნელოვან საპონს, ქარვას, სავარცხლებს, ძვირადღირებულ სამოსსა და მსგავსი სახის სხვა სავაჭრო საქონელს. შესაბამისად, მთიელების მხრიდან აღნიშნულ საქონელზე მოთხოვნა ძალიან იზრდებოდა და ისინი ვაჭრებს საკუთარ სოფლებში მისვლას სთხოვდნენ.¹⁴⁹

ამდენად, საბაჟო გადასახადებისაგან ლეკების განთავისუფლება, რამაც ქართლ-კახეთის სამეფოზე მათი დამოკიდებულების ზრდა განაპირობა, მშვიდობიანი ურთიერთობის დასამყარებლად ერეკლე II-ის მხრიდან გადადგმული კიდევ ერთი ნაბიჯი იყო.

1780-იანი წლების მეორე ნახევარში შედგენილი საბუთების მიხედვით ირკვევა, რომ დაღესტნის მოსახლეობის სოლიდური ნაწილის „გაერთოგულების“ პარალელურად, ერეკლე II-ს უშუალოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს მომიჯნავე დილოეთში, ანწუხში, კაპუჭში, ილანხევსა და სხვა თემებში კიდევ უფრო დიდი გავლენა მოუპოვებია. მეფე ადგილობრივ მოსახლეობას „სისხლის ფასებსა“ თუ სხვა სამართლებრივ ნორმებს უდგენდა.¹⁵⁰ დაღესტნის მოსახლვრე თემებთან ურთიერთობის ამსახველ იმ ერთეული საბუთებიდან, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწია, მეტად საინტერესოა ერთ-ერთი მათგანი, რომელშიც კაპუჭის თემის მკვიდრი – ალი –ჯანგაშვილის გვარით არის მოხსე-

¹⁴⁸ პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 32.

¹⁴⁹ პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 78.

¹⁵⁰ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. II выпуск. Материал подобрал и подгот. к печати В. Гамрекли. Тбилиси, 1991, გვ. 46-48, 126-127; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VI. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. ლოლიძემ. თბ. 1977, გვ. 731-733.

ნებული.¹⁵¹ როგორც ჩანს, ერეკლე ქართლ-კახეთის სამეფოს მოსაზღვრე თემების წევრებს პატრონიმის გათვალისწინებით ქართულ გვარებსაც აძლევდა. აღნიშნული პოლიტიკით მეფე დაღესტნის სასაზღვრო თემებში მტკიცე კონტროლის მოპოვებასა და ქართულ სახელმწიფოსთან მათ მაქსიმალურ ინტეგრაციას ცდილობდა.

„ლეკიანობის“ წინააღმდეგ ერეკლე II-ის მიერ გატარებულ კომპლექსურ ღონისძიებებს ხელშესახები შედეგები მოჰყოლია. ეპოქის ამსახველი ყველა ნარატიული წყარო პრაქტიკულად „ლეკიანობის“ აღმოფხვრაზე მიუთითებს. ომან ხერხეულიძის გადმოცემით, „ამ ჟამსა ფრიად დაამშვიდეს ქართლ-კახეთის და იწყეს მოოხრებულთა დაბნებთა შორის საქართველოსათა შენობა და მრავალნი სოფელნი აშენებდნენ ქართლ-კახეთსა და სომხეთსა“. ამავე ავტორის თხზულების თეიმურაზ ბატონიშვილისეულ ვერსიაში ასევე მითითებულია: „დამშვიდდა ფრიად საქართველო, ქართლი, კახეთი. დაიწყეს მოოხრებულთა დაბნებთა შენებად და სოფელთა და ციხეთა და მრავალნი დაბანი და სოფელი აღეშენეს ქართლსა, კახეთსა და სომხეთ-საბარათაშვილთა, ეგრეთვე ორბელიანთ მამულსა, გინა სხვათა, სადაცა რა წამხდარ იყო მტერთაგან. მაღლობდეს მეფე და ერი მისი მღეროსა და იხარებდეს“.¹⁵² ანალოგიური სურათი იხატება კიდევ ერთ თანადროულ ნარატიულ წყაროში – იესე ბარათაშვილის თავგადასავალში. ავტორი XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისის ამბების გადმოცემისას დაღესტნელების მიერ რომელიმე სოფლის დარბევის, ან მათთან სამხედრო შეტაკების არც ერთ შემთხვევას არ აფიქსირებს. 1783 წლის ზაფხულში განვითარებული მოვლენების აღწერის დროს კი ხაზგასმით მიუთითებდა იმ დროისათვის არსებულ აღმშენებლობის პროცესზე – „დიდი ჭირი მინახავს, ღამე ძილი გამიტეხია. დღე არ მომისვენია, მამული მიყიდია ძნელს დროებში; ახლა რომ აშენდა, ყმას ვყიდულობ...“.¹⁵³

ასევე დაღესტნელთა შემოსევების შეჩერებას ადასტურებენ თეიმურაზ და დავით ბატონიშვილები. თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობით, ვითარება იმდენად დამშვიდებულია, რომ „ღართის-კარსა შინა დიაცნი თვინიერ მამაკაცისა

¹⁵¹ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. II выпуск, გვ. 125.

¹⁵² ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 69, 93.

¹⁵³ იხ. იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი. ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ა. იოსელიანმა. თბ. 1950, გვ. 85-102.

ვიდოდიან“.¹⁵⁴ ნიშანდობლივია, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი მთიელთა თარეშის აღკვეთის დასადასტურებლად ფიგურალურად ღართის-კარში ქალების უშიშრად გადაადგილებას ასახელებდა. როგორც ცნობილია, მანამდე მცხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ღართის-კარი ასოცირებული იყო „ლეკიანობასთან“, რადგან დაღესტნელი მთიელები სწორედ ამ ტერიტორიას იყენებდნენ ერთგვარ ბაზად, საიდანაც სხვადასხვა სოფელს ესხმოდნენ თავს.¹⁵⁵

მთიელების თარეშის შეჩერება დასტურდება ისტორიული საბუთებითაც. მაგალითად, თბილისის მოურავი 1780 წლის 16 დეკემბრს მეფისადმი მირთმეულ არზაში აღნიშნავდა, რომ წარსულ „ავს დროში“ მისი სამკვიდრო ადგილები ლეკების თარეშის გამო დაიცალა, ამიტომ მამამისმა ყმების ნაწილი ნიქოზელ ეპოსკოპოსს მიაბარა. მოურავი თავისი ყმის დაბრუნებას ითხოვდა და დასძენდა: „ღმრთის მოწყალებით და თქვენის ღოვლათით ლეკისაგან მშვიდობა არის“.¹⁵⁶ XVIII საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულსა და 80-იანი წლების დასაწყისში შედგენილ საბუთებში ლეკებისაგან ზიანის მიყენების ფაქტებს პრაქტიკულად აღარ ვხვდებით.

ამრიგად, ერეკლე II-მ კარგად ორგანიზებული სამხედრო ძალებისა და ეკონომიკური ბერკეტების სრულფასოვნად ამოქმედების შედეგად მშვიდობიანი ურთიერთობა დაამყარა ქართლ-კახეთის სამეფოსთან შედარებით ახლომდებარე ყველა იმ თემთან, საიდანაც მანამდე განუწყვეტელი თავდასხმები მიმდინარეობდა. მან 1778 წლიდან ქვეყნისათვის ერთგვარი უსაფრთხო სარტყელი შექმნა, რაც დაღესტნის საკმაოდ დიდ ტერიტორიას მოიცავდა. ასეთ პირობებში სამეფოს საზღვრებიდან შედარებით დაშორებული ყუმუზიდან, თაბასარანიდან, ზაიდაყიდან, საშამხლოდან და სხვა სამფლობელოებიდან შემოტევის საფრთხეც განეიტრალდა.

აქვე მოკლედ შევეხებით ჭარის საკითხსაც. 1760-იანი წლებისაგან განსხვავებით, წყაროებში აღარ დასტურდება მათთვის თანხის გადახდის ფაქტები. ჩანს, ერეკლემ მათ დაფინანსება შეუწყვიტა, რაც შემდეგ გარემოებებს უნდა უკავშირდებოდეს – როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1760-იან წლებში მეფე ჭარელებს თანხას იმ პირობით უხდიდა, რომ მათ მოთარეშე რაზმები თავის მიწაზე არ გაეტარებინათ. დაღესტნიდან თავდასხმების შეჩერების კვა-

¹⁵⁴ თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია, გვ. 57; დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია, გვ. 15-16.

¹⁵⁵ იაკობ რაინეგსი. მოგზაურობა საქართველოში, გვ. 151.

¹⁵⁶ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1981, გვ. 494.

ლობაზე კი ამის საჭიროება აღარ იდგა. ის ფაქტიც გასათვალისწინებელია, რომ დაღესტნელებისაგან განსხვავებით, ჭარელებს მიწის სიმცირის პრობლემა არ აწუხებდათ. უფრო მეტიც, მათი მიწები მეტად ნაყოფიერი იყო და ადგილობრივი მოსახლეობა მისდევდა მეაბრეშუმეობას, ასევე მოჰყავდათ დიდი ოდენობით ბრინჯი, ბამბა და სხვა პროდუქტები.¹⁵⁷ ყველა ეს პროდუქტი აღმოსავლეთ საქართველოში იყიდებოდა. დოკუმენტური წყაროების მიხედვით, ჭარში ვაჭრები აბრეშუმის შესაძენად საგანგებოდ მიდიოდნენ და სოლიდურ თანხებსაც იხდიდნენ.¹⁵⁸ შესაბამისად, ჭარელებისათვის თარეშის ტრადიცია უფრო თანამომე დაღესტნელი ლეკების მხარდაჭერას უკავშირდებოდა, ვიდრე – სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს. ხოლო დაღესტნელების „შემორიგებისა“ და „მორიგე ჯარის“ დევნის შედეგად, მათი მხრიდან თარეშში ყოველგვარი წინაპირობების გარეშე შეჩერდა.¹⁵⁹

ყოველივე ზემოთქმულის მიუხედავად, ცხადია, არ უნდა შეგვექმნას შთაბეჭდილება, რომ იმ პერიოდის აღმოსავლეთ საქართველოში მთიელების თარეშის შემთხვევები სრულად აღიკვეთა. 1778-1783 წლებში მხოლოდ ოსების მიერ საქონლის მოპარვისა და ადამიანების დატყვევების რამდენიმე შემთხვევაა წყაროებში ასახული.¹⁶⁰ ეჭვგარეშეა, რომ აღნიშნულ წლებში ლეკებისა და სხვა ჩრდილოეთ კავკასიელი მთიელების თავდასხმის ფაქტებიც იქნებოდა. თუმცა თარეშის მასშტაბები იმდენად შემცირებული ჩანს, რომ მსგავსი ფაქტები თამამად შეიძლება ერთეულ კრიმინალურ შემთხვევათა რიგს მივაკუთვნოთ.

გატარებული პოლიტიკის შედეგად, 1778 წლიდან ვითარება რადიკალურად შეიცვალა და ლეკები უკვე ერეკლე II-ის სამხედრო კამპანიებში მა-

¹⁵⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 540-541.

¹⁵⁸ მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. წიგნი II, გვ. 284; მასალები XIX საუკუნის 10-იანი წლების საქართველოს ისტორიისათვის. იოსებ შაგუბატოვი – აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთის საშინაო მდგომარეობის აღწერა. რუსული ტექსტის ქართული თარგმანი გამოკვლევით, კომენტარებით, საძიებლებითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს ა. თაბუაშვილმა და გ. ჟუჟუნაშვილმა. თბ. 2015, გვ. 30.

¹⁵⁹ ჭარელების დამშვიდების მიუხედავად, ერეკლე ამ ტერიტორიის დაპყრობასა და მათ განდევნას მაინც გეგმავდა. 1784 წელს ამ მიმართულებით მან კონკრეტული ნაბიჯებიც გადადგა, რასაც ჩვენ დეტალურად სხვა ნაშრომში განვიხილავთ.

¹⁶⁰ იხ. რ. თოფჩიშვილი. ქართულ-ოსური ურთიერთობების ნეგატიური ასპექტი: ოსთა თარეშში შიდა ქართლში. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. V. თბ. 2012, გვ. 157-159; Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, гв. 103-104.

სობრივად იღებდნენ მონაწილეობას. ლეკთა ჯარების დაქირავების ფაქტი არა მხოლოდ ბურნაშევის ზემოთ მოხმობილი ცნობით დასტურდება, არამედ – სხვა თანადროული ნარატიული და დოკუმენტური წყაროებითაც.¹⁶¹ ჯარის საჭიროების შემთხვევაში მეფე დაღესტნელი „ბელადების“ მისამართით უკვე ბრძანებებსაც გასცემდა: „გეგალემა შენ წამოხვიდე ჩვენთან ამ თვის, ღისშე-სანიშნავი რაჯაბის, დასასრულს დაუყოვნებლივ და დაუხანებლად“, – წერდა ერეკლე ერთ-ერთ დაღესტნელ თავკაც ალიხანს და მას 300 მეომრის გამოყვანას სთხოვდა. დაახლოებით ანალოგიურად მიმართავდა „ჭამალის ჯაამათს“ (ჭამალელებს),¹⁶² და, ცხადია, სხვა თემებსაც.

ისტორიული საბუთების მიხედვით, იმ წლებში, როდესაც ქვეყანაში ლეკების დაქირავებული ჯარი შემოდიოდა, მოსახლეობისაგან „სალეკო“ გადასახადი იკრიბებოდა.¹⁶³ როგორც ჩანს, ლეკების ხელფასებისა და საჩუქრებისათვის საჭირო თანხები სამეფო ხაზინიდან იფარებოდა, ხოლო ჯარის დაქირავების შემთხვევაში მოსახლეობას დამატებითი გადასახადი – „სალეკო“ შეეწერებოდა.

როგორც ვხედავთ, დაღესტანში ქართული სახელმწიფოს გავლენა იზრდებოდა, რაც არა მხოლოდ მშვიდობიან ურთიერთობებსა და დაქირავებული სამხედრო ძალების მიღებას უზრუნველყოფდა, არამედ დაღესტნის მოსახლეობის ნორმალურ ცხოვრების წესებზე გადასვლასაც უწყობდა ხელს. რა თქმა უნდა, ლეკთა მეომარი ფენის მსგავსი ტრანსფორმაცია ერთბაშად ვერ მოხდებოდა, მაგრამ ამ პროცესის დაწყებაზე 1789 წლის დარეჯან დედოფლის წერილიც მიუთითებს, რომლის მიხედვით სოფელ ველისციხის ზვრებში დიდოელი ლეკები დაქირავებულ შრომას ეწეოდნენ.¹⁶⁴ ცხადია, სხვა მსგავს შემთხვევებსაც ექნებოდა ადგილი.

¹⁶¹ „მერმე ამდენი ლეკის ჯარი ჩამოგვიდგა. მის უწმინდესობას ჩვენს ძმას მოახსენე... თხუთმეტი ხარვარი მაჭარი ბრძანოს გარიგდეს, რომ ამ ლეკებს მიეცეს“, – აღნიშნავდა ერეკლე. იხ. Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 51; იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდრძი, გვ. 87-88.

¹⁶² 6. ყანჩაველი. საქართველო დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან (ერეკლე მეორის ორი არაბული წერილი), გვ. 164, 166.

¹⁶³ კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც.), Hd-7982 (1779 წ. ნუსხა ზაალ ეშიკალასბაშის მიერ აღებული სალეკო თეთრისა); ხეც., Hd-3130 (1780 წ. ნუსხა საერისთაოზე შეწერილი სალეკო გადასახადისა).

¹⁶⁴ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. II выпуск, გვ. 129-130.

ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებთ ქართულ-დაღესტნური მშვიდობიანი ურთიერთობების ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარზე. იმის გამო, რომ XVIII საუკუნის 80-იანი წლების შუა ხანებში „ლეკიანობა“ ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის კვლავ პრობლემურ საკითხს წარმოადგენდა, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ერეკლე II რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლით, უპირველესად, სწორედ ლეკების თარეშის აღაგმას ისახავდა მიზნად.¹⁶⁵ ობიექტური რეალობის აღსადგენად მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში შესვლამდე დაიწყო ლეკების ხელახალი თარეში, თუ ამ ფაქტის – შემდგომ.

თეიმურაზ ბატონიშვილი დაღესტნელი მთიელების თარეშის შეჩერება დასტურდება ისტორიული საბუთებითაც. მაგალითად, თბილისის მოურავი 1780 წლის 16 დეკემბრს მეფისადმი მირთმეულ არზაში აღნიშნავდა, რომ წარსულ „ავს დროში“ მისი სამკვიდრო ადგილები ლეკების თარეშის გამო დაიცალა, ამიტომ მამამისმა ყმების ნაწილი ნიქოზელ ეპოსკოპოსს მიაბარა. მოურავი თავისი ყმის დაბრუნებას ითხოვდა და დასძენდა: „ღმრთის მოწყალებით და თქვენის დოვლათით ლეკისაგან მშვიდობა არის“.¹⁶⁶ XVIII საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულსა და 80-იანი წლების დასაწყისში შედგენილ საბუთებში ლეკებისაგან ზიანის მიყენების ფაქტებს პრაქტიკულად აღარ ვხვდებით.

ამრიგად, ერეკლე II-მ კარგად ორგანიზებული სამხედრო ძალებისა და ეკონომიკური ბერკეტების სრულფასოვნად ამოქმედების შედეგად მშვიდობიანი ურთიერთობა დაამყარა ქართლ-კახეთის სამეფოსთან შედარებით ახლომდებარე ყველა იმ თემთან, საიდანაც მანამდე განუწყვეტელი თავდასხმები მიმდინარეობდა. მან 1778 წლიდან ქვეყნისათვის ერთგვარი უსაფრთხო სარტყელი შექმნა, რაც დაღესტნის საკმაოდ დიდ ტერიტორიას მოიცავდა. ასეთ პირობებში სამეფოს საზღვრებიდან შედარებით დაშორებული ყუმიზიდან, თაბასარანიდან, ზაიდაყიდან, საშამხლოდან და სხვა სამფლობელოებიდან შემოტევის საფრთხეც განეიტრადა.

აქვე მოკლედ შევეხებით ჭარის საკითხსაც. 1760-იანი წლებისაგან განსხვავებით, წყაროებში აღარ დასტურდება მათთვის თანხის გადახდის

¹⁶⁵ თ. ბოცვაძე. ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში, გვ. 242.

¹⁶⁶ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1981, გვ. 494.

ფაქტები. ჩანს, ერეკლემ მათ დაფინანსება შეუწყვიტა, რაც შემდეგ გარემოებებს უნდა უკავშირდებოდეს – როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1760-იან წლებში მეფე ჭარულებს თანხას იმ პირობით უზდიდა, რომ მათ მოთარეშე რაზმები თავის მიწაზე არ გაეტარებინათ. დაღესტნიდან თავდასხმების შეჩერების კვალობაზე კი ამის საჭიროება აღარ იდგა. ის ფაქტიც გასათვალისწინებელია, რომ დაღესტნელებისაგან განსხვავებით, ჭარულებს მიწის სიმცირის პრობლემა არ აწუხებდათ. უფრო მეტიც, მათი მიწები მეტად ნაყოფიერი იყო და ადგილობრივი მოსახლეობა მისდევდა მეაბრეშუმეობას, ასევე მოჰყავდათ დიდი ოდენობით ბრინჯი, ბამბა და სხვა პროდუქტები.¹⁶⁷ ყველა ეს პროდუქტი აღმოსავლეთ საქართველოში იყიდებოდა. დოკუმენტური წყაროების მიხედვით, ჭარში ვაჭრები აბრეშუმის შესაძენად საგანგებოდ მიდიოდნენ და სოლიდურ თანხებსაც იხდიდნენ.¹⁶⁸ შესაბამისად, ჭარელებისათვის თარეშის ტრადიცია უფრო თანამოძმე დაღესტნელი ლეკების მხარდაჭერას უკავშირდებოდა, ვიდრე – სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს. ხოლო დაღესტნელების „შემორიგებისა“ და „მორიგე ჯარის“ დევნის შედეგად, მათი მხრიდან თარეშში ყოველგვარი წინაპირობების გარეშე შეჩერდა.¹⁶⁹

ყოველივე ზემოთქმულის მიუხედავად, ცხადია, არ უნდა შეგვეკმნას შთაბეჭდილება, რომ იმ პერიოდის აღმოსავლეთ საქართველოში მთიელების თარეშის შემთხვევები სრულად აღიკვეთა. 1778-1783 წლებში მხოლოდ ოსების მიერ საქონლის მოპარვისა და ადამიანების დატყვევების რამდენიმე შემთხვევაა წყაროებში ასახული.¹⁷⁰ ეჭვგარეშეა, რომ აღნიშნულ წლებში ლეკებისა და სხვა ჩრდილოეთ კავკასიელი მთიელების თავდასხმის ფაქტებიც იქნებოდა. თუმცა თარეშის მასშტაბები იმდენად შემცირებული ჩანს, რომ

¹⁶⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 540-541.

¹⁶⁸ მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. წიგნი II, გვ. 284; მასალები XIX საუკუნის 10-იანი წლების საქართველოს ისტორიისათვის. იოსებ შაგუბატოვი – აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთის საშინაო მდგომარეობის აღწერა. რუსული ტექსტის ქართული თარგმანი გამოკვლევით, კომენტარებით, საძიებლებითა და ფაქსიმილებით გამოსაცემად მოამზადეს ა. თაბუაშვილმა და გ. ჟუჟუნაშვილმა. თბ. 2015, გვ. 30.

¹⁶⁹ ჭარელების დამშვიდების მიუხედავად, ერეკლე ამ ტერიტორიის დაპყრობასა და მათ განდევნას მაინც გეგმავდა. 1784 წელს ამ მიმართულებით მან კონკრეტული ნაბიჯებიც გადადგა, რასაც ჩვენ დეტალურად სხვა ნაშრომში განვიხილავთ.

¹⁷⁰ იხ. რ. თოფჩიშვილი. ქართულ-ოსური ურთიერთობების ნეგატიური ასპექტი: ოსთა თარეშში შიდა ქართლში. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. V. თბ. 2012, გვ. 157-159; Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, гв. 103-104.

მსგავსი ფაქტები თამამად შეიძლება ერთეულ კრიმინალურ შემთხვევათა რიგს მივაკუთვნოთ.

გატარებული პოლიტიკის შედეგად, 1778 წლიდან ვითარება რადიკალურად შეიცვალა და ლეკები უკვე ერეკლე II-ის სამხედრო კამპანიებში მასობრივად იღებდნენ მონაწილეობას. ლეკთა ჯარების დაქირავების ფაქტი არა მხოლოდ ბურნაშევის ზემოთ მოხმობილი ცნობით დასტურდება, არამედ – სხვა თანადროული ნარატიული და დოკუმენტური წყაროებითაც.¹⁷¹ ჯარის საჭიროების შემთხვევაში მეფე დაღესტნელი „ბელადების“ მისამართით უკვე ბრძანებებსაც გასცემდა: „გვეალება შენ წამოხვიდე ჩვენთან ამ თვის, ღისშესანიშნავი რაჯების, დასასრულს დაუყოვნებლივ და დაუხანებლად“, – წერდა ერეკლე ერთ-ერთ დაღესტნელ თავკაც ალიხანს და მას 300 მეომრის გამოყვანას სთხოვდა. დაახლოებით ანალოგიურად მიმართავდა „ჭამალის ჯაამათს“ (ჭამალელებს),¹⁷² და, ცხადია, სხვა თემებსაც.

ისტორიული საბუთების მიხედვით, იმ წლებში, როდესაც ქვეყანაში ლეკების დაქირავებული ჯარი შემოდოდა, მოსახლეობისაგან „სალეკო“ გადასახადი იკრიბებოდა.¹⁷³ როგორც ჩანს, ლეკების ხელფასებისა და საჩუქრებისათვის საჭირო თანხები სამეფო ხაზინიდან იფარებოდა, ხოლო ჯარის დაქირავების შემთხვევაში მოსახლეობას დამატებითი გადასახადი – „სალეკო“ შეეწერებოდა.

როგორც ვხედავთ, დაღესტანში ქართული სახელმწიფოს გავლენა იზრდებოდა, რაც არა მხოლოდ მშვიდობიან ურთიერთობებსა და დაქირავებული სამხედრო ძალების მიღებას უზრუნველყოფდა, არამედ დაღესტნის მოსახლეობის ნორმალურ ცხოვრების წესებზე გადასვლასაც უწყობდა ხელს. რა თქმა უნდა, ლეკთა მეომარი ფენის მსგავსი ტრანსფორმაცია ერთბაშად ვერ მოხდებოდა, მაგრამ ამ პროცესის დაწყებაზე 1789 წლის დარეჯან დედოფლის წერილიც მიუთითებს, რომლის მიხედვით სოფელ კელისციხის

¹⁷¹ „მერმე ამდენი ლეკის ჯარი ჩამოგვიდგა. მის უწმინდესობას ჩვენს ძმას მოახსენე... თხუთმეტი ხარვარი მაჭარი ბრძანოს გარიგდეს, რომ ამ ლეკებს მიეცეს“, – აღნიშნავდა ერეკლე. იხ. Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 51; იხ. ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 87-88.

¹⁷² ნ. ყანჩაველი. საქართველო დაღესტნის ურთიერთობის ისტორიიდან (ერეკლე მეორის ორი არაბული წერილი), გვ. 164, 166.

¹⁷³ კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც.), Hd-7982 (1779 წ. ნუსხა ზაალ ეშიკადასბაშის მიერ აღებული სალეკო თეთრისა); ხეც., Hd-3130 (1780 წ. ნუსხა საერისთაოზე შეწერილი სალეკო გადასახადისა).

ზვრებში დიდოელი ლეკები დაქირავებულ შრომას ეწეოდნენ.¹⁷⁴ ცხადია, სხვა მსგავს შემთხვევებსაც ექნებოდა ადგილი.

ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებთ ქართულ-დაღესტნური მშვიდობიანი ურთიერთობების ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარზე. იმის გამო, რომ XVIII საუკუნის 80-იანი წლების შუა ხანებში „ლეკიანობა“ ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის კვლავ პრობლემურ საკითხს წარმოადგენდა, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ერეკლე II რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლით, უპირველესად, სწორედ ლეკების თარეშის აღაგმას ისახავდა მიზნად.¹⁷⁵ ობიექტური რეალობის აღსადგენად მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში შესვლამდე დაიწყო ლეკების ხელახალი თარეში, თუ ამ ფაქტის – შემდგომ.

თეიმურაზ ბატონიშვილი დაღესტნელი მთიელების თარეშის განახლებას ქართული სამეფოს რუსეთის მფარველობაში შესვლას უკავშირდებოდა: „წელსა ჩღპე (1783)... შევიდა მეფე ირაკლი საფარვ[ე]ლსა ქვეშე რუსეთისასა, რომელსაცა წარმოუგზავნა იმპერატრიცა ეკატერინამ ნიშანნი სამეფონი, გრამმტა და ორი ბატალიონი მკედრობად, რომელნიც შეიკრიბნენ უცვალებელითა პირობითა და წარგზავნა კარსა რუსეთისასა ორნი ძენი თვისნი ანტონ და მირიან. ამას ზ(ედ)ა განძენდა ფაშა ახალციხისა სულეიმან ათაბაგი, აღუწოდა ლეკთა და იყო ოცრება ქართლისა. მას ჟამსა ამას მოვიდა ღიანარალ-პორუჩიკი პოტენკინი...“.¹⁷⁶ მართალია, ბაგრატ ბატონიშვილი დაღესტნელების ხელახალი შემოსევების მიზეზებზე საგანგებოდ არ მსჯელობს, მაგრამ ლეკების საკითხზე რუსეთის მფარველობის თემატიკის შემდეგ საუბრობს.¹⁷⁷

დასახელებული ავტორებისაგან მცირედით განსხვავებულ ინფორმაციას გვაწვდის ომან ზერხეულიძე. თეიმურაზ ბატონიშვილის მსგავსად, ისიც ხაზს უსვამს ახალციხის ფაშას განსაკუთრებულ როლს, რომელიც საფაშოს ტერიტორიიდან ლეკების ქართლში შემოჭრას ფარულ ორგანიზებას უწევდა. ეს პროცესი კი ერევანში ლაშქრობიდან (1780 წ.) რამდენიმე წელში დაწყებულა. თხზულების შემდეგ ნაწილში ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა გარკვეულწილად დარღვეულია, რადგან, კონტექსტის მიხედვით, სულეიმან ფაშას

¹⁷⁴ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. II выпуск, გვ. 129-130.

¹⁷⁵ თ. ბოცვაძე. ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში, გვ. 242.

¹⁷⁶ თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია, გვ. 58.

¹⁷⁷ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა, გვ. 58-59.

მტრული ქმედებების დაწყება ლევან ბატონიშვილის გარდაცვალებიდან (1781 წ.) მალევეა სავარაუდებელი. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ომან ხერხეულიძე „გეორგიევსკის ტრაქტატსა“ და რუსეთის მფარველობის საკითხს საერთოდ არ ახსენებს. მხოლოდ ორი რუსული ბატალიონის საქართველოში შემოსვლაზე ამახვილებს ყურადღებას. მისი გადმოცემით, რუსეთის იმპერატორმა დასახელებული სამხედრო ძალები ერეკლეს ახალციხის მხრიდან ლეკების თარეშის დაწყების გამო გამოუგზავნა.¹⁷⁸

საერთო ჯამში, ომან ხერხეულიძის ნაშრომიდან ვიგებთ, რომ ლეკების ხელახალი თარეში რუსული ბატალიონების საქართველოში შემოსვლამდე, ანუ 1783 წლის ნოემბრამდე დაწყებულა.¹⁷⁹ ხოლო მათი თავდასხმები პირველ ეტაპზე არა ჭარ-დაღესტნიდან, არამედ ახალციხის საფაშოდან მიმდინარეობდა.

ახალციხის მხრიდან ლეკების თარეშის დაწყებისა და ოსმალეთთან ურთიერთობის შესახებ შედარებით დეტალურ ინფორმაციას ვხვდებით ისტორიულ დოკუმენტებში. მათი ანალიზით დგინდება, ერეკლე II სულთნის კართან ურთიერთობის გაფუჭებას ერიდებოდა, რადგან ამას არა მხოლოდ მეზობელი საფაშოების ამხედრება მოჰყვებოდა, არამედ გამოიწვევდა დიდი ძალისხმევით დამშვიდებული დაღესტნელი მთიელების გააქტიურებაც. ამიტომ ის ოსმალეთის მიმართ ფრთხილ პოლიტიკას ატარებდა. როგორც რუსეთის იმპერიის დაზვერვის მიერ მოპოვებული ცნობებით ირკვევა, მას შემდეგ, რაც რუსმა მოხელეებმა შანტაჟისა და დიპლომატიური ბერკეტების გამოყენებით იმპერატორის მფარველობაში შესვლის თაობაზე ერეკლეს დათანხმება შეძლეს, მეფემ მაშინვე სულთნის კარზე საიდუმლო ელჩი გაგზავნა. ერეკლე სულთნის დიდგვზირს ატყობინებდა, რომ რუსეთის ერთგულად თავს იძულების გამო აცხადებდა. 1783 წელს ოსმალეთში სხვა ფარული ელჩებიც გაიგზავნა. თავის მხრივ, მეფის წარგზავნილების მიმართ პირველ ხანებში დიდგვზირსაც გულისხმიერება გამოუჩენია და საპასუხოდ თბილისში საიდუმლო ელჩიც გამოუგზავნია.¹⁸⁰ ამ აქტივობის ფონზე 1783 წლის პირველ ნახევარ-

¹⁷⁸ ომან ხელხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 72.

¹⁷⁹ რუსული ბატალიონები ქვეყანაში 1873 წლის ნოემბერში შემოვიდა. იხ. П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть II, гл. 131; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. II, гл. 13.

¹⁸⁰ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები. რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია. რუსეთის ექსპანსია კავკასიაში და საქართველო. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების

ში მეფე ახალციხის ფაშასთან მეგობრულ დამოკიდებულებას ინარჩუნებდა, რაც მისი წერილებით დასტურდება – ერეკლე II 1783 წლის 31 მაისს პავლე პოტიომკინს ატყობინებდა: „ახალციხის ფაშა ჩემი მეგობარი არის. რა-რომ მათის იმპერატორების დიდებულება (ეკატერინე II – ა. თ.) და თურქის სულთანის შერიგდნენ (იგულისხმება 1774 წლის ქუჩუქ-კაინარჯის ზავი – ა. თ.), მას უკან იმასაც ჩემზე მრავალი სიკეთე უქნია და აგრეთვე მეც სიკეთე მიჩვენებია. ერთი თავის ქვეყანა არ ემორჩილებოდა, რომელსაც აჭარა ჰქვია. ამას უწინ მე ჩემის ყმის თათრის ჯარი მოხოვა იმაზე მოსახმარებლად და ვათხოვე. ახლა ამ აჭარელთ კიდევ იმისი ურჩება დაუწყვიათ. ჩემთან კაცი გამოევზავნა და ჩემი ყმის თათრის ჯარი ეთხოვნა, რომ მოვახმარო“. ¹⁸¹ როგორც ვხედავთ, 1783 წლის მაისის ბოლოს ერეკლე II-ს ახალციხის ფაშასთან არანაირი უთანხმოება არ ჰქონია და მას თავის მეგობარს უწოდებდა. იმ პერიოდში ახალციხის მხრიდან არათუ ლეკთა თავდასხმები არ ხორციელდებოდა, სულეიმან ფაშა მეფეს განდგომილი აჭარელების დასამორჩილებლად დამხმარე ჯარსაც კი სთხოვდა. საბუთიდან ისიც ირკვევა, რომ წინა შემთხვევისაგან განსხვავებით, ამჯერად ერეკლეს დახმარებაზე თავი შეუკავებია. იმავე წლის 24 ივნისს შედგენილ წერილში კი ერეკლე აღნიშნავდა, რომ ფაშას მისგან დამხმარე ჯარს აღარ ითხოვდა. თუმცა იქვე დასძენდა, რომ მას სულეიმანთან ახლო კავშირი ჰქონდა – „და რა შერიგება მოხდა, იმ დღიდან ამ ჟამამდე, რაც ჩემის ქრისტიანობისაგან და იმისის წარმართობისაგან შეიძლებოდა, ერთმანეთისა მეგობრები ვიყავით“. ¹⁸²

1783 წლის 22 ივლისის წერილის შინაარსიდან ვიგებთ, რომ ფაშასა და ერეკლეს ურთიერთობა რადიკალურად შეცვლილა. მეფე იმავე ადრესატისათვის გაგზავნილ მორიგ წერილში ფაშას უკვე უარყოფითად ახასიათებდა და დაპირისპირების ფაქტებზეც მიანიშნებდა: „ახალციხის ფაშას ამბავი ასე მოგეხსენოს: ეს ერთი გულსწრაფი და ეჭვიანი კაცი არის. თქუცნი მანდ ჯარით ღვომა რომ ესმის და თქუცნის კაცების აქ ჩუწნთან ნიადაგ მოსვლა და მთაში გზის კეთება, ამაზედ დიდად აჩქარებულა და აღშფოთებულა. დალის-ტანშიაც ჯარებისათვის კაცი გაუგზავნია, ფათალი-ხანთანაც კაცი გაგზავნა და ბევრსაც დაჰპირებინა. თითონაც ჯარის თადარიგში არის. რა მენდელამ

კვლევის ფონდი. თბ. 2022, გვ. 19-23. <https://gfsis.org.ge/files/library/pdf/Georgian-3147.pdf>

¹⁸¹ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 81-82.

¹⁸² Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 89.

თქუენი ხმა ესმოდა, უწინაც თადარიგში იყო, მაგრამ ახლა უფრო ააჩქარა და მოუმატა. არზრუმის მხრიდამაც ცოტა რა ჯარი კიდევ მოუყვან[ნ]ინებია და ჯერ ორასამდინ ლეკიცა ჰყავს... ამ ახალციხის ფაშას ჯერ ჩუენი მტრობა კი არ გამოუცხადებია, მაგრამ თავისთან რომ ლეკები ჰყავს, ხუთ-ჯერ ქურდულათ ჩუენ ქვეყანაში მოვიდნენ და ტყვე(ე)ბი მოეპარათ. ორჯერ ჩუენი კაცნი მიეწივნენ ახალციხის სამზ(ღ)უართან. ერთხელ 4 ლეკი მოეკლათ და ერთხელ 3 და ტყვე(ე)ბიც დაეყრევინებინათ. ჩუენც ეს ფაშას შეუთვალეთ, ამას რატომ აქნევინებთო? იმას ფიცი ეთქუა, მე მაგამი არ ურევია, მაგრამ ის ლეკები იმასთან არიან და ჩუენს ქვეყანაში ქურდათ დადიან; თუ იმისი ბრალი არ არის, მაშ კისი ბრალი იქნება“.¹⁸³ ასევე მეფე ხაზს უსვამდა ფაშას მტრულ მოქმედებებს 25 აგვისტოს წერილშიც. მისი გადმოცემით, ქართლში მომავალ მგზავრებს თავს ახალციხეში დასხმიან, რომლებიც გაუძარცვავთ და დაუხრცავთ. გარდა ამისა, ქართლიდან ექვსი ტყვე გაუყვანიათ.¹⁸⁴

როგორც ვხედავთ, მოხმობილი ავთენტური წყაროები ჩვენთვის საინტერესო საკითხს სრული სპექტრით წარმოაჩენს: ქართლ-კახეთის სამეფოში ლეკების თარეში 1783 წლის მაის-ივნისამდე შეჩერებული ყოფილა. ამ დრომდე ერეკლე II-ს მჭიდრო პოლიტიკური კავშირი ჰქონია ახალციხის ფაშასთან. მათ შორის ურთიერთობის გაუარესება რუსეთის იმპერიის საქართველოში გააქტიურებას, განსაკუთრებით კი ღარიალის გზის მშენებლობის დაწყებას მოჰყოლია. ფაშას ახალციხეში 200-მდე დაღესტნელი მიუყვანია, რომელებიც ივლისის¹⁸⁵ თვიდან გააქტიურებულან და ქართლის მოსახლეობის წინააღმდეგ ფარული თავდასხმები დაუწყიათ.¹⁸⁶

აქვე იმ ფაქტსაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლასთან დაკავშირებით 1782 წლის დეკემბრის ბოლოს გაგზავნილ მიმართვაში ერეკლე II „ლეკიანობის“ პრობლემას საერთოდ არ შეხებია.

¹⁸³ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 93-94.

¹⁸⁴ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 98-99.

¹⁸⁵ როგორც ცნობილია რუსული ბატალიონების ქართლ-კახეთში გადმოსასვლელად გზის მშენებლობა 1783 წლის მაის-ივნისში დაიწყო. იხ. Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. II, გვ. 12-13.

¹⁸⁶ ომან ხერხეულიძე, მოვლენათა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის დარღვევის მიუხედავად, პრაქტიკულად ანალოგიურ ინფორმაციას გვაწვდის.

მართალია, მეფე, ახალციხისა და ყარსის მსგავსად, ჭარ-ბელაქნის დაბრუნების პირობას აყენებდა, მაგრამ ამ მიმართებითაც დასტურდება, რომ იმ პერიოდში დაღესტნელებთან მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონდა და ლეკი მეომრები მას „ჯამაგირით“ ემსახურებოდნენ.¹⁸⁷

ამდენად, ყველა მონაცემის გათვალისწინებით „ლეკიანობის“ პრობლემასთან დაკავშირებით 1774-1783 წლებში შემდეგი ვითარება ისახება: 1774 წლიდან დაღესტნელ მთიელთა აღმოსავლეთ საქართველოზე თავდასხმები მნიშვნელოვნად შესუსტდა, ხოლო 1778 წლიდან 1783 წლის ივლისამდე „ლეკიანობა“ პრაქტიკულად შეწყდა. დაღესტნელი მთიელების ხელახლა გააქტიურება კი მთლიანად რუსეთის ფაქტორსა და „გეორგიევსკის ტრაქტატის“ გაფორმებასთან იყო დაკავშირებული. ამჯერად ჩვენ ტრაქტატის დადების შემდგომ პერიოდის მოვლენებს დეტალურად არ განვიხილავთ, თუმცა მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ ახალციხის ფაშას გააქტიურების კვალდაკვალ 1783 წლის სექტემბერში ერეკლე II-მ რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლებს ჭარის დასაპყრობად სამხედრო დახმარება სთხოვა.¹⁸⁸ არ არის გამოცხადებული, რომ ამ პერიოდიდან ჭარელების თარეშის შემთხვევებიც ყოფილიყო. მიუხედავად აღნიშნულისა, 1783 წელს, ისევე როგორც 1784 წლის პირველ ნახევარში ლეკების თავდასხმებს ჯერ სისტემური სახე არ ჰქონდა მიღებული. პირველ ეტაპზე გერც სულეიმან ფაშას აქტიურობამ გამოიღო მნიშვნელოვანი შედეგი და 1784 წლის ივნისშიც კი ახალციხეში მხოლოდ ყუბუხის მფლობელის ოჯახის წევრი და ორასიოდე ლეკი იყო ჩასული.¹⁸⁹ საკითხის უკიდურესი გამწვავება 1784 წელს განვითარებულ მოვლენებს უკავშირდება, როდესაც რუსი მოხელეების მოთხოვნის საფუძველზე ერეკლემ გარკვეული დროის განმავლობაში ლეკებს „ჯამაგირების“ მიცემა შეუწყვიტა.

როგორც ნაშრომის დასაწყისში აღინიშნა, ქართულ-დაღესტნურ მშვი-

¹⁸⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 455.

¹⁸⁸ Из истории Российско-Грузинских отношений. К 230-летию заключения Георгиевского трактата. Сборник документов. Москва, 2014, гв. гв. XLIX-LIII.

¹⁸⁹ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, гв. 180, 187-188.

მეფე ერთ-ერთ უთარიღო წერილში ლეკების თუშეთზე თავდასხმის საფრთხეზე ამახვილებდა ყურადღებას. ვ. გამრეკელმა აღნიშნული დოკუმენტი 1783 წლის 24 ივნისით დაათარიღა. დათარიღების საფუძვლად კი 24 ივნისის შედგენილი სხვა წერილის შინაარსი მიიჩნია. ჩვენი შეფასებით, სწორედ თარიღიანი დოკუმენტის შინაარსი გამორიცხავს აღნიშნული წერილის იმავე პერიოდში შედგენის შესაძლებლობას (იხ. ამავე გამოცემის გვ. 86-90). აშკარაა, რომ წერილი გვიანდელია.

ლობიან ურთიერთობებს თავდაპირველად XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები პ. ბუტკოვის და ნ. ღუბროვინი შეეხნენ. განვითარებულ მოვლენებს ორივე ავტორი განსხვავებულად აფასებდა. კერძოდ, პ. ბუტკოვი აღნიშნავდა, რომ ერეკლემ თითქმის ყველა დაღესტნელი მთიელი, მათ შორის ომარ-ხანი, თავის სამსახურში შეიყვანა და ხელფასის სახით მათ 60-დან 100 ათას რუბლამდე უხდიდა. თბილისში ჩამოსული დაღესტნელთა 500-კაციანი დაჯგუფებები კი დაუსჯელად მოქმედებდნენ და ყოველგვარ თავხედობას მიმართავდნენ.¹⁹⁰ ქართულ-დაღესტნურ ურთიერთობის აღნიშნულ ეტაპს კიდევ უფრო უარყოფითად აფასებდა ნ. ღუბროვინი. მისი სიტყვებით, ერეკლეს დაღესტნელებთან ურთიერთობა უცნაური და დამაბნეველი იყო, რადგან მან მთიელები დაყო მშვიდობიან და არამშვიდობიან ნაწილებად. ავტორი, ბუტკოვის მსგავსად, მიუთითებდა მთიელებისათვის გადახდილი თანხების ოდენობას და ხაზს უსვამდა თბილისში ჩამოსულ მთიელთა ჩადენილ თავხედობას, ძარცვასა და მკვლელობებს. ერეკლე კი ვერ ბედავდა დაუპატიჟებელ სტუმრებთან კამათს, რადგან მათ ხელში იყო და სიცოცხლის საფასურს მთელი თავისი ქონებით იხდიდა. ხოლო დაღესტნელების ის ნაწილი, რომელიც მეფესთან მტრულ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა, ქვეყანას უმოწყალოდ ანადგურებდა. ასეთ პირობებში მეფე რუსეთს ევედრებოდა, რომ როგორმე ლეკები აელაგმათ.¹⁹¹

რაც არ უნდა უცნაურად ჩანდეს, ნ. ღუბროვინი ამგვარ შეფასებებს მთლიანად ბურნაშევის ზემოთ განხილულ მოხსენებაზე დაყრდნობით გვთავაზობს.¹⁹² გარდა იმისა, რომ დასახელებული ავტორები შეგნებულად ყურადღებას არ ამახვილებდნენ ერეკლეს პოლიტიკის შედეგად მიღწეულ მთავარ მონაპოვარზე – „ლეკიანობის“ პრაქტიკულად შეჩერებაზე, ასევე არ ეხებოდნენ სამეფო კარზე მყოფ ლეკ მძევლებს და სხვა საკითხებს, ისინი აშკარად ფანტაზიასაც მიმართავდნენ.

საინტერესოა, რამ განაპირობა ცნობილი ისტორიკოსების მხრიდან ფაქტების ამგვარი დამახინჯების აუცილებლობა? ჩვენი აზრით, ერთ-ერთი მიზეზი ზოგადია – ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდგომ რუსეთის იმპერიის ოფიციალური ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლების მიზანი იყო

¹⁹⁰ П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть I, гл. 337.

¹⁹¹ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. II, гл. 42-44.

¹⁹² პროცესის აღწერის დროს ავტორი მხოლოდ აღნიშნულ წყაროს იმოწმებს. იხ. Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. II, гл. 42-44.

დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს დაკნინება, რათა როგორმე გაემართლებინათ რუსეთის მიერ ქართული სამეფოს მიტაცება. გარდა ამ ზოგადი მოტივისა, კონკრეტულად განხილული მოვლენის უარყოფითად შეფასებისათვის რუს ისტორიკოსებს სხვა მიზეზიც ჰქონდათ. კერძოდ, მათ ცალსახად გაიზიარეს ეკატერინე II-ის ხელქვეითების პოზიცია, რომლებისთვისაც ერეკლე II-ის სამშვიდობო პოლიტიკა მიუღებელი აღმოჩნდა. ასევე რუსმა ისტორიკოსებმა პროცესის უარყოფითი შეფასებით გარკვეულწილად თავი აარიდეს „ლეკიანობის“ გამწვავების რეალური მიზეზების წარმოჩენას.

წყაროებით დასტურდება, რომ ქართლ-კახეთის მეფემ, დადესტნელებთან სამშვიდობო შეთანხმების მიღწევის პარალელურად, ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხებიც თავის სამსახურში ჩააყენა. ამ საკითხის შესახებ ცნობებს ისტორიულ საბუთებში ვხვდებით. მართალია, აღნიშნული საბუთების შედგენის თარიღები ჩვენი სტატიის ქრონოლოგიურ ჩარჩოს სცდება, მაგრამ მათში არსებული ინფორმაცია XVIII საუკუნის 70-იან წლებისა და 80-იანი წლების დასაწყისში განვითარებულ მოვლენებსაც ასახავს. თუ 1750-იან წლებში ქართველმა მეფეებმა, მძიმე ფინანსური პრობლემებიდან გამომდინარე, მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ოს თავკაცებს მისცეს „ჯამაგირის“ წიგნები, არსებული ცნობების მიხედვით, XVIII საუკუნის 70-80-იან წლებში ვითარება რადიკალურად შეცვლილა. 1784 წლის საბუთით ირკვევა, რომ ქართლ-კახეთის მეფეს ხელფასები ინგუში თავკაცებისთვისაც დაუნიშნავს: „... ინგუშში... მაგათს პირველს კაცებს ჩვენგან ჯამაგირი აქვსთ ამგვარი შეხლომისათვის, რომ როცა დაგვჭირდეს მაშინ ჯარად მანდაური ხალხი მოვიხმოთ“, – აცხადებდა ერეკლე II.¹⁹³ 1786 წელს მეფემ ადრე გაცემული „ჯამაგირის“ წყალობის სიგელი განუახლა მთიელ შოლდუყ ჩიჩოისშვილს, რომელსაც მოგვიანებით ღლიღველების, ანუ ინგუშების ჯარის გამოყვანას ავალებდა – „ჩვენს მაგიერად ჩვენგან პატივისცემით სახსოვარს ჩიჩოისშვილს შოლ[დ]ულს, აღნაზს და ერთობილათ ღლიღველებს მრავალი მოკითხვა უამბეთ... ეს ჩვენი წიგნი რომ მოგივიდესთ უნდა მოემზადნეთ.. ჩვენ მთის

¹⁹³ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 206.

გზას გავაკეთებინებთ, კაცს გამოვგზავნით და ღ(მრ)თით მთას მშვიდობით გადმოგატარებთ. რამდენიც თვეც ჩვენთან დაგვიანდებით, კაცის თავს თვეში თორმეტს ტანს ფარჩას მოგცემთ და რომელთაც ჯამაგირი გაქვსთ ჯამაგირსაც მოგცემთ“.¹⁹⁴

1791 წელს გარბიელ ყაზბეგის („ყაზიბეგისშვილი“) სახელზე გაგზავნილი ბრძანებით ირკვევა, რომ ერეკლე II-ს ხელფასები სხვა მთიელი ხალხებისთვისაც დაუნიშნავს: „... რომელთათვისაც ახლა ჩვენ წიგნები მოგვეწეროს, ყველას ახლავ უნდა შეატყობინოთ და მოამზადოთ. ჩერქეზნიც უნდა მოამზადოთ, თაგაურებიც, ანგუშტელებიც, ქისტებიც, ლილველებიც და სხვანიც ჩაჩანს აქეთ კაცნი. ჩვენც მაგათთვის ცალ-ცალკე წიგნები მიგვიწერია მომზადებისა. და ჩვენი კაცი და წიგნი როდესაც მოუვიდესთ მაშინ უნდა დაუაროთ და დასძრათ ის ჯარები და როგორც დაგვებარებინოს ისე საჩქაროთ გამოისტუმროთ. მაშინ იმ დაბარების დროს თავიანთს მისაცემს ჯამაგირებსაც და ულუფასაც წერილით გამოუცხადებთ და გამოუგზავნით...“.¹⁹⁵ როგორც ვხედავთ, ქართველი მეფის ხელფასს იღებდნენ თაგაურელი ოსები, ინგუშები, ქისტები, ჩერქეზები და სხვა მთიელები. ჩერქეზებში, ცხადია, ყაბარდოელები იგულისხმებოდნენ. ერეკლე II-ს ჩრდილოეთ კავკასიაში გავლენების განმტკიცება სამეფო შემოსავლების გაზრდის პარალელურად, 1770-იანი წლების შუა ხანებიდან უნდა დაეწყო.

ქართლ-კახეთის სამეფოსთან მოსაზღვრე დაღესტნის თემების მსგავსად, ერეკლე II „სისხლის ფასსა“ და სხვა სამართლებრივ ნორმებს ოსებსა და, დიდი ალბათობით, სხვა ხალხებსაც უდგენდა.¹⁹⁶ ინგუში თაგაკაც ჩოჩოისშვილის მსგავსად, მეფე პატრონიმის გათვალისწინებით სხვა მთიელებსაც, მათ შორის ოსებსაც, ქართულ გვარებს აძლევდა, ხოლო საქართველოში გადმო-სახლების შემთხვევაში აზნაურობის წოდებასაც უმტკიცებდა.¹⁹⁷

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის იმპერია XVIII საუკუნის 70-80-იან წლებში აქტიურად ცდილობდა ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების დამორჩილებას. 1774 წელს ქუჩუქ-კაინარჯის ზავის თანახმად, რუსეთს ყაბარდოში

¹⁹⁴ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. II выпуск, გვ. 65, 112.

¹⁹⁵ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... II выпуск, გვ. 133.

¹⁹⁶ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. V. ტექსტები გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1974, გვ. 529-530.

¹⁹⁷ იხ. რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურების ისტორია. თბ. 2011, გვ. 459-460.

თავისუფალი მოქმედების საშუალება მიეცა.¹⁹⁸ ამ პერიოდიდან ყაბარდო იმპერიასთან შეერთებულად გამოცხადდა. იმავე წელს მოზდოკის ციხე-სიმაგრეში ოსურ დელეგაციასთან მოლაპარაკებების შემდეგ ისინიც რუსეთის ქვეშევრდომებად იწოდებოდნენ.¹⁹⁹ 1777-1780 წლებში კავკასიის ხაზის შექმნის შემდეგ, რომელიც აზოვის ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გამაგრებულ პუნქტებს აერთიანებდა,²⁰⁰ რუსეთის ხელისუფლებამ ჩრდილოეთ კავკასიას კიდევ უფრო მეტი ყურადღება მიაპყრო. 1783 წლიდან კი კავკასიის ხაზის მთავარსარდალმა იმპერიის ერთგულებაზე ფიცი დაადებინა ინგუშებს, ჩეჩნებს და სხვა ხალხებს, ასევე შამხალმა და ზოგიერთმა მფლობელმა რუსეთის მფარველობაში შესვლასთან დაკავშირებით თანხმობა განაცხადეს.²⁰¹ მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთს იმხანად დასახელებულ ხალხებში საკუთარი მმართველობა არ დაუმკვიდრებია და არც ქვეშევრდომობაში მიღება წარმოადგენდა რეალურ შეერთების ფაქტს, კავკასიის ხაზის მოსაზღვრე მხარეებში მათი გავლენა მნიშვნელოვნად იზრდებოდა. შესაბამისად, რუსი მოხელეები ერეკლე II-ს კონკურენტად მიიჩნევდნენ. ამიტომ მათ ორჯერ (1778 და 1782 წწ.) ჩაშალეს მეფის გეგმა, რომელიც ყაბარდოელების საქართველოში გადმოსახლებას და მათგან ნახევრად რეგულარული ცხენოსანი პოლკის დაკომპლექტებას ითვალისწინებდა. რუსმა მოხელეებმა მეფის წარგზავნილი ელჩები მოზდოკში დააპატიმრეს, ხოლო ყაბარდოელთა თავკაცებს სასტიკად აუკრძალეს საქართველოში გადმოსახლება.²⁰² ჩრდილოეთ კავკასიაში იმპერიის თანდათანობით გაძლიერების მიუხედავად, ერეკლე არ თმობდა პოზიციებს. თუმცა, როგორც ზემოთ მოხმობილი წყაროებიდან ირკვევა, მისი გავლენა „ჩაჩანს აქეთ“, ანუ კავკასიის ხაზიდან შედარებით სამხრეთ ნაწილში მცხოვრებ ხალხებში ვრცელდებოდა. იმპერიის მოხელეები ჩრდილოეთ კავკასიაში ერეკლეს აქტიურობას უყურადღებოდ არ ტოვებდნენ და მისგან ახსნა-განმარტებებს ითხოვდნენ.²⁰³

¹⁹⁸ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა. თბ. 1983, გვ. 12-13.

¹⁹⁹ რ. თოფჩიშვილი. კავკასიის ეთნოლოგია. თბ. 2012, გვ. 203..

²⁰⁰ ჯ. ვათიშვილი. საქართველო და ევროპის ქვეყნები. ტ. IV, თბ. 2016, გვ. 150.

²⁰¹ П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть I. СПб. 1869, гв. 169, 176, 179.

²⁰² იხ. თ. ბოცვაძე. საქართველო-ყაბარდოს ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 1963, გვ. 111-117.

²⁰³ მაგალითად, 1784 წლის აგვისტოში პავლე პოლიოქინი ერეკლესაგან ითხოვდა განმარტებას, ინგუშეთში გრიგოლ სურგუნოვის გაგზავნასთან დაკავშირებით. იხ. Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, гв. 206.

იმპერიის წინააღმდეგობის მიუხედავად, ჩრდილოეთ კავკასიის ზოგიერთ ხალხზე ერეკლეს გავლენას ბურნაშევიც ადასტურებდა, რომელიც აღნიშნავდა, რომ ოსები და ყაბარდოელები საქართველოს მიმართ ყოველთვის მეგობრულად იყვნენ განწყობილნი და მათი დაქირავებული მეომრები მეფეს 1780-იან წლებშიც ემსახურებოდნენ.²⁰⁴

ამრიგად, XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისში, დაღესტნელებთან ურთიერთობის ნორმალიზების პარალელურად, ერეკლე II-მ „ჯამაგირები“ დაუნიშნა ჩრდილოეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მცხოვრებ ოსებს, ინგუშებს, ქისტებსა და ყაბარდოელების ერთი ნაწილს, ასევე სხვა ეთნიკურ ჯგუფებს. მათ მეფისადმი მორჩილება და საჭიროების შემთხვევაში სამხედრო სამსახური ევალებოდათ. საერთო ჯამში, ერეკლე II-ის მიერ დაღესტნელებისა და სხვა მთიელებისათვის გაღებული საკმაოდ დიდ ფინანსური რესურსი, ერთი მხრივ, მშვიდობის უზრუნველყოფასა და, მეორე მხრივ, ჩრდილოეთ კავკასიაში ქართული სახელმწიფოს გავლენის მოპოვებას ერთდროულად ემსახურებოდა. რა თქმა უნდა, მთიელებისათვის „ჯამაგირების“ დანიშვნას არანაირი კავშირი არ ჰქონდა მეფის მხრიდან გაღებულ მოწყალებასთან, როგორც ეს შეფასებულია ომან ხერხეულიძის თხზულების თეიმურაზ ბატონიშვილისეულ ვერსიაში, ისევე როგორც სრულიად მიუღებელია ისტორიოგრაფიაში გაუღერებული მოსაზრება მთიელებისათვის გადახდილი ხელფასების ხარკთან გაიგივების თაობაზე.

²⁰⁴ პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 42.

Apolon Tabuashvili

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

**THE MEASURES OF EREKLE II FOR SUPPRESSION OF
“LEKIANOBA”
AND ITS RESULTS (1735-1783)**

Summary

Incursion of Dagestani mountaineers was a serious challenge for the 18th century East Georgia. Special term “Lekianoba” was used to denote Dagestani inroads in Georgia. It was tough task to stop these inroads just as taking hostages and seizure of their wealth were main source of income for the Leks (common term used in Georgia that denotes Dagestani mountaineers). Kings of Kartli and Kakheti – Teimuraz II and Erekle II were fighting against these inroads vigorously. But, after unification of Kartli and Kakheti in 1762 as united sole Kingdom, Erekle II confronted this problem more enthusiastically. As we see from primary sources, Erekle use to confront inroads from Dagestani mountaineers with more complex scheme and alongside with military activities used economic means as well.

Issues of “Lekianoba” are discussed almost in all those works which deals with a history of the 18th century East Georgia. But, the main focus of those works are military actions and, generally, warfare. The economic measures that were used by Kartli-Kakheti kings for cessation of inroads of Dagestani mountaineers was also studied. But despite the interest over these problems, in the most cases, economic issues and, generally, details of peace policy of Erekle II were researched separately.

Based on the materials preserved in the primary sources, alongside with military actions in 1760s Erekle II assigned modest salary to the lords of Dagestani mountaineers, hence it was a way to satisfy their economic needs. Complex approach was successful and much profit was gained from these measures, frequency of “Lekianoba” was significantly decreased.

Erekle II was involved in war against the Ottoman Empire on the behalf of the Russian Empire, as a result of it all his success was obliterated. Under the

Ottomans initiation inroads of Dagestani mountaineers reached its formal heights.

Inroads of Dagestani mountaineers was decreased through establishment of special military unit called “Patrol Army” in 1774. Alongside with these measures production of silver and copper were increased in Kartli-Kakheti Kingdom, also more manufacture type of “factories” were established that facilitated the increase of state revenue. From 1778 onwards Erekle II massively assigned salaries to Dagestani mountaineers. As we see from the documents, King established peaceful relations with Avar Nutsal and free countryside communities of Dagestan neighboring Kartli-Kakheti. To sum up, approximately 440 local Dagestani chieftains and, also their subjects were subsidized by Kartli-Kakheti Kingdom. As a result of these measures Kartli-Kakheti Kingdom created protection shield around its borders that included Western Dagestan and, partially, central mountainous part of the same region. Erekle II also granted free trade rights to Dagestani people in Kartli-Kakheti Kingdom. These measures increased their economic dependence on Georgia. These measures facilitated the establishment of peace.

As we see from the examination of primary sources, after taking all these measures “Lekianoba” almost completely ceased to exist in Kartli-Kakheti Kingdom. Erekle frequently used to hire Dagestani mercenaries in this period, hence they were used to serve for Kartli-Kakheti Kingdom. This condition was maintained until summer 1783. Very soon after concluding the Treaty of Georgievsk Dagestani mountaineers resumed their inroads as a result of the Ottoman encouragement.